

BOGDAN OREŠČANIN

**VOJNI ASPEKTI BORBE
ZA SVETSKI MIR
NACIONALNU NEZAVISNOST
I SOCIJALIZAM**

VOJNO DELO

БИБЛИОТЕКА
ДОМА ЗНА -- БЕОГРАД

Класификација:

Година

II-1a-223 пр 1

Инв.

Бр.

15166

VOJNA BIBLIOTEKA

NAŠI PISCI

KNJIGA TRIDESET TREĆA

UREĐIVAČKI ODBOR

BOŽO BOZOVIĆ, MARTIN DASOVIĆ, MILINKO ĐUROVIĆ,
BRANISLAV JOKSOVIĆ, BOGDAN OREŠČANIN, MILOŠ
ŠUMONJA, NOVO MATUNOVIĆ — odgovorni urednik

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA „VOJNO DELO“

БИБЛИОТЕКА ДОМА ЈНА - БЕОГРАД	
Инв. бр.	И-1а-223 пр.1
Бр.	15166

BOGDAN OREŠČANIN

VOJNI ASPEKTI BORBE ZA SVETSKI MIR NACIONALNU NEZAVISNOST I SOCIJALIZAM

BEOGRAD
1962.

ЦЕНТРАЛНА БИБЛИОТЕКА ОЈ

БЕОГРАД

кат. III-10-223/1

број. 17134

PREDGOVOR

Ova rasprava predstavlja pokušaj da se primenom marksističke teorije na vojne probleme rasvetle neka vojna pitanja značajna za savremena zbivanja u svetu.

Ona polazi od postavki i zaključaka koji su po opštim društvenim pitanjima dati u Programu Saveza komunista Jugoslavije primenjujući ih na vojnu problematiku i povezujući vojna pitanja s opštedruštvenim. Pri tome, razmatrajući vojne aspekte, bile su neophodne i korisne i izvesne „ekskurzije“ u ona ekonomska i politička pitanja od kojih zavisi mesto i uloga sile uopšte a posebno vojne sile kao jednog od oblika sile u društvu.

Rasprava nema karakter kompleksne analize već samim time što ona prilazi problemima uglavnom sa vojnog stanovišta, što, razume se, predstavlja samo jednu stranu svih onih pitanja koja su od interesa i značaja za potpuno shvatanje mesta i uloge sile pa i same vojne sile u sklopu društvenih kretanja i njihovih problema u celini.

Budući da se osnovna tematika rasprave sastoji u prvome redu u pokušaju rasvetljavanja same suštine i pojma vojne sile i njenih konsekvenci to su u ovom smislu odabrani i primeri iz ratne, revolucionarne i mirnodopske društvene prakse koji pomažu sagledanju mesta, uloge i značaja vojne sile u društvu.

Zato ova rasprava nije usmerena ni na neke potpuno istorijske i slične preseke i zato u njoj nema obrade nekih ratova i revolucija iz novije istorije koji nesumnjivo zaslužuju pažnju, odnosno, zato ni oni primeri koji su analizirani nisu dati u nekoj srazmeri po njihovom značaju i istorijskom mestu u društvenoj praksi, već se u njih zalazilo samo do one mere koja je dovoljna za izvlačenje iskustava i zaključaka o suštini i pojmu vojne sile i njenim posledicama.

Opširnije je, međutim, razrađena jugoslovenska revolucija zbog toga što se na njenom primeru veoma reljefno mogu sagledati osnovni faktori i elementi političke i vojne snage savremenih nacionalnooslobodilačkih i klasnoprogresivnih pokreta, koja snaga, u krajnjoj liniji, i predstavlja političku i vojnu osnovu savremene borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam.

Velika raznovrsnost problema koji se razmatraju u ovoj knjizi, s jedne, i istovremena njihova međusobna povezanost, s druge strane, uslovili su i izvesna manjeviše neizbežna ponavljanja u tekstu. Osim toga sama priroda materije, a naročito njen prilično veliki obim, otežavali su mi pronalaženje jedinstvenog i ujednačenog metoda obrade i zato se on kreće od detaljnih (verovatno ponekad i suviše detaljnih) analiza jednih pitanja pa sve do samo usputnih osvrta i nabačenih misli o nekim drugim. Takođe sam posebne teškoće imao s terminologijom jer su nedostajali termini za neke nove pojmove i pojave o kojim govorim. Zato sam se češće morao služiti opisnim načinom izražavanja, nabrajanjima onog što bi se inače moglo navesti jednim terminom i sl. Kad je reč o načinu obrade moram još reći da sam se pri iznošenju izvesnih argumenata, teza i postavki svesno orijentisao na pojednostavljenje i uopšte veliku postepenost i eksplicitnost u izražavanju zato što su mnoga pitanja kojima se bavi ova rasprava zamaskirana pa i deformisna u vojnoj teoriji zbog raznih tehnokratskih, vulgarno-materijalističkih, subjektivističkih, prakticističkih i sličnih nenaučnih uticaja. Svakako da bi se u vezi sa svim navedenim, kao i u pogledu stilskog i uopšte jezičnog doterivanja teksta, moglo još dosta učiniti. No, umesto trošenja vremena na razna formalna poboljšanja ove rasprave čini mi se da je korisnije publikovati je ovakvu kakva je, jer verujem da može da posluži kao podsticaj drugim autorima da pojačaju napore u pravcu naučnog materijalističkog i dijalektičkog tretiranja savremenih vojnih problema od čijeg pravilnog teoretskog objašnjavanja u velikoj meri zavisi i pravilna politička orijentacija u borbi za svetski mir i društveni progres uopšte.

Autor

DEO PRVI

UVODNA RAZMATRANJA

„Glavna snaga koja se uspešno suprotstavlja materijalnoj premoći visokorazvijenih zemalja jeste veliko historijsko buđenje naroda, koje je pretvorilo stotine miliona ljudi u aktivne tvorce historije. Ono je nerazdvojna prpratna pojava modernog načina proizvodnje i predstavlja odlučujuću protivtežu prevlasti onih koji drže u svojim rukama ta sredstva proizvodnje.“ — Tito

Svaka sila, kako ekonomska, politička, administrativno-državna, tako i vojna, u osnovi je izraz i bliža ili daljna posledica određenog stepena razvitka materijalne baze i na njoj zasnovanih odnosa u društvu.

Od stepena razvitka društva u krajnjoj liniji i zavisi da li će se i u kome obliku upotrebiti vojna sila, odnosno da li je i kada — sa stanovišta interesa daljeg društvenog razvoja — njena upotreba uopšte svrsishodna.

Svet se baš u ovom pogledu nalazi na istorijskoj prekretnici, jer je ljudsko društvo — kao celina — sazrelo i razvilo se do te mere da se potpuno opravdano stavlja pod sumnju pitanje ne samo svrsishodnosti nego i efikasnosti osvajачkih ratova, i uopšte agresivnog i ekspanzionističkog vojnog pritiska kao načina i sredstva za rešavanje suprotnosti u društvenim odnosima. Noviji inten-

zivni unutrašnji razvitak nacija kao i, posebno, progresivnih klasa, s jedne, i, istovremeno, savremena ekonomska i ostala povezanost sveta, s druge strane, predstavljaju takvu kvalitativno novu svetsku društveno-ekonomsku, pa shodno tome i političku osnovu da se počinju postavljati na glavu mnogi dosadašnji pojmovi i uobičajene predstave o neizbežnosti i svrsishodnosti rata kao „produžetka politike drugim sredstvima“ i o ratu, odnosno uopšte o vojnoj sili kao o najefikasnijem „sredstvu u službi politike“¹. Ovim su nastali i novi uslovi u kojima je i vojna teorija dužna da pruži svoj prilog savremenoj borbi za svetski mir.

Međutim, baš po pitanju svog doprinosa u sagledavanju i osvetljavanju suštine i pojma vojne sile (vojne moći, vojne snage) i otkrivanju i opredeljivanju njene uloge i njenih mogućnosti kao sredstva za rešavanje društvenih suprotnosti, savremena vojna misao (posmatrana u celini, odnosno u njenom opštem proseku) karakteriše se izvesnim krupnim nedostacima, tako da se bez ustezanja može reći da zaostaje za potrebama savremene društvene političke prakse. Slabosti koncepcija koje i u savremenom svetu dobrim delom još uvek dominiraju vojnom teorijom, a koje se sa svoje strane javljaju kao uzrok mnogih neshvatanja ili pak služe kao maska kojom se pokrивaju razna, svesno ili nesvesno, deformisana i pogrešna shvatanja o vojnoj moći i njenom mestu i ulozi u društvu, mogle bi se, u najgrubljim crtama, rezimirati u nekoliko uopštenih konstatacija.

Teorija vojne veštine tokom čitavog svog razvoja bavila se veoma iscrpno iskustvima međudržavnih, odnosno tzv. regularnih ratova, dok se, naprotiv, izrazito malo orijentisala na izučavanje strategije i taktike oružane borbe narodnooslobodilačkih pokreta, kao i na vojno-teoretsku analizu oružane klasne borbe, odnosno revolucija. Kao posledica ovakvog jednostranog razvitka teorije vojne veštine, prouzrokovanog uglavnom ulogom, utica-

¹ Ove formulacije je konačno u ovom i sličnim oblicima početkom prošlog stoleća definisao vojni teoretičar Klauzevic i kao suštinski pravilne prihvatili su ih i klasici marksizma.

jem i ograničenim interesima vladajućih nacija i eksplo-
atatorskih klasa, očigledno se oseća nepotpunost vojne
teorije i nedostatak teoretski uopštenog zajedničkog isku-
stva stečenog u svim vrstama i oblicima oružane borbe,
a ne samo onog iz „regularnih“ ratova. Sama podela ra-
tovanja na „regularno“ i „neregularno“ naučno je ne-
održiva. Prvo, u oba slučaja radi se o društvenim poja-
vama koje u krajnjoj liniji imaju u suštini iste društveno-
ekonomske i političke motive koji se svode na borbu za
određene koristi koje se stiču ili zaštićuju upotrebom
oružane sile. Ovaj zajednički društveni koren ratova i
revolucija uslovljava i određene zajedničke društvene
zakonitosti i karakteristike koje važe za oba ova na prvi
pogled sasvim suprotna vida upotrebe vojne sile. I drugo,
i ratovi i revolucije predstavljaju oružanu borbu, dakle,
jednu specifičnu vrstu društvene delatnosti, koja opet
podležu izvesnim zajedničkim kako opštim društvenim,
tako, posebno, i nekim specifično vojnim zakonitostima,
bez obzira na moguće i u dosadašnjoj praksi najčešće
stvarno veoma različite oblike i metode njihovih borbenih
dejtava. Posledice nesrazmere u vojnoteoretskoj obradi
ratova između raznih državnih i uopšte društvenih za-
jednica (rodova, bratstava, plemena, naroda, nacija, od-
nosno država), s jedne, i narodnooslobodilačke i klasne
oružane borbe, s druge strane, osećaju se naročito danas,
budući da se u savremenim uslovima sve više manife-
stuje povezanost, međusobna uslovljenost, pa sve češće
i nerazdvojna isprepletenost nacionalne i klasne borbe.
Ali ne samo to. Zapostavljanje vojnih iskustava oslobo-
dilačkih ratova i revolucija ima kao direktnu posledicu
teoretsko nerazumevanje vojne snage oslobodilačkih i
uopšte revolucionarnih pokreta, što samim tim može da
dovodi i do neshvatanja vojnog aspekta savremenog
sloma imperijalizma i kolonijalizma i uopšte procesa ras-
padanja kapitalizma karakterističnog za epohu u kojoj
živimo. Ovo, pak, dalje može da vodi do nerazumevanja
i same ekonomske i političke suštine borbe za svetski mir
i istorijske mogućnosti i neophodnosti ove borbe u savre-
menim uslovima.

Druga osnovna slabost vojne teorije, koja se nadovezuje na prvu i ima manje-više iste posledice, ogleda se u često izolovanom proučavanju ratnih iskustava, posmatranih uglavnom samo kroz prizmu i ulogu oružanih snaga, pri čemu se zapostavlja uloga u ratu ostalih faktora i uopšte objektivni i subjektivni uslovi u kojima su se oružane snage borile i rat odvijao. U izvesnom smislu vojna teorija se razvijala kao „nauka za sebe“, što neminovno dovodi do pojava šablonizma, apsolutiziranja i jednostranosti. Pri tome pretežna teoretska obrada taktike, a relativno oskudnija i nedovoljna obrada strategije, dosta često se odražava u naopakom pokušaju projiciranja nekih vojnotaktičkih iskustava na strategiju vođenja rata sa tendencijom da se samo u taktičkim oružanim sukobima, odnosno u grupisanju oružanih snaga, manevru i drugim borbenim postupcima, traži objašnjenje ishoda rata, iako je, u stvarnosti, svaka konkretna taktika izraz određene konkretne strategije, odnosno konkretne strategijske situacije (i više ili manje adekvatne procene ove situacije). Ova slabost vojne teorije još više potencira zapostavljanje upravo onih faktora vojne moći oslobodilačkih i revolucionarnih pokreta koji su izraziti u strategijskim razmerama (koji su i presudni za uspeh u borbi), a često nisu dovoljno uočljivi u taktičkim okvirima, odnosno u taktičkim dejstvima i taktičkim odnosima snaga.

I dalje, zavedena i ponesena spoznajom o vanrednoj razornoj i ubojnoj moći savremenog naoružanja, i ne tako retko orijentisana na jednostrano izvlačenje zaključaka samo iz ove činjenice, savremena vojna misao prepuna je raznih tehnokratskih i vulgarno-materijalističkih teorija o „svemoći“ i „apsolutno odlučujućoj“ ulozi ratne tehnike u međusobnom odmeravanju vojnih pa čak i društvenih snaga uopšte. Ova pojava svakako je i najopasnija u složenim savremenim svetskim uslovima još uvek punim protivrečnosti i ratne opasnosti. Ona može da pogoduje stvaranju agresivnih apetita kod onih koji raspolažu savremenom ratnom tehnikom, kao i da bude izvor defetizma kod onih koji takve tehnike uopšte nemaju ili je nemaju u dovoljnom broju i kvalitetu. Najčešće se

baš po ovom kriteriju, tj. samo po snazi ratnih tehničkih potencijala, i vrši podela na „velike sile“ i na one koje to nisu.

I, obratno, može se takođe konstatovati da savremena teorija vojne veštine nije potpuno oslobođena ni raznih idealističkih shvatanja o „apsolutno odlučujućoj“ ulozi čoveka odnosno subjektivnih snaga u ratu. Ovo može da navodi i na pogrešne zaključke koji se svode na potcenjivanje uloge i mogućnosti savremene ratne tehnike i drugih materijalnih i uopšte objektivnih činilaca, što opet može da dovodi do potcenjivanja opasnosti od rata i njegovih posledica u savremenim uslovima. Ili, pak, ponekad, oslanjajući se na broj, kvalitet i veštinu sopstvenog ljudskog faktora, ovo može da se kod pojedinih zemalja javi i kao izvor nerealnih spoljnopolitičkih pretenzija zasnovanih na precenjivanju mogućnosti sopstvenih subjektivnih činilaca, a potcenjivanju objektivnih obostranih uslova (svojih i onih na strani drugih zemalja i naroda), i to kako u mirnodopskom odmeravanju snaga, tako i u slučaju rata. I u ovom smislu se pojam „velike sile“ često pokušava da svede samo na nadmoćnu brojnost stanovništva velikih zemalja za razliku od malih zemalja odnosno naroda.

I, konačno, veoma značajnu slabost vojne teorije predstavlja nedostatak vojnoteoretske analize suštine i uloge vojne moći u nacionalnom oslobođenju i socijalnom preobražaju koji se vrše tzv. mirnim putevima odnosno mirnim sredstvima, u čemu već dosadašnja društvena praksa ozbiljno ide ispred vojne (i ne samo vojne) teorije. Nerazumevanje vojnog aspekta mirnog puta u socijalizam, u stvari mirnog socijalnog i nacionalnog oslobođenja, može da dovodi do apsolutiziranja ne samo uloge sile uopšte, nego, posebno, baš uloge vojne, pa čak i same oružane sile, i do težnje da se oružana sila koristi kao sredstvo i tamo i tada gde i kada je takvo sredstvo u konkretnom slučaju nesvršishodno ili čak uopšte društveno-istorijski prevaziđeno i kao takvo i izlišno (kao u nekim slučajevima, i obratno — do traženja mirnih rešenja tamo gde ona nisu mogućna).

Iako se u navedenim i drugim sličnim pitanjima izrazito radi o slabostima i nedostacima vojne teorije, interesantno je i karakteristično da baš na nekim od njih počivaju i u njima traže teoretski azil pokušaji vojnoteoretskog objašnjenja i pravdanja savremene politike s pozicija sile, pa i uopšte blokovske politike i u njenom sklopu poznate „trke u naoružanju“. Hidrogenske i atomske bombe, atomski monopol nekoliko svetskih sila, pa i ambicije nekih zemalja da se proširi članstvo „atomskog kluba“, brojnost i jačina oružanih snaga, vojne baze na tuđim teritorijama, raketno oružje, nosači aviona, atomske i druge podmornice, avijacija, tenkovi, hemijska i biološka oružja, razne vojnotehničke tajne (razna nova i nepoznata oružja), brojnost stanovništva, industrijski i uopšte ekonomski potencijali, kao i drugi slični faktori, postali su, nažalost, suviše često upotrebljavani „argumenti“ ne samo u međusobnom suprotstavljanju i takmičenju „svetskih“ blokova, nego i u određenom pritisku na zemlje van blokova, pa čak i unutarblokovskim međusavezničkim odnosima. U osnovi mnogih poteza u međunarodnoj politici leži podela na „vojnički jake“ i „vojnički slabe“, na one koji su „moćni“ i na one koje treba „štititi“.

U stvari, neodgovorne pretnje, upućivane ponekad i od strane odgovornih faktora, svetskim ratom ili raznim vrstama „preventivnog“ rata i „odmazde“, „lokalnim“ i „izolovanim“ ratom, „ograničenim“ nuklearnim ratom i sl., oslanjaju se na takve subjektivne procene koje je već dosadašnja društvena praksa objektivno prevazišla i demantovala.

Borba za svetski mir u suštini nema razloga da se oslanja samo na svest i spoznaju o uništavajućoj snazi nuklearnog i drugog savremenog oružja i na bojazni od strahota koje bi eventualni rat upotrebom savremene ratne tehnike naneo čovečanstvu, iako se veoma često potreba za mirom gotovo isključivo obrazlaže samo ovim razlozima. Neosporna razorna moć savremenog oružja predstavlja jedan od veoma značajnih, pa sigurno i najočigledniji i najopipljiviji, ali ipak u krajnjoj liniji samo jedan od argumenata istorijske potrebe za eliminisanjem

osvajačkih ratova i uopšte reakcionarnog vojnog pritiska iz društvene prakse. Razlozi koji diktiraju politiku svetskog mira daleko su dublje prirode i ne mogu se svesti samo na problem, ulogu i mogućnosti savremene ratne tehnike, čiji razvitak i sam predstavlja rezultat upravo onih primarnih ekonomskih društvenih faktora koji zahtevaju svetski mir kao preduslov daljeg napretka čovečanstva. Već do sada nagomilana ratna i revolucionarna, kao, uostalom, i mirnodopska društvena praksa dovoljna je da pruži širu kako ekonomsku i političku, tako isto i vojnoteoretsku osnovu borbe za svetski mir i da sa vojnonaučne tačke gledišta dokaže apsurdnost bilo kakvih vojnih osvajanja i potčinjavanja u savremenim svetskim uslovima, a da se i ne govori o eventualnom svetskom ratnom sukobu. Sazreli opšti društveni uslovi postavljaju ovo pitanje na dnevni red savremene političke prakse. Od subjektivnih snaga društva zavisi da li će uočiti i shvatiti ovu objektivnu istorijsku činjenicu i da li će se čovečanstvo ubrzano razvijati u pravcu opšteg blagostanja, ili će se ovaj veliki socijalistički, humani i u savremenim uslovima objektivno realni cilj pretvoriti u nedostižnu iluziju još za mnoge i mnoge buduće generacije.

Potreba vojnonaučnog argumentisanja borbe za svetski mir i u vezi s tim demaskiranja tobožnje nadmoćnosti u vojnoj sili na koju se oslanja agresivna politika, ne isključuje nego naprotiv pretpostavlja i istovremenu potrebu takve vojnoteoretske analize savremenih društvenih uslova, i, posebno, njihovog vojnog aspekta, koja otkriva mogućnosti odbrane i zaštite kako nacionalne slobode i nezavisnosti, tako i progresivnih klasnih interesa, u slučaju da oni postanu objekat oružane agresije ili uopšte agresivnog vojnog pritiska. Ovakva mogućnost odbrane od agresije, ma kako ona mogla biti relativna u slučaju upotrebe savremene ratne tehnike (u tom smislu u kome bi i pobjeda uopšte bila relativna u ovim uslovima), sama po sebi, takođe, predstavlja argumenat protiv rata i agresije već samim time što ukazuje na relativnost vojne moći eventualnih agresora.

Primena marksizma na vojne probleme nesumnjivo može da odgovori ovom dvostrukom, i na izgled protivrečnom, zadatku, ukazujući, s jedne strane, na anahronizam upotrebe oružane i uopšte vojne sile u savremenim uslovima u cilju nacionalnog i klasnog porobljavanja ili držanja u potčinjenosti, i naoružavajući, s druge strane, miroljubive nacije, odnosno i nacionalnooslobodilačke pokrete, kao i progresivne društvene klase, spoznajom o njihovoj vlastitoj snazi. Ova snaga je danas objektivno veća od snage protivnika nacionalne slobode i socijalnog progresa nego bilo kada ranije u istoriji ljudskog društva, uprkos postojanja savremene razorne ratne tehnike i pritiska zasnovanog na njoj, pa čak i njene upotrebe u eventualnom ratu, kao i uopšte uprkos nesrazmere u oružanim snagama, ekonomskoj moći i nekim drugim faktorima vojne sile. Ova nova opštedruštvena snaga progresivnih pokreta ne svodi se samo na njihovu moralnu odnosno uopšte političku silu — kako se to često priznaje i ističe — nego je isto tako izražena i u njihovoj vojnoj moći.

U stvari, iako vojna sila imperijalizma, kolonijalnih i uopšte reakcionarnih i agresivnih faktora apsolutno raste (u prvom redu zbog razvitka ratne tehnike) ona ipak relativno opada u odnosu na opštu društvenu, uključujući tu i vojnu snagu progresivnih nacionalnih i klasnih faktora u svetu.

Kako politička, tako isto i vojna snaga savremenih nacionalnooslobodilačkih i klasnoprogresivnih pokreta rezultat su opšteg materijalnog razvitka društva. Suprotstavljajući vojne sile (pogotovu one koja se oslanja na moć savremene ratne tehnike) daljem progresivnom kretanju društva, i pokušaji i tendencije da se, pomoću oružane sile i upotrebe oružja, zaustave savremeni istorijski procesi nacionalnog i socijalnog oslobođenja, ili da se agresijom i ratom nametnu neki novi eksploatatorski odnosi u svetu, umnogome podsećaju na iluzije reakcionarnih snaga kojima se Engels još u prošlom stoleću gorko

narugao da „uobražavaju da silom mogu da izmene privredni položaj i njegov neotklonjivi razvitak“ misleći i zavaravajući se da „pomoću Krupovih topova i Mauzerovih pušaka mogu da zbrišu s lica zemlje ekonomske posledice parne mašine i moderne inžinjerije koju ova stavlja u pogon...“².

U ovom pogledu savremene atomske bombe i drugo moderno oružje ne razlikuju se bitno od starih Krupovih topova i Mauzerovih pušaka. Naime, *ni savremena ratna tehnika, uprkos njene ogromne razorne moći, ne može da ukine društvenu snagu — uključujući tu i vojnu snagu — politički probuđenih naroda i proletarijata, koja se razvila kao rezultat čitavog dosadašnjeg opšteg razvitka proizvodnih snaga društva.* Ali, savremeno naoružanje, bez svake sumnje, može, u slučaju njegove upotrebe u ratu, za razliku od starog tzv. klasičnog i konvencionalnog oružja, da tako razori materijalna dobra i uopšte civilizaciju savremenog društva i nanese takve gubitke u ljudskim životima da čitavo ljudsko društvo, kako „pobednike“, tako i „pobeđene“, baci stoleća i stoleća unazad. U tom smislu razorna moć nove ratne tehnike, pa i sama subjektivna spoznaja o toj moći pridružuju se kao potpuno novi, relativno samostalan i svakako veoma značajan argumenat svim onim ekonomskim i političkim analizama, zaključcima i dokazima koji u savremenim uslovima ne samo otkrivaju mogućnost, nego i nameću istorijsku potrebu sveopšte borbe za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam.

Ako je, u celini gledajući, savremeni društveni razvitak doveo do situacije u kojoj reakcionarne nacionalno i klasno porobljivačke društvene snage nemaju dovoljno vojne moći da spreče nacionalno i klasno oslobođenje i odlučujuće ugroze već stečenu nacionalnu i socijalnu slobodu, i ako nacionalno i klasno potlačeni, kao i oni koji su već oslobođeni, imaju dovoljno snage da izbere odnosno zaštite svoju slobodu — onda su i sazreli uslovi da društvo izmeni svoj odnos prema vojnoj sili uopšte,

² Engels, „Anti-Dühring“, str. 171, „Naprijed“, Zagreb 1946. godine.

a posebno prema oružanoj sili kao određenoj organizaciji vojne sile.

Vojna sila se tada javlja prvima kao neefikasno sredstvo za postizanje njihovih reakcionarnih ciljeva, a i drugi se nje mogu odreći pod uslovom opšteg i kontrolisanog razoružanja i kolektivnog obezbeđenja mirnih puteva koji — na bazi izmenjenog opšteg odnosa društvenih snaga — i bez upotrebe vojne sile vode čovečanstvo slobodi i progresu.

Time se, pod pretpostavkom da odgovorni svetski subjektivni faktori shvate ove nove činjenice i izvuku iz njih odgovarajuće konsekvence, stvaraju uslovi da se vojna sila uopšte — kao posebna manifestacija političke odnosno opšte društvene sile — približi svojoj negaciji i ukine kao posebna kategorija odnosno posebni oblik sile u društvu.

Analiza suštine i pojma vojne sile i odnosa vojnih snaga u savremenim uslovima nudi upravo takve zaključke.

Pri tome, odgovor na pitanje u čemu se sastoji vojna sila, pa i sila uopšte, i šta je to odnos vojnih snaga — pored objašnjavanja vojnog aspekta raspadanja imperijalizma i uopšte hegemonizma i pored otkrivanja vojnih argumenata u prilog borbe za svetski mir — može da zadovolji i neke druge aktuelne potrebe.

Tako, na primer, odgovor na ovo pitanje može da pomogne objašnjavanju zašto su se neke zemlje, narodi i klase javljali u istoriji kao vojnički jači, a drugi kao slabiji. Time se doprinosi boljem shvatanju dosadašnje istorije ljudskog društva i pravilnijem izvlačenju iskustava iz nje. Ovim se objašnjava zašto su se — kad je reč o posledicama međusobne borbe — jedni javljali kao slobodni i vladajućii, a drugi kao potlačeni i zavisni, odnosno zašto su ograničene mogućnosti za nacionalnu i klasnu slobodu u borbi išle u prilog jednima a na štetu drugih.

Odgovor na ovo pitanje, takođe, pomaže pravilnijoj oceni savremene ne samo vojne nego i političke teorije i prakse svih zemalja odnosno naroda, klasa, partija i pokreta u svetu.

Veliko šarenilo shvatanja i ideja koje karakteriše savremeni svet izazvalo je i mnoštvo teorija i raznih mišljenja i teza o suštini, pojmu, mestu i ulozi vojne sile i odnosa vojnih snaga, koje sve, razume se, imaju određene uzroke objektivne prirode. Pored toga, pokušaji osvetljavanja ovog problema kretali su se ranije a kreću se i danas u raznim pravcima i pod posebnim uticajem raznih specifičnih subjektivnih okolnosti, potreba i pobuda.

Oružane snage (oružana sila, armija, vojska — uključujući tu kopnenu vojsku, vazduhoplovstvo i mornaricu odnosno uopšte sve vidove oružanih snaga) kao posebna organizacija namenjena vođenju oružane borbe, svakako su najočigledniji i najopipljiviji izraz vojne sile. One su osnovno sredstvo za vođenje rata i revolucije, dakle glavni instrument za vođenje svake oružane borbe.

Polazeći od ovih neospornih činjenica javila su se, međutim, shvatanja da su oružane snage ne samo glavno sredstvo za vođenje oružane borbe, nego gotovo jedini pa i apsolutno odlučujući faktor vojne moći i da su one u slučaju rata ne samo osnovni instrument, nego neko gotovo apsolutno rešavajuće sredstvo za postizanje putem borbe onih ciljeva politike koji se ne bi mogli realizovati drugim, manje efikasnim sredstvima. Prema ovoj na izgled neprikosnovenoj tezi vojna sila bila bi (i to ne samo u određenim konkretnim uslovima nego *apsolutno*, tj. u svim slučajevima), izražena uglavnom ili čak samo kroz kvantitet i kvalitet oružanih snaga. Odnosno, kako se armija sastoji od ljudstva („žive sile“) i naoružanja (i ostale ratne tehnike i opreme i drugih materijalnih sredstava), i kako je naoružanje jedino i namenjeno za vođenje oružane borbe, logično bi proizlazilo da su živa sila i naoružanje u sastavu oružanih snaga uvek i u svakom slučaju glavni i osnovni elementi vojne moći (sporno bi, prema tome, ostalo samo pitanje koji je od ova dva elementa važniji, presudniji, odnosno koji od njih ima „odlučujuću ulogu“ za pobjedu i poraz u ratu i revoluciji — i ovo pitanje zaista predstavlja jednu od večno prisutnih tema u vojnoj teoriji).

Konsekventno navedenom shvatanju obično iz ovakvih teza rezultira i zaključak po kome bi međusobni odnos u oružanim snagama bio uvek, tj. apsolutno u svim slučajevima glavno i osnovno merilo vojne moći jednog i drugog protivnika u oružanoj borbi, pa i borbi uopšte. Odnosno, ona strana koja raspolaže većom masom i boljim kvalitetom oružane žive sile (boljim borbenim moralom, boljom vojno-stručnom naobrazbom itd.) i većom masom i boljim kvalitetom naoružanja i ostale ratne tehnike, mogla bi se svakako i uvek smatrati vojnički superiornom i prema tome imala bi sve izgleda za pobedu u ratu ili revoluciji.

Pored navedenog odavno je već u praksi očigledno dokazano i općenito usvojeno shvatanje da su oružane snage, kao faktor vojne moći, takvo sredstvo koje deluje već samim svojim postojanjem i kojim politika, ponekad čak i bez primene oružane borbe, može da postigne određene ciljeve. Ovo je već u izvesnom smislu formulisao Klauzevic, konstatujući:

„Ali odmeravanje snaga može se dobiti već i samom procenom u slučajevima gde su one veoma nejednake. U takvim slučajevima neće biti ni boja, već će slabiji odmah popustiti“³.

U suštini upravo na navedenim i sličnim tezama, kad je reč o vojnoteoretskoj argumentaciji, bazira ona savremena politika koja se izrazito oslanja na značaj i ulogu oružanih snaga, kao i, u sklopu nje, politika poznata pod nazivom „trka u naoružanju“. Što veća i što bolje naoružana armija — to je supstrat ovakvih rezonovanja, deviza čije bi ostvarenje trebalo da posluži kao jedina garancija uspeha u eventualno budućem ratu, bilo da se radi o njegovom agresivnom ili odbranbenom vidu. Odnosno, što veće i što bolje opremljene oružane snage već u mirnodopskom periodu i u eri „hladnog rata“ to veći izgledi da protivnik kapitulira i bez oružane borbe. Iz tog proizilazi i dalja „logična“ konsekvencija ovakvih

³ Klauzevic, „O ratu“, str. 63, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd, 1951. godine.

i sličnih shvatanja: ona zemlja koja raspolaže manjim i slabije opremljenim oružanim snagama nema uslova da se održi u eventualnom budućem ratu, i u slučaju rata bila bi stavljena pred alternativu ili da se odmah uključi u jedan od „svetskih“ vojnih blokova, ili da bude uništena. I, konačno, ukoliko neka mala ili nedovoljno ekonomski razvijena zemlja želi da u miru, odnosno i u „hladnom ratu“, sačuva svoju nezavisnost i izbegne kapitulaciju i bez borbe, njoj ne preostaje drugo no da se što pre priključi nekom od postojećih blokova i osloni na „vojnički jačeg“ partnera.

Sve su ovo razne varijacije savremene blokovske politike koje u vojnoteoretskom pogledu baziraju na oceni oružanih snaga kao baš uvek glavnog, osnovnog, jedinog, apsolutnog merila vojne moći.

Na prvi pogled stvari zaista tako izgledaju, ne samo za laike nego i za mnoge vojne stručnjake.

Oružane snage su svakako izraz vojne moći i sredstvo i instrument namenjen za vođenje oružane borbe. U to zaista nema razloga sumnjati niti to treba dokazivati. Isto tako je neosporna i uloga čoveka i ratne tehnike u sastavu oružanih snaga.

Međutim, ako je tačno, kako na prvi pogled može da izgleda, da su oružane snage baš uvek osnovni odnosno baš uvek najefikasniji faktor vojne moći, kao i presudno merilo odnosa snaga i rešavajući činilac po ishod oružane borbe, kako se onda teoretski, sa vojne tačke gledišta, mogu objasniti revolucije? Revolucije takođe ne mogu pobediti bez svojih oružanih snaga. Ali, revolucije se, po pravilu, karakterišu time da jedna strana unapred ne raspolaže svojim organizovanim oružanim snagama, dok se druga od početka oslanja na gotovu, organizovanu, naoružanu i vojnički stručno izobraženu armiju.

Ako se međusobni odnos vojne moći uvek meri samo ili uglavnom samo međusobnim odnosom armija, onda je, kako pre same revolucije tako i u momentu njenog izbijanja, vladajuća klasa apsolutno vojnički superiorna nad revolucionarnom klasom. Ako je brojno veća i bolje naoružana armija jača od manje i slabije naoružane, onda

su svake, pa i najmanje i najslabije, oružane snage vladajuće klase nemerljivo puta jače od unapred nepostojećih oružanih snaga potlačene klase (odnos bi bio: „sve prema ništa“). Prema tome, ova poslednja ne bi mogla ni otpočeti revoluciju, odnosno ona prva mogla bi svaku revoluciju sprečiti i ugušiti u samom začetku. Revolucionarna praksa, međutim, pokazuje *upravo obrnuto*, kako na primeru sovjetske oktobarske socijalističke revolucije tako i jugoslovenske, kineske i drugih socijalističkih revolucija, a tako, uostalom, i ranijih revolucija (francuske buržoaske revolucije i dr.).

Isto pitanje postavlja se ne samo za početak revolucije nego i za njen dalji tok i razvoj — sve do momenta stvaranja i obezbeđenja opšte strategijske nadmoćnosti revolucionarne armije nad oružanim snagama kontrarevolucije (u pogledu žive sile i naoružanja u sastavu armije, ili barem u onom u ova dva elementa koji bi trebalo smatrati „odlučujućim“). Ako se vojna sila izražava uvek ili uglavnom samo kroz armiju onda bi vladajuća klasa sa svojim oružanim snagama u najmanju ruku morala biti u stanju da spreči gubitak svoje strategijske nadmoćnosti, odnosno da zaustavi i preseče jačanje i razvitak oružanih snaga revolucije. I u ovom pogledu uspešna revolucionarna praksa dokazuje *upravo suprotno*, recimo na primeru Jugoslavije koja je započela revoluciju bez oružanih snaga, a završila je s gotovo milionskom novom revolucionarnom armijom.

Problem iste vrste javlja se za vojnu teoriju ne samo u pogledu revolucija nego i u odnosu na one narodnooslobodilačke ratove koji nastaju u uslovima u kojima porobljeni narod ne raspolaže unapred organizovanim oružanim snagama, već ih stvara i razvija tek kroz borbu i putem borbe.

Povezano baš s ovim pitanjem o mestu i ulozi oružanih snaga, za teoriju vojne veštine posebno su interesantni slučajevi nacionalnog oslobođenja mirnim putem, tj. nacionalno oslobođenje bez primene oružane sile, pa često uopšte i bez organizovanja nacionalnooslobodilačke armije koje bi prethodilo nacionalnom oslobođenju (u ni-

zu ovih primera nove nacionalne oružane snage su stvorene tek naknadno — bilo formiranjem iz početka, bilo preuzimanjem izvesnih vojnih jedinica i vojne organizacije od dotadašnje vladajuće nacije, bilo transformacijom domaćih policijskih snaga u armiju i sl.). Budući da u nekim od ovih slučajeva uopšte nije bilo oružane borbe, ili bar ne neposredno u samom momentu sticanja nacionalne nezavisnosti, i budući da u nizu slučajeva nije ni došlo do prethodnog stvaranja nacionalnooslobodilačkih oružanih snaga, postavlja se pitanje da li to znači da pri ovakvom mirnom oslobođenju vojna sila i sila uopšte nisu igrale nikakvu ulogu? Ako bi to bilo tako — onda su se kolonijalne sile, odnosno vladajuće nacije, dobrovoljno odricale svoje kolonijalne vlasti i hegemonije.

Isti je, uostalom, slučaj i sa socijalnim i, konkretno, socijalističkim preobražajem mirnim putem, koji se u savremenim uslovima vrši manje ili više svuda i to kako u ekonomskom, tako postepeno, ali sve više, i u političkom pogledu. Da li to znači da ni ovde ne deluje faktor sile, odnosno i međuklasni odnos u sili? Ako je to tako — onda bi to značilo ukidanje klasne borbe i onda se buržoazija dobrovoljno odriče svojih ekonomskih pozicija, pa sve više i svoje političke vlasti.

Svi ovi primeri i oblici društvene prakse pokazuju da nešto ipak nije u redu s tezama po kojima bi oružane snage bile baš uvek najefikasniji faktor vojne sile i neko, apsolutno odnosno baš uvek glavno merilo vojne moći.

Teze o apsolutno odlučujućoj ulozi oružanih snaga nisu, istorijski uzevši, nastale slučajno. One su se samo suviše dugo održale u svesti ljudi i u političkoj i vojnoj teoriji.

U veoma dugom razdoblju istorije ljudskog društva, uglavnom sve do epohe kapitalizma, odnosno do novijeg doba društvene istorije, ratove je vodila oružana sila više ili manje odvojena od naroda. Klasna struktura robovske, pa najvećim delom i feudalne društveno-ekonomske formacije bila je karakterisana veoma oštrom podelom između vladajućih klasa kao subjekta politike, s jedne, i većine stanovništva, kao potpuno bespravno objekta ove

politike, s druge strane. Ovo se konsekventno odražavalo i na ratovodstvo, odnosno na ulogu društvenih snaga u ratu. Na zaostaloj materijalnoj bazi društva i nerazvijenoj društvenoj nadgradnji ratovi između raznih društvenih zajednica bili su manje-više isključiva stvar vladajućih klasa i od njih regrutovanih, ponekad i profesionalnih i, po pravilu, relativno malih oružanih snaga.

U ovome veoma dugom periodu ratovi su se rešavali uglavnom i gotovo jedino oružanim snagama, pri čemu su najčešće odnosile pobjedu one armije koje su bile brojno jače, bolje naoružane i uopšte po kvalitetu bolje od protivničkih oružanih snaga (razume se, pod uslovom da su se znale pravilno koristiti tim prednostima). Društveni faktori van oružanih snaga gotovo da nisu igrali ulogu u samom ratnom sukobu — iako su, svakako, i tada bili značajni pre rata, u pripremi i organizovanju oružanih snaga. Kako su se tadašnji ratovi najčešće rešavali u veoma kratkotrajnim sukobima oružanih snaga, ne tako retko samo u jednoj ili svega u nekoliko bitaka (bez obzira na često duže trajanje ratnog stanja), i kako su se bitke odigravale u bliskoj borbi na relativno veoma uskom prostoru, to ni objektivni faktori samog bojišta (zemljišni uslovi, klima itd.), kao ni neki drugi objektivni činioci nisu uvek dolazili do vidnog izražaja ni ispoljavali naročito značajno dejstvo u samom oružanom sukobu.

I danas postojeća shvatanja o apsolutno odlučujućoj ulozi oružanih snaga i oružanim snagama kao nekom apsolutnom merilu vojne moći (u ratu i miru) vuku svoje korene iz ovih već davnih vremena, pri čemu je gotovo potpuno ostavljeno po strani i zapostavljeno veoma bogato iskustvo nacionalnooslobodilačkih i revolucionarnih pokreta, koji su, u već ostvarenoj praksi, ne samo kroz borbu stvarajući nove oružane snage, nego u nekim slučajevima čak i bez oružane borbe pa uopšte i bez oružanih snaga, nadvladali i prisilili na kapitulaciju „nadmoćne“ oružane snage svojih protivnika, što samo po sebi pokazuje da se suština i pojam vojne moći u novijim, a naročito u danas savremenim uslovima ni izdaleka ne mogu svesti samo na oružane snage i međusobni odnos u oružanim

snagama. „Vojna sila“ postala je daleko širi pojam od pojma „oružane snage“.

Za marksističko prilaženje teoretskoj analizi suštine i pojma vojne sile i osnovnih njenih faktora nesumnjivo je karakteristično da Engels razmatranju sile, odnosno konkretno baš vojne sile, prilazi ukazivanjem na neke neposredne faktore sile, a ne posredno preko uloge oružanih snaga. Ovo se ne može smatrati slučajnim. Engels govoreći o uslovljenosti i samih oružanih snaga doslovno kaže da:

„...čitava organizacija vojske i način borbe, pa s tim i pobjeda i poraz, zavise od materijalnih, tj. ekonomskih uslova; od osobina ljudstva i oružja, dakle od kvaliteta i kvantiteta stanovništva i od tehnike“⁴.

Na drugim mestima Engels još spominje vojni značaj komunikacija (odnosno i saobraćaja), što se vidi, na primer, iz sledeće formulacije:

„Naoružanje, sastav, organizacija, taktika i strategija zavise, pre svega, od postojećeg stupnja proizvodnje i od komunikacija“. Ili: „Koliko mnogo, osim toga, ratovanje zavisi od produktivnosti i od saobraćajnih sredstava, kako u pozadini tako i na bojištu, to danas g. Dühringu može rastumačiti svaki revnosan podoficir“⁵.

Engels, dakle, smatra ekonomske uslove i ljude i tehniku u njima, kao i komunikacije odnosno saobraćaj, osnovnim faktorima vojne sile od kojih zavisi i vojna organizacija i vojna veština i sama borba i ishod borbe.

Iako se ovaj odgovor koji daje Engels na pitanje o suštini i pojmu vojne sile ne može smatrati potpunim, on, bez sumnje, pogađa suštinu stvari i ukazuje u kom pravcu treba tražiti naučno objašnjenje osnovnih vojnih faktora, a time i pojma i suštine vojne sile i odnosa u vojnim snagama.

Najbolji odgovor na pitanje u čemu se sastoji suština vojne sile, kao i što je to odnos vojnih snaga, pruža svakako sama društvena praksa.

⁴ Engels, Anti-Dühring, str. 177.

⁵ Engels, Anti-Dühring, str. 172.

DEO DRUGI

**VOJNA SILA I ODNOS VOJNIH SNAGA
KROZ NEKE PRIMERE RATNE I
REVOLUCIONARNE PRAKSE**

РАТОВИ ОД ЧАРНОБИЛА НА ОБАМА, УКАЗУЈУ НЕ СТАМО
РАСТУЌУ УЛОГУ ДРУЖИ, СМАЊУЈУЋИ, ЈОШ КАД И
ЗЛОУПОТРЕБА, А НЕ ДОТО ВЕРУА ТИРА
У ФАМИ, ПЛОЈЕ КРАТКО ИЛИШЕ И
КОРПОРАТИВНО ШЕЋЕРУЈУ И
ОПТИМИЗМУ БОЈЕ ЕКО И ДИНИ
И ТЕРАУТИВНО ШЕЋЕРУЈУ И
МЕСТУ АМЕРИКЕ, И ОШЕ
У СВОЈИМ. У СВОЈИМ
МЕНЕДЖЕРИМА ОДОЛУ СНИ
ПОТРЕБИТЕЛИ СЕОМОМЕНА
СЕКТОРА ОДЛУ СНИ
ОБРАТНО ОДЛУ СНИ
БЕ АМИ КИ МЕДИЦИНА
ДИНАМИКА ПЛАЊЕ ИТИ
ДИНАМИКА ИТИ

М. НЕГОВАЊИЋ

I. — O VOJNOJ SILI I ODNOSU VOJNIH SNAGA U MEĐUDRŽAVNIM RATOVIMA

(na primeru poraza Napoleona u Rusiji 1812. godine)

Vojna teorija se, kako je već napred konstatovano, do sada pretežno bavila iskustvima tzv. regularnih odnosno međudržavnih ratova.

U ovom pogledu su iskustva Napoleonovih ratova posebno udarila značajan pečat na razvoj teorije vojne veštine.

Uloga nove mase i novog kvaliteta ljudi (žive sile) u sastavu francuske armije, koja je proizišla iz revolucije (za razliku od feudalnih armija Napoleonovih protivnika), uloga tehničkog usavršavanja naoružanja⁶, kao i iskustva stečena u pobedonosnim Napoleonovim pohodima, a koja se odnose na samu veštinu ratovanja, bogato su i dovoljno osvetljena u vojnoj teoriji.

Za našu temu, međutim, od naročito su interesa ona iskustva i primeri koji, već u to vreme, ukazuju na značajnu ulogu nekih drugih činilaca, a ne samo onih zastupljenih u oružanim snagama. Iako su i ova pitanja, o kojima će biti reči, obrađivana u vojnoj teoriji, može se ipak reći da ni izdaleka nisu izvučeni svi oni zaključci koji zaslužuju punu pažnju i danas savremene ne samo vojnoteoretske misli nego i savremene politike uopšte.

⁶ Od kojih Engels, na primer, spominje za to vreme značajno usavršavanje puške i topovskih lafeta.

Jedan primer ove vrste svakako predstavlja Napoleonov neuspeh u Španiji. Sedmogodišnji uspešni „neregularni“ otpor španske gerile, koji je usledio nakon poraza „regularne“ španske armije, već ukazuje na ulogu naroda van „regularnih“ oružanih snaga i uticaj ove uloge na međusobno odmeravanje vojne moći. Isto tako, već su uostalom, i neki raniji vojni pohodi starih naroda, kao i neki stari odbrambeni ratovi (na primer skitski ratovi protiv Persijanaca) u stanju da pruže izvesne materijale za izvlačenje iskustava interesantnih i za savremene uslove i savremenu vojnu teoriju.

No, upravo zato što je „vladajuća“ vojna misao navikla da oštro deli „neregularne“ ratove od „regularnih“, poslužićemo se jednim drugim istorijskim primerom, i to baš takvim koji predstavlja „regularni“ rat, odnosno međudržavni oružani sukob.

Poraz Napoleona u francusko-ruskom ratu 1812. godine predstavlja u ovom pogledu gotovo školski primer „regularnog“ rata na kome se može teoretski sagledati uloga i značaj svih osnovnih faktora oružane borbe, kako onih koji važe za tzv. regularnu, tako i onih faktora koji važe i za tzv. neregularnu oružanu borbu. Ovo upravo zato što su se u ovom primeru ratne istorije već u veoma osetnoj meri ispoljili baš oni faktori borbe koji prevazilaze sam pojam oružanih snaga. U tom smislu ovaj primer predstavlja embrio one pojave koja je, kao manjeviše opšta zakonitost, tako očigledno u ratnoj, kao i u revolucionarnoj, praksi došla do izražaja tek u našem stoleću, i koja je dovela do objektivnog nesklada između vojne moći kolonijalnih sila i uopšte vladajućih nacija (ili onih koje pretenduju da to budu) i subjektivnih ciljeva njihove osvajačke politike, odnosno isto tako sve više i do nesklada između klasno-porobljivačke politike i klasne vojne moći eksploatorskih klasa.

Kao što je poznato, Napoleon je, uprkos velike nadmoćnosti svoje armije, izgubio rat u Rusiji.

Ali interesantnost francusko-ruskog rata za vojnu teoriju nije samo u tome što je više nego dvostruko nadmoćna francuska armija, dotada najveća u istoriji rato-

vanja (oko 600 000 vojnika), doživela katastrofalan poraz od Rusa koji su raspolagali izrazito manjim oružanim snagama (ukupno manje od 300 000)⁷.

I ranije se u ratnoj istoriji dešavalo da je brojno pa i tehnički inferiorni protivnik, boljom veštinom ratovanja ili iz raznih drugih razloga, uspevao da porazi po broju ljudi i naoružanju superiornije oružane snage (na primer i sam Napoleon je sa oko 50 000 boraca i 90 topova u bici kod Austerlica porazio protivnike koji su raspolagali sa oko 86 000 boraca i 200 artiljerijskih oruđa).

Napoleonov poraz u Rusiji, međutim, predstavlja kuriozitet druge vrste i, s vojne tačke gledišta, gotovo paradoks. Napoleon je, u svojoj invaziji Rusije, u stvari bez ijednog jedinog vojničkog poraza bio prisiljen da donese odluku o napuštanju već osvojene Moskve i povlačenju iz Rusije. Pored uglavnom uspešnih manjih borbi pri nastupanju u Rusiju, francuska armija dobila je i jedinu ozbiljniju bitku u kojoj joj se suprotstavio Kutuzov s ruskom armijom (bitka kod Borodina). Međutim, konačno je *pobedeni u ovom ratu izgubio rat ne izgubivši nijednu jedinu bitku, a pobednik ga je dobio bez ijedne dobivene bitke* (osim počesnih dejstava pri paralelnom gonjenju francuske armije kad je ona u stvari već bila poražena i kad je napuštala osvojenu teritoriju povlačeći se iz Rusije).

Neki vojni teoretičari idealističkog smera (i ne samo oni) pokušavali su da poraz Napoleona objasne samo ratnom veštinom ruskog komandovanja, odnosno genijalnošću Kutuzova ili njegovog prethodnika Barklaj de Tolija (čiju je zamisao Kutuzov sproveo u delo). Genijalnost ruskog komandovanja došla je nesumnjivo do izražaja u ovom ratu, ali bi svakako bilo pogrešno i nenaučno tražiti objašnjenje ishoda rata isključivo u subjektivnoj

⁷ Podaci o ovom ratu uzeti su iz radova Meringa i iz „Vojne enciklopedije“, tom II — Beograd 1959. god., kao i iz nekih drugih istorijskih studija i publikacija. Po nekim podacima Njemen je prošlo oko 420 000 Francuza, po nekima ruska armija je iznosila oko 212 000 ljudi.

delatnosti vojskovođa. Drugi pokušavaju, da Napoleonov poraz objasne jedino ulogom koju je odigrao veliki ruski prostor⁸ i oštra zima. Iako je i ovaj faktor, tj. prostor sa klimatskim uslovima, odigrao značajnu ulogu, bilo bi ipak suviše jednostrano samo u njemu tražiti objašnjenje ruske pobeđe. I ranije su osvajači, ponekad i sa daleko slabijim oružanim snagama od Napoleonovih, savladavali ogromne prostore i prostor sam po sebi nije predstavljao nesavladivu prepreku. Isto tako ni klimatski uslovi.

Neki vojni teoretičari, koji su navikli da objašnjenje ishoda rata vide samo u međusobnom odnosu protivničkih kružanih snaga i njihovom sukobu, i koji nisu bili u stanju da shvate nove pojave, iskonstruisali su ocenu borodinske bitke kao navodni primer „taktički nerešene bitke“ (ova ocena se u vojnoj istoriji i teoriji provlači sve do današnjih dana). Njih su iskustva i teoretska uopštavanja ranijih ratova, koji su se zaista pretežno rešavali samo u sukobu oružanih snaga, naveli da ova iskustva natežu na novi primer u kome očigledno sukob oružanih snaga nije sam po sebi odigrao presudnu ulogu za pobeđu, odnosno poraz u ratu. Ovi teoretičari se, uglavnom, oslanjaju na činjenicu da su Francuzi u borodinskoj bici imali veoma velike gubitke (po nekim podacima oko 50 000), ili, pak, grade svoje teze o „nerešenoj bici“ na poznatoj Napoleonovoj izreci koja se odnosi na borodinsku bitku a po kojoj su se Francuzi pokazali dostojni da izvojuju pobeđu a Rusi da budu nepobedeni.⁹ Međutim, uprkos velikih francuskih gubitaka i bez obzira na naknadne Napoleonove izjave o ovoj bici, činjenica je da je Kutuzov odstupio posle prvog dana borbe ocenjujući — i to sasvim pravilno s obzirom na tok borbe i na konkretni odnos oružanih snaga na kraju bitke — da bi sledećeg dana ruska armija bila razbijena i zaista odlučujuće poražena. Već samim tim što se ruska armija povukla posle bitke, a Napoleon nastavio nastupanje, i gotovo bez ikakvog daljeg otpora ušao i u samu Moskvu, ova bitka

⁸ Na primer Šarnhorst tretira ogromno prostranstvo ruske države kao „adut“ u rukama Rusa.

je taktički bila rešena u korist Francuza⁹ — iako Napoleonova pobjeda zaista nije bila onako odlučna kako je on bio navikao da do tada poražava svoje protivnike. Međutim, u istoriji ratova postoji mnogo bitaka koje su dobivene iako protivnik nije odlučno i do kraja savladan i dotučen, odnosno, obratno, relativno je malo bilo bitaka u kojima je zaista totalno uništen jedan od protivnika u borbi.

Napoleon je, dakle, u svom nastupanju rešio u svoju korist i borodinsku bitku — kao u ovom ratu jedinu veliku i ozbiljnu pa, prema tome, svakako i glavnu bitku — ali je ipak, uprkos tome, izgubio rat. Nije, dakle, ovom strategijski glavnom i uspešno rešenom bitkom izvojevao odlučujuće strategijsko rešenje. To i jeste ono što zbu- njuje teoretičare koji obrazloženje ishoda ovoga rata traže samo u oružanom sukobu armija.

Mnogi istoričari i teoretičari (ranije naročito Mering, pa donekle i Klauzevic, i mnogi posle njih) opravdano ističu ulogu ruskog naroda i njegovog otpora u francusko-ruskom ratu. Da bi se upravo još više osvetlila ova uloga naroda u ratu i povezala sa njenim posledicama za suštinu i pojam vojne sile, korisno je baš ovu ulogu posmatrati i analizirati u sklopu svih faktora rata, dakle, svih osnovnih faktora koji na bilo koji način utiču na oružanu borbu i njen ishod.

Ako bismo danas, kad smo u stanju da koristimo i iskustva naknadno stečena u novijoj ratnoj i revolucio-

⁹ I Mering u svojoj obradi rusko-francuskog rata kaže da je: „Kutuzov 7. septembra 1812. god. pokušao da preokrene sudbinu kod Borodina i izgubio je igru“. On ocenjuje dalje ovu bitku kao „častan poraz Rusa“. Usput budi rečeno, Mering s nipodoštavanjem govori o Kutuzovu nazivajući ga „iživelim i nesposobnim starcem“ koji je „pijančio pozadi bojne linije“ i svu zaslugu pripisuje Barklaj de Toliju za koga kaže da iako „nije bio genijalan vojskovođa bio je sposoban general“. Kada je u pitanju ovakva ocena ličnosti Kutuzova Mering sigurno nema pravo. U najmanju ruku Kutuzov je kao vrhovni komandant sprovodio strategiju izbegavanja odlučnog angažovanja ruske armije, a u tom pogledu i sam Mering takođe konstatuje da je „odstupanje bilo u stvari spas Rusije“. (Mering: „Ogledi iz istorije ratne veštine“, str. 203, VIZ JNA „Vojno delo“, Beograd 1955. god.).

narnoj praksi, pokušali da retrospektivno rezimiramo razloge poraza u francusko-ruskom ratu, inače nesumnjivog i u drugim ratovima osvedočenog Napoleonovog genija, mogli bismo doći do zaključka da su se kao osnovni uzroci ruske pobeđe javili međusobno uslovljeni i povezani sledeći činioci:

Prvo, razume se, ruska armija, koja, iako je izbegavala odlučujuće sukobe, ipak je, baš zato što je postojala i što je ostala sačuvana tokom rata, neprekidno pretila Napoleonu već samim svojim postojanjem i svojom očuvanom mogućnošću da se uvek, ako to i kad to zatreba, može angažovati u borbi — i to po svome nahođenju i po svojoj sopstvenoj inicijativi (pri čemu je sačuvala i mogućnost da sama bira baš ono mesto i vreme angažovanja koje bi bilo najnepovoljnije za Francuze a povoljno za rusku armiju). Do koje mere je baš ova činjenica sačuvanosti ruske armije igrala ulogu, u sklopu ostalih faktora, u ovom konkretnom ratu, pokazuje i podatak da se Kutuzov veoma nevoljno odlučio i na samu borodinsku bitku — i to više pod pritiskom dvora i javnog mnjenja nego li kao rezultat svoje sopstvene vojne procene koja je više naginjala zaključku da uopšte ne treba davati odsudne bitke nego, naprotiv, primeniti strategiju iscrpljivanja invazionih snaga. To, uostalom, obrazlaže i kasniju odluku Kutuzova da se povuče i iz borbe kod Borodina i napusti odbranu prilaza Moskvi — upravo zato da bi sačuvarao svoju armiju da bi ona i dalje kao Damoklov mač pretila francuskim oružanim snagama držeći ih neprekidno u neizvesnosti i pod pritiskom stalne oružane pretnje.

Drugi faktor koji je došao do izražaja u odmeravanju ruskih i francuskih snaga bila je aktivnost ruskog naroda van sastava ruske „regularne“ armije.

Jasno, ruski narod sa svojim patriotizmom i voljom da pruži otpor napadaču došao je do izražaja već i u samoj armiji. Iako je ruska armija bila feudalnog tipa i patila od raznih slabosti koje su iz toga proizilazile¹⁰, borbeni mo-

¹⁰ Mering, na primer, kaže da su ruske oružane snage „ulivale vrlo slabo poverenje“ („Ogledi iz istorije ratne veštine“, str. 202).

ral ruskog naroda u sastavu armije bio je ipak na dovoljnoj visini (čime se dobrim delom i mogu objasniti za tadašnje vreme zaista veoma veliki gubici Francuza u borodinskoj bici). Međutim, uloga ruskog naroda u sastavu „regularnih“ oružanih snaga je samó jedna strana uloge naroda ispoljene u ovom ratu, i to čak ona koja je, u izvesnom smislu, bila manje važna za ishod ovog rata u celini.

Ogromnu ulogu odigrao je ruski narod baš svojom aktivnošću van i pored ruske regularne armije (usput budi rečeno interesantno je da je ova aktivnost naroda nastala i razvila se uglavnom mimo pa čak i protiv volje vladajućih ruskih vojno-političkih faktora). Ruski narod je svojom partizanskom aktivnošću u pozadini agresorske francuske armije ne samo nanosio gubitke Francuzima, nego, što je bilo još značajnije, rušio i palio kuće i druga materijalna dobra koja bi mogao koristiti napadač i sprečavao i otežavao pokrete Francuza van komunikacija i svim tim im veoma ozbiljno ugrozio smeštaj, ishranu i drugo snabdevanje na terenu i doveo u pitanje i sam dotur za život i borbu neophodnih sredstava iz dublje pozadine i uopšte iz baza francuske armije (koristi baš od ovakve aktivnosti ruskog naroda postale su očigledne već u vreme nastupanja Francuza od ruske granice do Moskve, tako da se time može objasniti i kasnija ideja i odluka ruskog komandovanja da zapali i samu Moskvu — da bi se tako još više potencirale baš one teškoće Francuza koje im je gotovo već od početka invazije pričinjavala partizanska aktivnost ruskog naroda).

Dakle, pored uloge armije u ratu, u rusko-francuskom sukobu 1812. god. vidno je već došla do izražaja ratna, odnosno uopšte vojna uloga naroda u celini.

To znači da se pojam žive sile, u odnosu na njenu raniju ulogu, proširio u vojnoj praksi i obuhvatio ne samo oružanu živu silu svrstanu u vojne formacije, nego i živu silu van armije odnosno nenaoružani deo žive sile, dakle, manji ili veći deo nenaoružanog naroda.

Napoleon je u svojim dotadašnjim pobedonosnim pohodima nanosio poraze feudalnim armijama Evrope u prvom redu zato što je u svojoj armiji raspolagao novor

masom i novim kvalitetom vojnika (boraca i kadrova) proizašlih iz francuske revolucije i politički, nacionalno i klasno probuđenih i aktiviranih kroz revoluciju, i što je znao vešto organizacijski i operativno da iskoristi u borbi ovu novu i političku probuđenu masu, kao i ratnu tehniku koja joj je stajala na raspolaganju — oslanjajući se pri svemu tome i na istim temeljima zasnovanu aktivnu podršku francuskog naroda van armije i materijalne izvore Francuske za pripremu i pothranjivanje rata. Međutim, ove prednosti, a posebno i umešnost i sposobnost samog Napoleona, imale su efekta samo dotle dok su se francuskoj armiji suprotstavljale same oružane snage žrtava njene agresije. Čim je Napoleon u Rusiji naišao na ozbiljniji aktivni otpor naroda situacija se iz osnova izmenila.

Ova aktivnost naroda u otporu agresoru bitno je sa svoje strane uticala na mesto, ulogu i značaj i svih drugih faktora koji objektivno deluju u ratu.

To se u prvom redu odrazilo na ulogu i značaj teritorije odnosno prostora. Dok je narod na ratistu bio „neutralan“ u odnosu na borbu, odnosno pasivni posmatrač rata, i prostor se javljao kao u izvesnom smislu „neutralan“ faktor, delujući objektivno načelno jednako u odnosu na međusobno sukobljene armije, odnosno u konkretnoj situaciji koristeći u borbi više onoj armiji koja je po svojoj veličini (masi) i kvalitetu, a naročito po tehničkoj opremljenosti, mogla brže i bolje da savladava prostor i koristi se njime. Dok su se, dakle, ratovi pretežno i uglavnom rešavali samo sukobom oružanih snaga, i to u svega jednoj ili samo u nekoliko bitaka, uslovi prostora ispoljavali su se u užem značenju, tj. više ili manje samo kroz geografske, odnosno orografske, hidrografske i slične uslove samog bojišta i mogućnosti njegovog uređenja za borbu. Kasnije je ovome pridošla uloga i značaj prilaza samom bojištu, kao i blizina ili udaljenost izvora snabdevanja, dakle, uloga i značaj komunikacija i saobraćaja. Prilazi bojištu, kako u pogledu dovođenja trupa na bojište tako i u pogledu istovremenog razvoja njihovog za borbu, i značaj komunikacija u snabdevanju armije, došli su do

ozbiljnijeg izražaja već u dotadašnjim Napoleonovim ratovima (u Italiji, Austriji itd. — što je i našlo odraza i u Engelsovom posebnom isticanju uloge komunikacija i saobraćaja u ratu).

Međutim, u rusko-francuskom ratu, u uslovima narodnog otpora, pojačala se pa u izvesnom smislu već i kvalitativno izmenila uloga teritorije odnosno prostora u ratu. Činjenica da se ruski narod aktivirao u otporu na samom ratištu (na prostoru na kome se vodio rat) i činjenica da je narod bio naseljen na čitavom tom ratištu, odnosno da se njegova aktivnost ispoljavala na čitavom prostoru kojim je nastupala francuska armija — izmenile su ne samo konkretno nego i načelno odnos zaraćenih protivnika prema prostoru i ulogu prostora u odnosu na zaraćene protivnike. Budući da je ruski narod ometao pokrete i otežavao snabdevanje i smeštaj francuskoj armiji — a naprotiv sve od sebe davao za svoju armiju — to je odjednom za napadača postao bitan odnos veličine njegove armije prema osvojenom prostoru kao i prostoru koji je nameravao da osvoji. Drugim rečima, sa povećanjem „osvojenog“ prostora rasle su i teškoće održanja i kontrole toga prostora koje je Francuzima, pored ruske armije, pričinjavao i ruski narod naseljen na ratištu. Iako „velika“ francuska armija je odjednom postala veoma malena u odnosu na prostranstvo ruske teritorije. Dakle, pored uslova teritorije, u užem smislu, i uslova prilaza bojištu, i uopšte značaja komunikacija, odjednom je za napadača postao izvanredno značajan i čitav prostor ratišta, sa svom svojom površinom (tj. sa njegovim dimenzijama odnosno širinom i dubinom) koju je trebalo osvojiti, kontrolisati i održati. Ruska armija nije u ovom smislu morala ni da osvaja ni da održava ni da kontroliše svoje ratište. Ruski prostor objektivno je postao saveznik Rusa u ratu i što je francuska armija dublje prodirala u Rusiju to se više za nju potencirala negativna uloga veličine ruskog prostora, odnosno to su Rusi više dolazili u povoljniju situaciju (iako su borbe na njihovoj teritoriji odnosno uopšte nastupanje osvajača i otpor naroda prouzrokovali i određene negativne posledice izra-

žene u materijalnom razaranju i pustošenju zemlje. Ali, kako je sam rat pokazao, ove negativne posledice nisu se bitno odrazile na ishod rata i bile su svakako manje od negativnih posledica u slučaju poraza odnosno kapitulacije).

Slično kao sa prostorom desilo se i sa klimom i uopšte s atmosferskim uslovima. S aktiviranjem naroda u otporu na ratištu i klima je prestala da bude „neutralan“ faktor koji načelno jednako deluje na obe zaraćene strane, odnosno koji konkretno koristi onome ko je bolje aklimatiziran na konkretnu klimu ili bolje tehnički i inače opremljen za podnošenje i savlađivanje klimatskih teškoća. Iako je francuska armija bila u početku bolje opremljena od ruske ubrzo se ta prednost izgubila. Osnovne razloge za ovo ne treba tražiti u boljoj aklimatizaciji Rusa na oštrinu svoje zime — iako je i to za Ruse igralo određenu pozitivnu ulogu. Više od ovoga su, međutim, došli do izražaja tokom rata baš uslovi snabdevanja u odnosu na potrebe koje su iziskivali oštri zimski uslovi. Dok je aktivnost ruskog naroda (a delom i ruske armije) poremetila francuskoj armiji snabdevanje odećom i drugom zimskom opremom i otežavala smeštaj i sklanjanje od ruske zime, dotle se ruska armija i u snabdevanju i smeštaju mogla osloniti ne samo na svoje sopstvene armijske izvore i skladišta nego i na mesna sredstva kojim je raspolagao sam narod (kako u pogledu zimske odeće i obuće, tako i smeštaja i sklanjanja od zime uopšte). Dakle i zima je, baš iz ovih razloga, postala saveznik Rusa i faktor koji je objektivno nepovoljno delovao na francusku armiju i to utoliko više ukoliko je više dotrajavala odećna i druga oprema s kojom je ona ušla u rat i ukoliko se više širila po opustošenom prostoru bez zaštite i zaklona i bez mogućnosti za zamenjivanje odeće i druge opreme i uopšte za snabdevanje neophodno za život i borbu u zimskim uslovima.

Slično kao sa prostorom i klimom je i sa ulogom i delovanjem faktora „vreme“ (vreme kao period, tok, trajanje). Objektivno uzevši, u uslovima narodnog otpora (i uticaja njegovog na borbu i na ulogu prostora

i klime u ratu) i vreme je „radilo“ za Ruse a protiv Francuza. Napoleon je imao razloga i potrebu da žuri, a Kutuzov je imao vremena da čeka. Odlaganje odlučujućeg sukoba oružanih snaga i uopšte odlaganje ishoda rata objektivno je koristilo Kutuzovu a Napoleona dovelo u sve težu i težu situaciju. Dakle, i vreme, odnosno baš „proticanje vremena“, javilo se kao saveznik Rusa u odbrani njihove zemlje.

Svi ovi napred navedeni kao i neki drugi faktori doveli su Napoleona *objektivno* u sve težu situaciju vezujući mu sve veće snage za obezbeđenje komunikacija, snabdevanje i smeštaj i topeći njegovu armiju čak i bez borbe. Od oko 600 000 vojnika s kojima je krenuo u pohod na Rusiju do Borodina je stiglo svega oko 130 000—150 000 francuskih vojnika. I ne samo to. Ovi isti faktori stvorili su nesnosne uslove za Napoleona do te mere da on, mimo svog običaja, čak nije imao hrabrosti da u borodinskoj bici upotrebi svoju gardu koja je ostala potpuno neiskorišćena u ovom sukobu (iako je bio brojno slabiji u ovoj bici Napoleon je preko 20 000 boraca zadržao u rezervi neupotrebljene sve do kraja bitke). Postao je svestan činjenice da čak i u slučaju da u ovom sukobu ozbiljnije razbije rusku armiju nema ipak garancije da će se sa sigurnošću održati u daljem toku rata i to ne samo iz razloga mogućeg ponovnog oporavka i narastanja ruske armije nego, posebno, i iz onih razloga koji su postojali van ruske armije i prevazilazili je (a na osnovu kojih je i moglo doći do oživljavanja i jačanja „porazene“ armije).

U svim napred navedenim objektivnim i subjektivnim okolnostima postala je i ruska ratna veština faktor pobeđe u ovom ratu. Rusko komandovanje uočilo je ove okolnosti i oslanjajući se na njih i spretno ih koristeći puštalo je Napoleona da dođe u bezizlaznu situaciju, prisilivši ga da sam, iako vojnički „neporažen“, donese odluku za povlačenje iz Rusije. Gonjenje od strane ruske armije, borbena dejstva partizana i uopšte neprekidni pritisak ruskog naroda, veličina prostora (i u vezi s tim i duge komunikacije povlačenja), i ruska zima, bukvalno su dotukli francusku armiju i Napoleon je s njenim bed-

nim ostacima jedva izmakao iz Rusije (od 600 000 vojnika vratilo se iz Rusije svega desetak hiljada).

Armija, odnosno uopšte oružane snage sa kvantitetom i kvalitetom žive sile i naoružanja u njima, a zatim i teritorija (u smislu geografskih uslova bojišta i komunikacijskim uslovima, s klimom i atmosferskim uslovima), vreme kao objektivni faktor koji deluje samim svojim tokom (vreme „teče“ i treba se za njega boriti, savladavati ga i koristiti), kao i ratna veština kao subjektivna delatnost ljudskog faktora, uvek su bili faktori relevantni po ishod oružane borbe. Ali se tokom istorije menjao njihov obim, značaj i uloga, a isto tako različita im je uloga i značaj u svakom konkretnom ratu, odnosno i svakoj konkretnoj borbi.

Francusko-ruski rat je veoma karakterističan i još uvek u vojnoj teoriji nedovoljno iskorišćen primer koji već pre 150 godina, dakle, takoreći, tek u početnom periodu formiranja nacija (u modernom smislu ove reči), pored opštepoznate i opštepriznate uloge u ratu oružanih snaga (njihove žive sile i ratne tehnike i njihove veštine ratovanja), veoma reljefno ukazuje na objektivnu ulogu u ratu i značaj čitavog naroda, odnosno nacije (dakle, i nenaoružanog dela žive sile), značajnu ulogu uslova materijalnog snabdevanja na ratištu, odnosno uopšte materijalnog faktora, zatim i značaj prostora u celini i odnosa prema ukupnom prostoru ratišta (a ne samo u odnosu na uslove bojišta i prilaze bojištu), kao i objektivnu ulogu i značaj faktora vreme za strategiju rata (tj. za čitav proces rata a ne samo za pojedine sukobe u ratu).

Može se konstatovati da su, pored rano i već u krilu feudalizma formirane ruske nacije i njene, za tadašnje uslove, već relativno visoko razvijene patriotske svesti i volje da se pruži otpor, naročito još takvi faktori kao što su izrazito velika brojnost ove nacije i ogromno prostranstvo ruske teritorije, pa i velika oštrina ruske klime, bili oni specifični objektivni uslovi koji su olakšali da već u ovo vreme tako reljefno — i to još u tako nerazvijenoj i zaostaloj zemlji kakva je bila carska Rusija — dođu do izražaja svi oni činioci koji su, makar se nalazili

*) Najveći faktor u historiji ruske nacije i njene, za tadašnje uslove, već relativno visoko razvijene patriotske svesti i volje da se pruži otpor, naročito još takvi faktori kao što su izrazito velika brojnost ove nacije i ogromno prostranstvo ruske teritorije, pa i velika oštrina ruske klime, bili oni specifični objektivni uslovi koji su olakšali da već u ovo vreme tako reljefno — i to još u tako nerazvijenoj i zaostaloj zemlji kakva je bila carska Rusija — dođu do izražaja svi oni činioci koji su, makar se nalazili

van oružanih snaga, bili u stanju da se zajedno s armijom ozbiljno i uspešno suprotstavljaju nadmoćnim oružanim snagama agresora.

Već i ovako, u najgrubljim crtama, analiziran rusko-francuski rat dopunjuje i proširuje postavke Engelsa o faktorima borbe i ukazuje da pored kvaliteta i kvantiteta stanovništva, dakle, naroda, zatim kvaliteta i kvaliteta naoružanja, i pored ekonomskih uslova kao i komunikacija odnosno saobraćaja, značajnu objektivnu ulogu za ishod rata igraju i faktor prostor u celini (s klimom i atmosferskim uslovima), i faktor vreme (kao „trajanje“) kao objektivni faktori, objektivni uslovi u kojima se vodi rat. Ovaj isti primer isto tako ističe i veliku ulogu ratne veštine kao subjektivne delatnosti čoveka odnosno ljudskog faktora u ratu (kad je reč o oceni uloge ratne veštine u ovom ratu treba naglasiti da u slučaju da su Rusi prihvatili odlučujuću bitku, naročito u početku rata — u uslovima u kojima bi nesumnjivo došla do izražaja sva brojna pa uglavnom i tehnička nadmoćnost francuske armije — oni bi sigurno doživeli slom svojih oružanih snaga, i, u najmanju ruku, vanredno otežali svoju situaciju, ako već ne i izgubili rat, jer bi tada i partizanska aktivnost naroda daleko manje došla do izražaja. Zato se strategija iznuravanja agresora koju je primenio Kutuzov pokazala kao pravilan odgovor na konkretnu situaciju i, posebno, konkretni odnos u oružanim snagama).

Iskustvo rusko-francuskog rata u neku ruku je most koji u ratnoj veštini premošćuje jaz između ratova i revolucija, jer ističe ulogu i značaj svih osnovnih objektivnih i subjektivnih faktora, a ne samo onih zastupljenih u oružanim snagama, čime na primeru „regularnog“ rata objašnjava i faktore koji deluju u revoluciji, odnosno i u tzv. neregularnim ratovima.

Iskustvo ovoga rata, dakle, već u punoj meri pokazuje da je suština vojne moći u praksi postala mnogo širi pojam od pojma oružane snage. Isto tako da je vojni odnos snaga između protivnika postao mnogo širi pojam od međusobnog odnosa njihovih oružanih snaga.

Ako bismo dalje produbljavali analizu iskustava rusko-francuskog rata iz 1812. god. mogli bismo doći još do veoma interesantnih zaključaka, značajnih za sagledavanje suštine i pojma vojne sile i odnosa vojnih snaga.

Prvo, već je istaknuto da oružane snage same po sebi nisu bile jedino odlučujući faktor za ishod ovog rata. Činjenica da je ruska armija u izvesnom pogledu više uticala na ishod rata samim svojim postojanjem i svojom pretnjom nego li borbom je veoma redak primer ratne istorije — ali tim vredniji za vojnu veštinu. Upravo ova činjenica ističe *relativnost* uloge armije po pitanju vojne moći i pitanju međusobnog merenja odnosa vojnih snaga. U uslovima kad se narod angažuje u ratu armija je samo jedan od faktora vojne moći i odnosa vojnih snaga, koji čak ne mora sam po sebi da uvek bude presudan za ishod rata. Da su oružane snage same po sebi i odnos među oružanim snagama protivnika, bili presudni za ishod ovoga rata, rat ne bi dobili Rusi već Francuzi koji su u početku rata raspolagali dvostruko većom, uglavnom bolje tehnički opremljenom, dobro izvežbanom i u ranijim ratovima prekaljenom armijom. Ove konstatacije, razume se, ne negiraju značaj i ulogu oružanih snaga, njihovog postojanja i njihove borbe i veštine ratovanja, ali kompletiraju suštinu i pojam vojne moći sa činionicima koji deluju van armije i koji, sa svoje strane, potenciraju i značaj armije, kao što i, obratno armija sa svoje strane olakšava njihovo formiranje i manifestovanje. Drugim rečima, iskustvo francusko-ruskog rata, nesumnjivo pokazuje da oružane snage nisu same za sebe neki apsolutni faktor vojne moći

Kao što pobjeda i poraz u ovom ratu nisu odlučeni samo odnosom između protivničkih armija, još manje je to bio slučaj sa međusobnim odnosom u samoj ratnoj tehnici. Budući da je ishod ovog rata odlučen i drugim faktorima, a ne samo sukobom oružanih snaga, to praktički nije dovoljno iskorišćena u ratu ni francuska nadmoćnost u broju i kvalitetu gotovo svega naoružanja, odnosno ni, posebno, ruska nadmoćnost u teškoj artiljeriji (iako je odnos naoružanja, razume se, igrao ulogu i u

borodinskoj bici i drugim oružanim sukobima). Ovo znači da ni ratna tehnika nije neki apsolutni faktor vojne moći koji bi sam po sebi odlučivao o ishodu borbe.

I, dalje, iskustvo rusko-francuskog rata posebno pokazuje da agresoru, u uslovima aktivnog narodnog otpora, pobjedu ne može obezbediti ni borbeni moral ni veština ratovanja agresorske armije. Niko ne može poreći da je francuska armija, i to ne samo u početku rata nego i u samoj borodinskoj bici, raspolagala dobrim borbenim moralom, u najmanju ruku istim kao i ruska (upravo to i jeste, odnosno može biti, smisao napred navedene Napoleonove izreke o Francuzima i Rusima u ovoj bici). Niko ne može poreći ni Napoleonove vojne sposobnosti i uopšte veštinu ratovanja tadašnje francuske armije. Ali, uprkos ovoga, objektivne prednosti masovne aktivnosti ruskog naroda u odbrani zemlje (u sastavu ruske armije i van nje) i sve one prednosti koje su iz toga rezultirale bile su — pod uslovom da se umešno koriste — jače od ukupne snage agresora (uključujući tu i njegov borbeni moral i njegovu veštinu ratovanja). Isto tako ovaj rat pokazuje i obratnu činjenicu, tj. da se ni prednost naroda u odbrani svoje zemlje ne svodi samo na njegovu nadmoćnost u borbenom moralu i veštini ratovanja nad agresorom nego da, pored neophodnog morala i pravilne veštine ratovanja, bazira na takvim objektivnim faktorima kao što su, osim i pored armije, ukupna masa aktivne žive sile na čitavom ratištu, zatim uslovi snabdevanja i uslovi prostora itd., dakle, faktori koji svi zajedno i dovode do objektivne mogućnosti da se ispolji i borbeni moral i veština ratovanja kao subjektivni faktori borbe. Drugim rečima, ni subjektivni faktori nisu sami za sebe neki apsolutni faktori vojne sile.

Interesantno je, dalje, konstatovati da za ishod francusko-ruskog rata nije bio odlučujući ni međusobni odnos Francuske i Rusije u pogledu njihove ekonomske moći. Francuska je u to vreme nesumnjivo bila ekonomski razvijenija od Rusije pa ipak je izgubila rat. U pogledu uticaja ekonomskih faktora za pobjedu i poraz u ovom ratu odlučniji su bili materijalni uslovi na samom ratištu

nego li međusobni odnos ekonomske moći zaraćenih zemalja. A upravo tu je Rusija, iako ekonomski manje razvijena, imala prednost nad Francuskom budući da je mogla u ratu koristiti svoje ekonomske izvore (ma kako oni bili oskudni) za razliku od Francuza kojima je bilo otežano snabdevanje na terenu, na licu mesta, a onemogućen dotur iz njihovih nacionalnih ekonomskih izvora (ma kako oni bili bogati).

Karakteristično je isto tako da ni progresivnost društvenog sistema nije automatski i sama po sebi bila presudna za ishod ovog rata. Iako je Francuska sprovela buržoasku revoluciju, pobjedu u ovom ratu odnela je feudalna Rusija. Patriotizam ruskog naroda pokazao se u odbrani svoje zemlje jači od socijalnih obećanja koja je sobom donosio francuski agresor.

Konačno, rusko-francuski rat 1812. god. ističe još jedno veoma značajno iskustvo o kome je već bilo reči, ali koje posebno treba naglasiti. On veoma očigledno pokazuje gotovo sve prednosti koje pruža odbrana sopstvene teritorije i slabosti od kojih neizbežno pati agresor kad je narod koji brani svoju zemlju voljan i spreman da se odupre napadaču (u ovom smislu karakteristično je da su i slabosti ruske armije — na koje je ukazao Mering — došle do izražaja gotovo odmah posle poraza Napoleona u Rusiji, čim je ruska armija prešla granice svoje zemlje i našla se na tuđoj teritoriji lišena svestrane podrške stanovništva na ratištu na kome je izvodila operacije).

Rusko-francuski rat 1812. god. je, dakle, u izvesnom smislu u pogledu isticanja vojne snage naroda koji brani i kad brani svoju zemlju i slobodu, karakterističan preteča novije istorije u kojoj je na osnovu društvenog materijalnog razvitka narastajuća ne samo politička nego, posebno s njom, i vojna snaga potlačenih nacija dovela do izmene odnosa snaga između vladajućih i potlačenih zemalja — u korist ovih poslednjih — što je i dovelo do procesa raspadanja imperijalizma i kolonijalizma i uopšte do slamanja i kompromitovanja hegemonizma u savremenim uslovima

II. — O VOJNOM ASPEKTU REVOLUCIJA

(na primeru sovjetske oktobarske socijalističke revolucije 1917. god.)

U „vladajućoj“ teoriji ratne veštine revolucije se obično suprotstavljaju tzv. regularnom ratu.

Kako je poznato, ratovima se obično naziva oružana borba između različitih društvenih zajednica (rodova, bratstava, plemena, naroda, nacija) bilo da se odvijaju između različitih država (međudržavni ratovi) bilo u okviru iste države (građanski ratovi). Pojam i termin revolucije (odnosno i kontrarevolucije) obično se upotrebljava za oružanu borbu između raznih klasa u okviru iste društvene zajednice ili nekoliko njih istovremeno (ponekad se i za oružanu klasnu borbu koristi termin „građanski rat“, a naročito se ovaj izraz upotrebljava ako se radi o međusobnoj borbi raznih slojeva i eksponenata iste klase). Bilo kako bilo sve ove razne vrste oružane borbe svode se na međusobnu borbu za određene ekonomske koristi. To je ekonomska pa shodno tome i politička osnova kako borbe između raznih društvenih zajednica, tako i klasne borbe (od vremena otkad je produktivnost rada toliko narasla da pobednik može imati koristi od viška rada pobeđenog. Pre toga, kako kaže Engels, ratni zarobljenici su ubijani ili, još pre toga, pojedeni). Različiti oblici ove oružane borbe ne ukidaju njihovu zajedničku društvenu osobenost kao sredstva politike u borbi za raspolaganje određenim koristima.

Ova u krajnjoj liniji zajednička društvena funkcija suštinski i pojmovno povezuje ratove i revolucije. Revolucije zato nisu ništa manje „regularne“ od ratova.

Drugo što povezuje ratove i revolucije jeste činjenica da i ratovi i revolucije predstavljaju oružanu borbu, dakle, jednu specifičnu vrstu aktivnosti. Nas ovde baš interesuje ovaj aspekt problema. Zato se obradi „regularnog“ rusko-francuskog rata ovde „suprotstavlja“ obrada revolucije, da bi se, kao što će se videti, došlo do izvesnih zajedničkih, uopštenih teoretskih zaključaka.

O sovjetskoj oktobarskoj socijalističkoj revoluciji¹¹ obično se u marksističkoj literaturi govori prvenstveno kroz prizmu uloge Boljševičke partije. Zaista oktobarska revolucija je raspolagala prekaljenom i čvrstom partijom i njenim genijalnim lenjinskim rukovodstvom i o ogromnoj ulozi partije kao rukovodećem subjektivnom faktoru revolucije ne može biti nikakva spora.

Međutim, za vojnu teoriju interesantno je prići ovoj revoluciji kroz sagledavanje i ocenu svih osnovnih objektivnih i subjektivnih faktora koji su kroz partiju, i pored nje, nesumnjivo igrali ulogu u oružanoj borbi i uslovili i omogućili uspešan početak i pobedonosni završetak oktobarske revolucije, odnosno na kojima je i sama partija gradila svoj uspeh u borbi.

Sovjetska revolucija nije unapred raspolagala svojom revolucionarnom armijom. Oružane snage države bile su u rukama vladajućih klasa, odnosno buržoazije udružene sa delovima starih iz feudalizma zaostalih klasa. Prema tome i sva oružana živa sila i ratna tehnika bile su u sastavu buržoaske armije. Revolucija, takođe, nije unapred raspolagala ni nekom svojom teritorijom (odnosno i svojom pozadinom) jer je državna teritorija bila pod vlašću vladajućih klasa.

Koji su to, dakle, bili objektivni i subjektivni vojni faktori koji su pored Boljševičke partije, odnosno i kroz nju, odigrali bitno pozitivnu ulogu za uspešan ishod oktobarske revolucije kad je, na prvi pogled, sva vojna sila bila na strani buržoazije i protiv revolucije?

U međusobnoj komparaciji revolucija i međudržavnih ratova (klasičnog tipa) postoji bitna razlika u odnosu na ljudski faktor. Živa sila zaraćenih protivnika u klasičnim međudržavnim, tj. više ili manje frontalnim ratovima nalazi se jedna nasuprot druge, razgraničena državnom granicom, a u ratu linijom fronta i njenim pomeranjem. U revoluciji, međutim, odnosno u njenom početku, živa

¹¹ Kod nas se, kao i drugde, obično naziva „ruska“ iako nije bila samo ruska, nego je obuhvatala i druge narode carske Rusije. Zato je ovde nazivamo „sovjetska oktobarska socijalistička revolucija“, odnosno samo „sovjetska“ ili samo „oktobarska“ i sl.

sila oba protivnika nalazi se ne samo jedna nasuprot druge, nego je izmešana i nalazi se istovremeno jedna pored druge, na istoj državnoj teritoriji, pa i u okviru istih oružanih snaga (oružanih snaga vladajuće klase).

Živu silu oktobarske revolucije istorijski potencijalno je predstavljala radnička klasa i većina seljaštva carske Rusije i uopšte najveći deo kako ruske nacije, tako i nacionalno zavisnih i porobljenih neruskih narodnosti ove velike mnogonacionalne države.

Boljševička partija u vreme izbijanja revolucije imala je oko 240 000 članova (u avgustu 1917. godine, a u aprilu iste godine svega oko 80 000)¹². To znači da je partija u odnosu na ukupno stanovništvo carske Rusije brojala svega oko 0,15% stanovništva. Radnička klasa carske Rusije bila je još relativno mlada i nerazvijena i iznosila je po nekim podacima, maksimalno do 17% od ukupnog stanovništva zemlje. Ogromno je, međutim, bilo seljaštvo (bez spahija i veleposednika oko 66,7% stanovništva). Isto tako, u odnosu na nacionalni kriterij, neruske narodnosti koje su objektivno bile zainteresovane za ravnopravnost sa ruskom nacijom brojale su ukupno oko 50% stanovništva države.

Sve su to bile okolnosti koje su objektivno određivale obostrani odnos u kvantitetu ljudskog faktora, odnosno žive sile kao dejstvujućeg faktora u oružanoj borbi.

Pod uslovom da se obezbedi odgovarajuća subjektivna delatnost potencijalno revolucionarnih snaga revolucija je bila u stanju da ostvari ogromnu i nesrazmernu brojčanu nadmoćnost u živoj sili nad snagama kontrarevolucije i da ovu potencijalnu premoć pretvori u realnost.

Lenjinova i uopšte boljševička borba za „savez radničke klase i seljaštva“ (prvenstveno siromašnog seljaštva, koje je bilo i najbrojnije), kao i borba za ravnopravnost svih nacija unutar carske Rusije i njihovo „pravo na samoopredeljenje do odcepljenja“ — bila je adekvatan

---

¹² Ovi i drugi podaci koji se odnose na oktobarsku revoluciju uzeti su iz „Velike sovjetske enciklopedije“ i nekih drugih publikacija koje se bave ovom revolucijom.

subjektivni izraz istorijskih potreba i predstavljala ne samo političku mobilizaciju snaga, nego i vojni imperativ za stvaranje brojne nadmoćnosti žive sile revolucije nad kontrarevolucijom. Oslanjanje revolucije samo na ruski narod ili samo na radničku klasu, ili čak samo na Boljševičku partiju, ozbiljno bi, u konkretnim uslovima, oslabilo i suzilo snagu revolucije i njen uspeh dovelo u pitanje. Zato je Lenjin ne samo politički, nego i direktno vojnički pravilno i dalekovido postupio, boreći se protiv raznih antiseljačkih i sličnih teorija i zastupajući teze o radničko-seljačkom, kao i o nacionalnom odnosno opštenacionalnom karakteru oktobarske revolucije protiv shvatanja koja su tražila oslonac samo na „čisti“ proletarijat i raznih sličnih shvatanja. To je, uostalom, i vojnička suština borbe protiv teorija Buharina i protiv trockizma i nekih drugih zastranjivanja u redovima oktobarske revolucije. Na istoj liniji nalaze se i Lenjinove kritičke primedbe na neke Staljinove teze o podeli nove države na „autonomne republike“ zato što su te teze sužavale nacionalna prava pojedinih nacija (svodeći ih samo na „autonomnost“ čime bi se baš slabio i posebni nacionalni i opštenacionalni karakter revolucionarne borbe što bi sužavalo i mobilizaciju svih nacija Rusije za podršku revoluciji).

Snaga revolucije baš je i došla do izražaja zato što su se i radnička klasa i, još više, Boljševička partija uspeli da pojave kao avangarda i nosilac kako nacionalnih, tako i socijalnih interesa svih porobljenih klasa i svih naroda carske Rusije.

Subjektivne rukovodeće snage oktobarske revolucije bile su istorijski zrele i dorasle situaciji i pokazale su se sposobnim da se umešno i uspešno posluže objektivno postojećom potencijalnom mogućnošću za obezbeđenje velike brojne nadmoćnosti nad živom silom buržoazije i feudalnih ostataka, kao, uostalom, i nad oružanom silom inostrane intervencije.

Paralelno sa rešavanjem problema kvantiteta (mase) i na istoj osnovi, rešavalo se i pitanje *kvaliteta žive sile* (prvenstveno pitanje volje za borbu, borbenog morala).

Istorijski sazrela potreba za rešavanjem gorućih socijalnih i nacionalnih problema stvorila je povoljne uslove za razvijanje svesti o tome i za obezbeđenje potrebnog borbenog morala novih, revolucionarnih snaga. Politički program Boljševičke partije, kao adekvatan izraz objektivnih potreba, i njegova pravilna primena u praksi garantovali su uspeh i u pogledu volje i spremnosti za oružanu borbu žive sile revolucije. U vezi s tim i novi odnosi uspostavljeni u revolucionarnim jedinicama, i razne druge mere u ovom pravcu, učvršćivali su i dalje razvijali i jačali revolucionarno novi kvalitet ljudskog faktora, koji se, iako je dobrim delom bio nedovoljno vojno-stručno izobražen, pokazao doraslim da se, u sklopu svih drugih za revoluciju povoljnih faktora, uspešno suprotstavi ne baš tako slabom borbenom moralu žive sile buržoazije (u ovom pogledu oktobarska revolucija se upravo karakteriše krvavom borbom i veoma upornim otporom buržoazije).

Naoružanje i ostala ratna tehnika nalazili su se pred revoluciju, kako je već konstatovano, u rukama i pod vlašću buržoazije.

Naoružanje je bilo u sastavu carske vojske. Međutim, osnovnu masu te vojske činili su ruski radnici i siromašni seljaci, a dobrim delom i pripadnici neravnopravnih nacija carske Rusije. Orijentacija Boljševičke partije na forsirano stvaranje sovjeta u vojsci i mornarici pokazala se kao u konkretnim uslovima objektivno najkraći put da se dođe do oružja i ostale ratne opreme, pa da se čak ponekad i preuzme gotova vojna organizacija. Zato je i ta orijentacija ubrzo dala velike rezultate.

Iako su u početku revolucije oružane snage bile u rukama buržoazije, baš s obzirom na socijalni pa i nacionalni sastav oružanih snaga i paralelno postojanje u njima žive sile revolucije i žive sile buržoazije (s njihovim različitim i suprotnim interesima i različitom, odnosno suprotnom političkom orijentacijom), vlast buržoazije nad oružanim snagama nije bila apsolutna, odnosno nepromenljiva, trajna. U suštini, s obzirom na ove okolnosti, već od početka je postojalo, u izvesnom smislu, potencijalno dvovlašće nad armijom, odnosno njenom oružanom živom

Može biti u vezi sa tim što je u početku
 najvažniji faktor bio moral i volja
 do tada, a u isto vreme na istom mjestu

silom i ratnom tehnikom. Sam prelaz svesnog i organizovanog subjektivnog faktora revolucije na oružanu borbu i prvi uspesi u borbi pretvarali su ovo potencijalno u stvarno dvovlašće nad oružanim snagama i nad njihovim naoružanjem. Stvarno dvovlašće učvršćenjem uspeha u borbi ubrzo se pretvaralo u stvarnu vlast revolucije nad jednim delom oružanih snaga (smenom starih kadrova revolucionarnim, odnosno i zadržavanjem onih starih kadrova i boraca koji su prišli revoluciji), a samim tim i nad određenom količinom ratne tehnike neophodne za uspešan razvoj svake pa tako i revolucionarne oružane borbe. Ovakvo razaranje stare armije iznutra bila je takođe jedna od karakteristika sovjetske revolucije.

Razume se da je oktobarska revolucija preuzimanjem kroz borbu i putem borbe delova starih oružanih snaga (pored direktnog stvaranja potpuno novih vojnih jedinica) morala da do kraja reorganizuje staru armiju, da bi zbrisala svaki mogući oslonac buržoazije na nekadašnje njene oružane snage. Parola o razbijanju stare i stvaranju nove, revolucionarne armije, bila je zato, takođe, već od početka, jedna od rukovodećih deviza revolucionarnog rukovodstva oktobarske revolucije.

Konstatacija o potencijalnom dvovlašću nad oružanim snagama (njihovom živom silom i ratnom tehnikom) odnosi se i na čitavu živu silu i čitav materijalni faktor zemlje. Paralelno postojanje žive sile buržoazije i potencijalne žive sile revolucije ne samo u sastavu armije nego na čitavoj državnoj teritoriji, u uslovima zrelosti ljudskog faktora revolucije, stvaralo je uslove za *potencijalno dvovlašće u pogledu vlasti nad čitavim stanovništvom, čitavom ekonomikom i materijalnim dobrima zemlje.* Prelaskom na oružanu borbu i razbijanjem stare državne vlasti i preuzimanjem vlasti u fabrikama i drugim preduzećima i ustanovama potencijalno dvovlašće se i izvan oružanih snaga, preko stvarnog dvovlašća, pretvaralo u stvarnu vlast revolucije nad delom žive sile i materijalnih sredstava zemlje.

у теорији, га је ригорозно - дивергенција
 сајамана на Бојле, гомини на
 ново Бојле

Ovo isto odnosi se i na teritoriju. Revolucije se za razliku od klasičnih frontalnih ratova karakterišu, takođe, i specifičnim odnosom prema prostoru.

Iako je državna teritorija u početku oktobarske revolucije bila „zvanično“ pod vlašću buržoazije, odnosno njenih državnih organa i njene vojske u suštini je, međutim, postojalo *potencijalno dvovlašće* i u odnosu na teritoriju, jer su se na istom državnom prostoru nalazile i snage buržoazije i potencijalne snage revolucije. Budući da su se snage revolucije objektivno odražavale u ogromnoj brojnoj potencijalnoj nadmoćnosti žive sile (za razliku od brojno ograničenih snaga buržoazije) i u novom revolucionarnom kvalitetu te žive sile pokrenute u borbu za svoja nacionalna i socijalna prava, to su i snage revolucije, pod uslovom da obezbede neophodno oružje za borbu i da se umešno upuste u oružani sukob s buržoazijom, potencijalno bile u mogućnosti da relativno brzo osvoje bar jedan deo „državnog“ prostora. Samim tim bile su u mogućnosti da obezbede početne neophodne uslove za smeštaj, odmor, marševanje, pripremanje operacija, pothranjivanje borbe, snabdevanje i zbrinjavanje svoje oružane sile itd., dakle, da sebi obezbede pozadinu. Ukoliko je podrška stanovništva, koje je naseljavalo osvojenu teritoriju, bila veća, utoliko su se lakše rešavali svi ovi problemi pozadine. Dakle, iako revolucija nije unapred de fakto raspolagala sa svojim prostorom (teritorijom) i svojom pozadinom, ona je imala sve potencijalne mogućnosti da ovo brže ili sporije ostvari. Ukoliko je osvajala šira područja utoliko je više proširivala materijalnu bazu revolucije i utoliko se proširivala i povećavala objektivno pozitivna uloga vladanja prostorom (borba revolucionarnih snaga u oktobarskoj revoluciji za prostor karakteriše se ne samo borbom za prostor kao takav, nego, u konkretnim uslovima, i izrazitom borbom baš za one rejone koji su pružali materijalno povoljnije uslove za ishranu i snabdevanje ne samo oružanih snaga revolucije nego i stanovništva oslobođenih područja, naročito za snabdevanje revolucionarnih gradova. Ovo se manifestovalo u

poznatoj borbi za rejone bogate žitom i ugljem u toku oktobarske revolucije).

Povezano sa faktorom žive sile, s ulogom prostora i naoružanja kao i ostalih materijalnih sredstava, značajnu ulogu izražavao je i *faktor vreme* kao objektivno delujući faktor u borbi. „Borba za vreme“ je jedna od izrazitih karakteristika oktobarske pa manje-više i svake revolucije. Maksimalno korišćenje vremena javilo se kao jedan od imperativa za postizanje nadmoćnosti nad buržoazijom. Buržoazija kao izrazito malobrojna u odnosu na živu silu revolucije nije bila u stanju da istovremeno koncentrisanim snagama obuhvati široka prostranstva carske Rusije, niti da se istovremeno u dovoljnom broju koncentriše na više mesta protiv nastajućih novih oružanih i drugih snaga revolucije. Obratno, mnogobrojnost snaga revolucije, i to istovremeno na čitavom ratištu, *objektivno* je dozvoljavala brže korišćenje vremena u manevru i uopšte u grupisanju snaga u borbi u celini. Pri tome, baš istovremeno, paralelno i međusobno izmešano postojanje žive sile revolucije i kontrarevolucije, a, posebno, podložnost ljudskog faktora raznim političkim uticajima (načito u uslovima nerazvijenosti kakva je vladala u carskoj Rusiji) iziskivali su u svakom pogledu pa i vremenski „koncentrisanu“ borbu za živu silu, materijalna sredstva i prostor i tražili brze uspehe i pobede. U takvim uslovima nije bilo mnogo vremena za čekanje i pasivnost (za razliku, na primer, od rusko-francuskog rata u kome je na istom prostoru, za rusku armiju, koja je u ovom ratu imala iza sebe i sa svih strana fronta manje-više kompaktna i sebi naklonjen ruski narod sa svim njegovim materijalnim dobrima, čekanje bilo objektivno povoljnije od žurbe). Iz ovih razloga Lenjin je ne jednom isticao ogromni značaj neprekidne aktivnosti snaga revolucije, govoreći da „pasivnost predstavlja smrt revolucije“ i sl.

U celini gledajući Boljševička partija kao i njena revolucionarna ratna veština mogle su se, dakle, u oktobarskoj revoluciji *objektivno* osloniti na *veću masu po kvalitetu dobre potencijalne revolucionarne žive sile, na potencijalno velike mogućnosti ovladavanja širokim pro-*

storum i materijalnim dobrima na njemu, na objektivno pozitivno delovanje faktora vreme — ako se brzo i dobro koristi — i na potencijalnu mogućnost da se borbom dođe do protivničkog, tj. „buržoaskog“ oružja (koga je dobro organizovan, svestan i umešan ljudski faktor revolucije mogao relativno brzo da zadobije u borbi).

Očevidno veoma sposobno revolucionarno rukovodstvo, na čelu sa genijalnim Lenjinom, vanredno se koristilo svim ovim objektivnim okolnostima i primenom odgovarajuće strategije i taktike, još ih više stvaralački razvilo i dovelo revoluciju do pobeđe, uprkos oštrog otpora buržoazije i pokušaja inostrane intervencije da slomi oktobarsku revoluciju.

Pored ovoga, ogromna brojnost nacionalno i socijalno probuđenog naroda i, posebno, njegovih siromašnih klasa i slojeva, kao i veliko prostranstvo Rusije, pa i njen periferni geografski položaj u odnosu na tadašnje i to još međusobno zaraćene glavne snage kapitalizma (za razliku od uslova drugih zemalja u kojima su u ovom periodu izbijale socijalističke revolucije, na primer Nemačka i Mađarska), doprineli su sa svoje strane da se baš ova revolucija već u to vreme, i pre drugih, lakše obezbedi i učvrsti (jer se u odnosu na ovaj ogromni broj žive sile i veličinu prostora, kao i njegovu udaljenost, svaka mogućna strana intervencija pokazala kao „kap vode u moru“).

Prema tome, i u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji, isto kao i u ratu 1812. godine, delovali su kao osnovni faktori oružane borbe: *ljudski faktor* (sa kvantitetom i kvalitetom njegove žive sile kao objektivnim faktorom i sa ratnom veštinom kao subjektivnim delovanjem ljudskog faktora), zatim naoružanje i druga ratna tehnika i uopšte materijalni uslovi odnosno uopšte *materijalni faktor*, i faktori *prostor* i *vreme*, kao objektivno delujući faktori u borbi.

Pojam i suština faktora vojne moći isti su, dakle, u ratovima i revolucijama. Razlike postoje samo u načinu i oblicima njihovog ispoljavanja i korišćenja u borbi kao i u njihovoj organizaciji i pripremi za borbu.

„Vladajuća“ teorija ratne veštine identifikuje oblike i metode sa suštinom i zbog mogućih različitih oblika pravi krutu razliku između ratova i revolucija, što obično dovodi do potcenjivanja vojnog iskustva revolucija kao i raznih drugih tzv. neregularnih ratova i do apsolutiziranja vojnih iskustava tzv. regularnih ratova.

Ukazivanje na osnovne faktore vojne moći otkriva na primeru oktobarske revolucije zašto revolucije (kao, uostalom, i oslobodilački ratovi) mogu otpočeti i bez svojih unapred organizovanih oružanih snaga. Zato što, iako ne postoji unapred organizovana revolucionarna armija, potencijalno postoje osnovni faktori vojne moći revolucije (revolucionarna živa sila sa svojom ratnom veštinom, povoljan odnos prema prostoru i vremenu, povoljna mogućnost da se dođe do ratne tehnike otimanjem od protivnika i uopšte povoljna mogućnost da se obezbede i koriste razna materijalna dobra neophodna za snabdevanje i narastanje revolucionarnih snaga). U uslovima društvene zrelosti ljudskog faktora revolucije i situaciji adekvatne politike i političke i vojne organizacije i veštine ratovanja, i uopšte povoljnih uslova određenih osnovnih faktora vojne moći, može se, dakle, organizovati i revolucionarna armija i kroz borbu dovesti do njenog jačanja i pobeđe.

DEO TREĆI

O FAKTORIMA VOJNE SILE U NEKIM
MEĐUDRŽAVNIM ORUŽANIM SUKOBIMA
IZ PERIODA DRUGOG SVETSKOG RATA

I. O DRUGOM SVETSKOM RATU I VOJNOJ SILI FAŠISTIČKIH AGRESORA

Cilj ove rasprave nije neka analiza drugog svetskog rata. Zato ćemo se ovde zadržati samo na nekim primerima oružanih sukoba iz perioda ovog rata, i to samo utoliko ukoliko je to potrebno da bi se izvukli neki zaključci o suštini i pojmu vojne sile i odnosa vojnih snaga, tj. da bi se što jasnije istakli oni zajednički faktori vojne sile koji važe za sve vrste oružane borbe (kako za razne vrste ratova tako i za revolucije). Razume se da bi detaljnija i kompleksnija obrada drugog svetskog rata iziskivala sasvim drugi obim i drugačiji raspored materije nego što se to ovde čini. Tada bi u prvom redu borbi na istočnom frontu, gde su poražene glavne fašističke snage, trebalo dati istaknuto mesto, a zatim i borbama u zapadnoj Evropi i u Africi i Italiji, kao i borbama na Dalekom istoku, a posebno kineskoj revoluciji kao i drugim oslobodilačkim pokretima u svetu, uključujući tu, razume se, i našu revoluciju (koja se u ovoj knjizi obrađuje posebno).

Dvadesetak godina koje su protekle od završetka prvog do početka drugog svetskog rata donele su značajne promene u karakteristikama faktora koji dejstvuju u oružanoj borbi, tako da je, kao posledica toga, drugi svet-
ski rat, u celini uzevši, dobio uglavnom manevarski ka-
rakter, za razliku od pretežno pozicijskog, pa delom čak

i izrazito rovovskog, načina ratovanja u prvom svetskom ratu.

Između faktora relevantnih za oružanu borbu, najveći je razvitak doživela ratna tehnika i *materijalni faktor* uopšte — kao manje-više neposredna posledica razvoja proizvodnih snaga društva. Prvi svetski rat bazirao je na vatri artiljerijskog i pešadijskog naoružanja i na konjskoj vuči i tempu pešaka i konjanika, a drugi svetski rat, pored vatre usavršenog pešadijskog i artiljerijskog oružja, stekao je kvalitativno nove mogućnosti u vatrenoj moći i u tempu dejstava sa relativno već velikom masom tenkova, avijacije i uopšte motora i motorne vuče. Drugi svetski rat, a naročito na frontovima velikih sila, bio je već izrazitije mašinski rat ne samo po periodu u kome je nastao, nego i doslovce po upotrebi mašine u ratu. Razvitak materijalne baze društva u nizu zemalja stvorio je nove mogućnosti ne samo u pogledu naoružanja nego i u pogledu pothranjivanja i snabdevanja fronta, tj. u većoj masi i boljem kvalitetu svih materijalnih sredstava upotrebljivih u ratu i za rat, boljoj komunikacijskoj mreži i saobraćajnim sredstvima i sredstvima vuče svih vrsta itd., čime su značajno izmenjeni materijalni uslovi u odnosu na ranije ratove.

Na bazi razvoja proizvodnih snaga društva, nastupile su, takođe, znatne izmene i u *ljudskom faktoru* i njegovoj ulozi u ratu. Ove izmene usmerene su u pravcu većeg aktiviranja masa.

Ideološka i politička kretanja u svetu, u periodu između dva rata, odraz su daljnjeg produbljivanja krize kapitalizma kao društvenog sistema, kao i paralelnog i neprekidnog jačanja nacionalnooslobodilačkih pokreta i, bez obzira na pojedine zastoje i zaokrete, stalno uzlaznog porasta snaga socijalizma. Sve ovo se direktno odrazilo na ljudski faktor u ratu, koji je postao veoma podložan raznim političkim i ideološkim uticajima i opredeljivao se pred rat i u samom ratu u skladu sa subjektivnim procenama o nacionalnim i klasnim interesima. To se na razne zemlje različito odražavalo zavisno od unutrašnjih objektivnih i subjektivnih uslova.

Drugi svetski rat u ovom pogledu pruža ne samo izrazito pozitivne primere nove aktivnosti naroda i, posebno, progresivnih klasa, već i niz negativnih primera u kojima je aktivnost bila izražena više od strane reakcionarnih i kolaboracionističkih klasa, slojeva, grupa.

Pored aktiviranja naroda u ratu (kao posledice opšteg materijalnog razvitka društva i na tome zasnovanog buđenja političke svesti) i same nove mogućnosti ratne tehnike i druge ratne opreme su sa svoje strane dovele kako do veće potrebe tako i do većih mogućnosti angažovanja srazmerno širokih masa ljudstva u borbi, utičući, takođe, na proširenje pojma žive sile u ratu.

— Proširene mogućnosti ratne tehnike i uopšte materijalnog faktora, i masovnije uključivanje u borbu žive sile i njenih širih i novih aktivnosti, ispoljili su direktan uticaj i na faktore *prostor* i *vreme*. Prostor je postao tehnički, pa i inače lakše savladiv, a vreme „skuplje“ (izgubljeno vreme teže se nadoknađivalo).

Sve ove promene, razume se, iziskivale su i odgovarajuće promene u ratnoj veštini.

Danas se može konstatovati, da se, u okviru svojih objektivnih i subjektivnih mogućnosti, fašizam daleko bolje i solidnije spremio za rat, nego što su to učinile antifašističke snage čovečanstva. Ovo se naročito odnosi na fašističku Nemačku, a dobrim delom i na Japan.

Nemačka je razvila i razradila strategiju tzv. munjevitog rata koja je gotovo maksimalno koristila efikasnost i uopšte velike mogućnosti nove ratne tehnike, kad se ona upotrebi koncentrično i u masi. Osim toga fašizam se već u ratnim pripremama, pa i u samom ratu, obilno služio svim mogućnim metodima za razbijanje ljudskog faktora, i, posebno, borbenog morala, žrtava fašističke agresije, izvlačeći velike koristi iz toga svuda tamo gde je naišao na plodno tle za „petu kolonu“. Fašizam se, takođe, relativno dugo umešno koristio raznim suprotnostima između antifašističkih snaga da bi mogao poraziti jednu po jednu zemlju. Isto tako se služio svim mogućnim sredstvima za postizanje strategijskog iznenađenja, bilo napadom uopšte,

bilo vremenom otpočinjanja napada, bilo odabiranjem pravaca glavnog udara, primenom novih načina borbenih dejstava itd.

II. BRZI SLOM NEKIH ZEMALJA U DRUGOM SVETSKOM RATU

Katastrofalno brzi poraz većine žrtava fašističke agresije u Evropi često se objašnjava uglavnom samo opštom političkom slabošću napadnutih zemalja. Ovome, međutim, bez sumnje, treba posebno pridodati slabost ratne veštine ovih zemalja i njihovih oružanih snaga, odnosno zastarelost njihove vojne veštine u odnosu na nove uslove kakvi su se javili u drugom svetskom ratu. Kod nekih žrtava agresije presudnu ulogu su odigrale direktno političke slabosti, kod drugih slabosti ratne veštine, a najčešće su međusobno udružene ove političke i vojne slabosti bile uzrok brzom vojnom slomu.

Uzmimo, na primer, iznenađujući brzi poraz Francuske, Belgije, Holandije.

Ovim zemljama, a naročito Francuskoj, nije nedostajala *ratna tehnika*, a bile su u celini dovoljno ekonomski jake da obezbede potrebnu masu i kvalitet i svih ostalih *materijalnih sredstava* neophodnih za odbranu od agresora.

Prostora je, takođe, bilo dovoljno za vođenje operacija, kako u celini tako i posebno u odnosu na dubinu i uopšte veličinu teritorije i same Francuske.

Francuska je (s Belgijom i Holandijom) imala i više nego dovoljno *vremena* za mobilizaciju, koncentraciju i razvoj svojih snaga još pre fašističke ofanzive na zapad (Francuska je bila u ratnom stanju s Nemačkom od septembra 1939. godine, a odlučni nemački napad je usledio tek u maju 1940. godine — dakle, više od pola godine posle objave ratnog stanja).

U odnosu na Nemce — na tadašnjem zapadnom frontu — Francuzi, Belgijanci, Holandanci, Luksemburg i britanske ekspedicione snage u Evropi, imali su brojnu nadmoćnost u oružanoj živoj sili (1,2 : 1), tenkovima (1,2 : 1), oklopnim automobilima (1,5 : 1), pa su bile superiorne i

u nekim drugim sredstvima naoružanja, dok su Nemci bili dvostruko nadmoćni u avijaciji.¹³

U pogledu brojnog odnosa vojnika nemačke armije koji su uzeli učešća u agresiji na zapad (oko 3 miliona) prema svakom nemačkom vojniku moglo se suprotstaviti i na ovaj ili onaj način aktivirati nekoliko puta više stanovnika ovih zapadnih zemalja (za koje se ne može reći da u većini nisu želeli da pruže otpor nemačkom agresoru).

Pod uslovom, dakle, da se ratne pripreme prilagode novim mogućnostima ratne tehnike i drugim novim mogućnostima, tj. da se sopstvena ratna veština uskladi s ovim novim tehničkim i drugim uslovima, i pod uslovom da se politički i vojnički obezbedi od razornih dejstava „pete kolone“, bilo je objektivno moguće osloniti se na solidne faktore odbrane i pronaći oblike otpora koji bi paralisali prednosti koje je agresor imao birajući sam vreme napada, grupisanje snaga, oblike manevra i pravce agresije. Odnosno čak i u slučaju prodora na frontu, pa i okupacije, bilo je moguće pronaći oblike borbe kojim bi se sprečila pacifikacija i nastavio rat protiv okupatora.

Zapadne zemlje, o kojima je reč, ostale su, međutim, u pogledu ratnih doktrina uglavnom na nivou iskustava prvog svetskog rata. Odlučujući se na traženje strategijskih rešenja samo u oružanim snagama, i to još u upotrebi njihovoj samo u relativno plitkom prigraničnom pojasu, precenjujući fortifikaciju (na primer „Mažino liniju“) i potcenjujući snagu skoncentrisanih tenkova, motorizacije i avijacije, precenjujući snagu vatre u odbrani a potcenjujući snagu vatre a posebno oklopa i motora u napadu, precenjujući uopšte ulogu „regularnih“ oružanih snaga a potcenjujući ulogu svih drugih oblika otpora, i uopšte potcenjujući snagu i ulogu čitavog naroda u ovom već tipično mašinskom periodu rata, doktrine ovih zemalja ušle su u ćorsokak u kome ih je zatekla fašistička najezda.

Zatečene u takvoj situaciji zapadnoevropske zemlje nisu više imale dovoljno prostora ni dovoljno vremena da isprave svoje slabosti da bi se održale u frontalnom

¹³ „Drugi svetski rat“, str. 215. Vojnoistorijski institut, Beograd, 1957. godine.

sukobu, a nisu uopšte imale orijentacije da produže ozbiljan otpor drugim oblicima ratovanja (čak ni toliko koliko je nekada španska gerila bila pružila Napoleonu posle poraza španske armije), iako je za ovo poslednje u svakom slučaju bilo dovoljno i žive sile i oružja i prostora i vremena. U agresiji na Francusku i susedne zapadne zemlje bile su poražene oružane snage od oko 3 700 000 vojnika, a kapituliralo je nekoliko čitavih nacija. Očigledno anahronizam u periodu rata kad su postojali uslovi i potreba da u odbrani zemlje učestvuju čitavi narodi a ne samo oružane snage! Tim apsurdnije što se ovde radilo o veoma razvijenim nacijama sa nesumnjivo visokom nacionalnom svešću. Razlozi subjektivne prirode bili su odlučujući razlozi koji su doveli do neiskorišćavanja objektivno povoljnih uslova u pogledu kvantiteta i opšteg kvaliteta žive sile, mase, pa i kvaliteta ratne tehnike, veličine prostora i objektivno pozitivne uloge faktora vreme. Dakle, slabosti odbrambene politike i iz nje proistekle ratne veštine, odnosno slabosti odgovarajućih operativnih, organizacijskih, materijalnih i drugih ratnih priprema, javile su se kao odlučujući negativni faktori koji su doveli do tako brzog vojničkog poraza Francuske, Belgije, Holandije, Luksemburga. U ovakvim uslovima je i „peta kolona“ dobila ogromne mogućnosti za razornu delatnost i ozbiljno pripomogla brzom slomu ovih žrtava agresije. Došla je, dakle, do punog izražaja sva negativna aktivnost unutrašnjih neprijatelja, a uopšte gotovo sasvim izostala sva pozitivna aktivnost čitavog naroda u odbrani zemlje.

Slično se desilo i kod nekih drugih žrtava fašističke agresije.

Karakteristično je da se kod većine od njih još posebno negativno izrazila neadekvatnost mobilizacijskih priprema i nezastupljenost za tadašnje uslove već potrebne nove mirnodopske bojne gotovosti oružanih snaga, koja bi obezbedila zemlju od iznenadne agresije. Tako je, objektivno uzevši, na takvoj zastareloj osnovi mirnodopske armije i ratnih priprema, reagovanje na iznenadnu agre-

siju zavisilo samo od subjektivne procene o mogućnosti i vremenu agresije, pa nije ni čudo da su u ovom pogledu manje-više po pravilu zatajile procene gotovo svih odgovornih faktora branioca. Ne radi se samo o onim procesima kada su razne kolaboracionističke vlade svesno zakašnjavale s mobilizacijom. Radi se i o tome da su zastarele ratne pripreme objektivno dovele u tešku situaciju i one vlade koje su želele da se odupru agresiji, razapinjući ih između prerane mobilizacije, koja može da ekonomski ogromno oštetiti zemlju (i time oslabi i njenu odbranu), i prekasne mobilizacije koja je vodila kobnim posledicama. Rezultat ove razapetosti bile su polumere koje su se u praksi pokazale kao nedovoljne.

Za ocenu pojedinih faktora rata interesantno je napomenuti da, na primer, Norveška nije imala gotovo nikakve koristi ni od mora kao inače ozbiljne vodene prepreke koja je stajala pred agresorom i to baš zato što nije imala pravilno rešen sistem armije u miru i sistem mobilizacije tj. prelaza mirnodopske na ratnu armiju, kao i što se nije dovoljno obezbedila od „pete kolone“ i od vazдушnih desanata.

Na primeru stare Jugoslavije stiču se skoro sve navedene slabosti. Politička razrivenost ljudskog faktora uslovljena nerešenim unutrašnjim nacionalnim pitanjem i nerešenim najosnovnijim socijalnim zahtevima proletarijata i većine stanovništva, s tim u vezi i povoljni uslovi za „petu kolonu“, izdajstvo pretežnog dela buržoazije i vladajućih političkih i vojnih vrhova, nesposobnost vojnog rukovodstva, novim uslovima potpuno neadekvatne ratne pripreme zasnovane na pozicijskoj frontalnoj odbrani koja je jedva odgovarala uslovima prvog svetskog rata, istorijski prevaziđeni mobilizacijski sistem — odnosno i zakašnjavanje u mobilizaciji — sve je to zajedno uslovlilo katastrofu stare države, dovelo do rasula, masovnog zarobljavanja i do predaje relativno velike mase ratne tehnike u ruke neprijatelju. U odbrani od aprilske agresije 1941. godine ostali su neiskorišćeni i armija sa svojim ljudstvom i naoružanjem i čitav narod i čitav materijalni faktor, i prostor i vreme. Moralo se početi od početka.

III. IZOSTAJANJE FAŠISTIČKE INVAZIJE NA OSTRVA VELIKE BRITANIJE

Nemački Generalštab bio je razradio plan invazije Velike Britanije poznat pod šifrom „Seelöwe“ („Morski lav“) koji se u praksi pretvorio samo u vazdušne borbe i bombardovanje britanskih ostrva, od čega se takođe, konačno, odustalo.

Izostajanje invazije objašnjavalo se u vojnoj literaturi posle rata raznim razlozima. Tako se, na primer, pokušavalo da se nemački neuspeh obrazloži sledećim: „Spitfajeri su bili samo jedan činilac, i to ne od najvažnijih u britanskoj pobedi, koja je rezultat mnogih elemenata tako usko povezanih da se ne mogu jasno odvojiti: nesebična hrabrost pilota, radar i sistem kontrole lovača, genije naučnika i konstruktora, predviđanje i odlučnost Dandinga, Čerčilovo bezgranično nadahnuće i snažan duh naroda“¹⁴.

I neke naše publikacije koje se bave ovim pitanjima ukazuju takođe na nekoliko činilaca koji su uticali na promenu odluke nemačkog Generalštaba. Tako se, na primer, naglašava da „Nemci nisu imali dovoljno bombardera“, da „odnos eksplozivnih i zapaljivih bombi nije bio povoljan“, da im je „nedostajalo radarskih sredstava za navigaciju i slepo bombardovanje“. Zatim se ističe „nepovoljno vreme“, „značajan otpor britanske PAO i britanske protivradarske službe“ itd. Pored toga, ističe se da je napad otežavala i „široka vodena prepreka“ (Lamanš) kao i „britanska flota i avijacija“.¹⁵

Iako u svemu citiranom ima dosta tačnosti, ipak su to nedovoljna objašnjenja o tome šta je navelo i šta je

¹⁴ Čester Vilmot „Borba za Evropu“, str. 53, „Minerva“, Subotica.

Danding je bio britanski maršal vazduhoplovstva, komandant lovačke komande.

„Spitfajer“ je bio britanski lovački avion, solidnog kvaliteta za to vreme.

¹⁵ „Drugi svetski rat“, str. 261, 262, 292.

moglo navesti nemačku Vrhovnu komandu da odustane od planirane invazije.

Ako bismo prišli analizi ovog problema kroz sagledavanje uloge osnovnih faktora koji dejstvuju u oružanoj borbi, mogli bismo dopuniti, pa i korigirati, neke od iznesenih postavki.

Prvo, zadržimo se na pitanju ljudskog faktora, tj. kvaliteta i kvantiteta žive sile. Opštepoznata je činjenica da je britanska nacija bila zaista ujedinjena i spremna na otpor fašističkoj agresiji. Za razliku od situacije u većini evropskih zemalja fašizam nije bio u stanju da razrije ljudski faktor Velike Britanije i da regrutuje bilo kakvu ozbiljniju „petu kolonu“ (koja je inače, kako je ranije rečeno, igrala vidnu ulogu u agresiji na neke druge zemlje). Ovde se ne radi samo o „duhu naroda“, (kako se kaže u napred navedenom citatu), nego i o organizaciji ovog „duha“ u smislu organizovanog suprotstavljanja naroda agresiji. U ovom smislu nije samo po sebi bitno ni to koliko se ljudi nalazilo u oružanim snagama i koliko je ukupno žive sile bilo vojnički izobraženo (iako i ovi elementi, razume se, imaju svoj značaj). Bitna je bila opšta spremnost naroda na otpor protiv agresora bilo da on napadne vazдушnim ili pomorskim desantom, ili jednim i drugim zajedno. Baš u ovom smislu, tj. u pogledu organizacije naroda za otpor poznata je značajna uloga tadašnje organizacije britanske „teritorijalne odbrane“.

Ova spremnost na otpor ukupne britanske žive sile i njena organizacija za taj otpor svakako su bili osnovni činioci i to dovoljno očigledni da bi se nemački stratezi zamislili nad njima i uočili razliku između ovih uslova u Britaniji i onih u većini drugih evropskih zemalja.

Povezano baš, i u prvome redu, s ovom spremnošću na borbu ljudskog faktora Velike Britanije dobili su na značaju i svi drugi faktori.

Uzmimo, na primer, ulogu geografskog faktora, odnosno konkretno ulogu Lamanša kao vodene prepreke. S obzirom na relativno malu širinu ovog kanala i relativno lako blokiranje prilaza Lamanšu Nemci su mogli da obezbede dovoljno flote da prebace svoje snage preko

mora i da se bočno i iz vazduha osiguraju, te da se pomorskim i vazдушnim desantima dočepaju britanskog kopna. Međutim, spremnost na otpor britanske nacije (i, razume se, njenih oružanih snaga) bio je faktor koji je iziskivao veoma velike snage invazora koje bi trebalo da se iskrcaju na britanska ostrva i da zatim parališu otpor ne samo na jednom nego na više operativno značajnih pravaca i punktova, konačno, na čitavoj teritoriji. U protivnom iskrcaje snage agresora mogle bi se same naći u teškoj situaciji odsečene kanalom Lamanšom od svoje pozadine.

Sve ovo znači da se izostajanje invazije ne svodi samo izolovano na međusobni odnos u oružanim snagama, a još manje samo na odnose između britanske i nemačke flote i avijacije, ulogu kanala itd. Tim manje su se kao odlučujući faktori odbrane mogli smatrati takvi činioci, kao što su „hrabrost pilota“, „radarski sistem“, „odnos eksplozivnih i zapaljivih bombi“ itd. Drugim rečima, da britanski narod nije bio spreman za borbu, onda bi i jačina britanske i slabosti nemačke flote i avijacije, i uloga kanala kao prirodne prepreke, kao i svi drugi faktori, došli daleko manje do izražaja u odbrani Velike Britanije.

Spremnost na odbranu britanske žive sile, a zatim i svi drugi faktori, uzeti zajedno i u međusobnoj uslovljenosti, bili su toliko jaki i toliko očigledni faktori snage branioca da je i samom Hitleru, iako postepeno, ipak, postalo jasno kakav rizik i kakav gubitak vremena bi za njegove ciljeve predstavljao pokušaj invazije.

Kad se još svi ovi faktori unutrašnje snage tadašnje odbrane Velike Britanije dovedu u vezu s opštim međunarodnim uslovima koji su upravo objektivno pogodovali da se ovakvi unutrašnji faktori izraze, onda postaje jasno zašto se plan invazije razvodnio i sveo samo na vazдушnu ofanzivu, od koje se, takođe, napokon i odustalo. Bez obzira, naime, što je u to vreme Hitler bio u diplomatskom savezu sa SSSR, on se, zbog opšte suštinske povezanosti interesa svih antifašističkih snaga, ne osvrćući se na trenutnu političko-diplomatsku konstelaciju među-

državnih odnosa, morao obezbeđivati prema SSSR-u kao i prema svim potencijalnim mogućnostima pokreta otpora u zemljama okupirane Evrope. Dakle, on ni na Britaniju nije smeo i nije mogao sručiti sve svoje snage što ga je ograničavalo i u pogledu planirane invazije. U tom smislu su neopravdane i razne britanske teze i formulacije po kojima je Britanija u to vreme bila potpuno „osamljena“ i „izolovana“. Osamljena se, u uslovima drugog svetskog rata, mogla naći samo ona zemlja koja sama nije bila spremna na borbu protiv fašizma.

Primer izostajanja invazije na britanska ostrva rejljefno pokazuje da se jedino sagledavanjem konkretne i uzajamne uloge svih osnovnih faktora oružane borbe i njihovih elemenata može izučavati sukob oružanih snaga, kao i tok i ishod borbe, i izvlačiti zaključci za teoriju ratne veštine. Inače će se neizbežno zapasti u subjektivističke i idealističke poglede ili će se objašnjenje tražiti samo u tehnokratskim razmatranjima međusobnog odnosa naoružanja i uopšte ratne tehnike ili u jednostranom precejnivanju pojedinih drugih izolovanih faktora i elemenata.

Britanski primer je interesantan još iz jednog razloga.

Dok je ratna praksa na primeru spremnosti za odbranu Britanije pokazala snagu nacije kad je ova spremna na otpor na svojoj teritoriji, ona je istovremeno pokazala manje-više potpunu neefikasnost britanskih ekspedicionih snaga u zapadnoj Evropi gde ove — iako su predstavljale najelitniji deo oružanih snaga Britanije — bez oslonca na svoju teritoriju odnosno na teritorijalnu organizaciju naroda i uopšte na narod i njegovu aktivnost, nisu bile u stanju da pruže neki solidniji otpor agresoru.

Iako se i danas u vezi s tim osnovni uzroci traže u nedovoljnoj koordiniranosti britanskih ekspedicionih snaga sa francuskim i drugim na zapadnom frontu — što je svakako predstavljalo značajan problem — ipak je bliže istini ako se suština slabosti odbrane čitave zapadne Evrope traži u slabostima politike i u načinu ratovanja, dakle, u političkim i vojnim doktrinama koje su se bile ostonile samo na oružane snage (i još k tome na

pogrešnu njihovu upotrebu) a zapostavile angažovanje čitave nacije u odbrani zemlje — što su već ne samo u većini slučajeva omogućavali nego i izričito tražili uslovi u kojima je vođen drugi svetski rat.

IV. PORAZ GLAVNIH VOJNIH SNAGA FAŠISTIČKE RATNE MAŠINE NA ISTOČNOM FRONTU

Sovjetski Savez je, van svake sumnje, *podneo glavni teret drugog svetskog rata, porazivši glavne i najelitnije oružane snage fašističkih agresora i pretrpevši najveće gubitke u stanovništvu i u materijalnim dobrima* (izraženo u apsolutnim ciframa gubitaka u ljudstvu i materijalnim sredstvima). Oспорavanje ove činjenice, na koje se može naići kod raznih reakcionarnih teoretičara i publicista, svakako je zlonamerno i predstavlja izvrtnje istorijskih fakata.

Međutim, ne mali broj vojnih pisaca, pa i neki koji pretenduju na to da su marksisti, objašnjava poraz nemačke vojne sile na istočnom frontu pretežno samo veštinom ratovanju Crvene armije, njenom ratnom doktrinom.

Ne samo sa stanovišta korišćenja ratnih iskustava i razrade teorije vojne veštine, nego i sa stanovišta ocene same suštine i pojma vojne sile svakako je korisno zadržati se na ovom primeru iz nedavne istorije ratovanja i izvući najosnovnije zaključke.

Sovjetska veština ratovanja nesumnjivo je odigrala veoma značajnu ulogu u ishodu rata na istočnom frontu, odnosno drugog svetskog rata uopšte. Ali je za vojnu teoriju, da bi se shvatila ta ratna veština i njena uloga u ovom konkretnom ratu, od naročitog interesa da se razmotre oni faktori objektivne i subjektivne prirode na koje se sovjetska ratna veština mogla osloniti i na kojima je gradila uspeh u ratu.

Objektivna slabost faktora vojne moći fašističkih zemalja u odnosu na snagu faktora otpora koja im je protivstajala, u prvom redu se izrazila baš na primeru

nemačko-sovjetskog oružanog sukoba. Tu se, međutim, ne radi samo o sukobu nemačke i sovjetske ratne veštine.

Nemačka, kao glavna fašistička snaga na istočnom frontu, raspolagala je — po velikonemačkom kriteriju — sa oko 80 miliona stanovnika (u stvari tu su ušli Austrijanci a, takođe, i neke grupacije koje se u to vreme nemačkih pobeda nisu odricale pripadnosti „velikom Rajhu“ i „velikoj nemačkoj naciji“). No, s obzirom na svoje opšte ljudske resurse *Sovjetski Savez je raspolagao više nego dvostrukom opštom nadmoćnošću u ukupnoj masi žive sile u odnosu na Nemačku*. Fašizam je, istina, osvojivši Evropu i pokorivši njeno stanovništvo izmenio osetno u svoju korist ovaj odnos, ali u praksi to je došlo do izražaja samo u određenim aspektima upotrebe žive sile, i to najviše u pogledu angažovanja u ratnoj privredi, a ipak u relativno manjoj meri u regrutovanju nenemačke žive sile u fašističke oružane snage koje su se borile na istočnom frontu.

Hitlerovska agresija na SSSR usledila je oružanim snagama koje su ukupno brojale oko 3 miliona ljudi. Ako ovom broju suprotstavimo samo ona godišta sovjetskog stanovništva koja su bila fizički i mentalno sposobna za borbu i uopšte za aktivnost bilo koje vrste u ratu, onda je u odnosu na *Sovjetski Savez 1 fašistički vojnik stajao prema nekoliko desetina sovjetskih građana sposobnih za razne oblike otpora agresoru na istočnom frontu*.

Nedostaju nam autentični podaci o broju oružane žive sile mobilisane u početku rata u Crvenu armiju, ali se po nekima može pretpostaviti da su sovjetske oružane snage, ukupno uzevši, bile brojno jače od agresorskih, pa čak, izgleda, i samo onaj njihov deo koji je bio lociran i mobilisan u evropskom delu SSSR, što bi značilo da i po broju *naoružane* žive sile *Sovjetski Savez nije zaostajao za napadačevom armijom*.

SSSR je, dakle, u odnosu na Nemačku u celini bio brojno osetno nadmoćan u živoj sili, čak i kad odvoji neophodni njen deo za zaštitu svojih dalekoistočnih i drugih granica.

U pogledu kvaliteta žive sile sovjetska komanda mogla se, u odbrani svoje zemlje, osloniti na visoko razvijenu patriotsku i socijalističku svest sovjetskih ljudi i njihov borbeni moral, što je ratna praksa nesumnjivo i pokazala.

U međusobnom odnosu u ratnoj tehnici Sovjetski Savez nije zaostajao ni po broju (po mnogim sredstvima naoružanja verovatno je imao i prevlast) a, uglavnom, ni po kvalitetu (osim donekle po avijaciji a u početku i tenkovima, pa možda i još nekim sredstvima). Isto tako ukupni ekonomski potencijali SSSR nisu zaostajali za nemačkim, a zajedno sa savezničkim premašivali su ukupne potencijale fašizma.

Slično, kao u opštem međusobnom odnosu žive sile, je i s odnosom fašističkih oružanih snaga prema sovjetskom prostoru koji je i ovog puta svojom veličinom u izvesnom smislu bio „adut“ protiv agresora.

I u pogledu uloge faktora vreme činjenica je da su fašističke oružane snage, s obzirom na broj njihove oružane žive sile i moć tehnike, istovremeno ozbiljnim ratnim dejstvima mogle obuhvatiti i kontrolisati samo relativno male delove velikog sovjetskog prostora.

Rezimirajući ove samo nabačene objektivne okolnosti, može se zaključiti da je Sovjetski Savez objektivno raspolagao uslovima da tuče fašističku armiju, i to od samog početka rata, brojno jačom i kvalitetno dobrom oružanom živom silom i većom masom dobrog kvaliteta ratne tehnike, pod uslovima da pogodnom organizacijom i spremnošću mirnodopske armije parališe početne prednosti agresora, odnosno da borbom obezbedi prostor i vreme za mobilizaciju i aktiviranje svog ukupnog ljudskog i materijalnog potencijala, i pod uslovom da u ratu primeni odgovarajuću ratnu veštinu (strategiju i taktiku), dakle, da u celini ispolji adekvatnu subjektivnu delatnost.

Postavlja se, međutim, pitanje zašto je, uprkos ovakvih mogućnosti SSSR, rat na istočnom frontu bio tako težak i dugotrajan?

Svakako, osnovne razloge koji mogu objasniti dugotrajnost i težinu drugog svetskog rata u celini, pa prema tome i borbe na istočnom frontu, treba tražiti u onim

spoljnim međunarodnim okolnostima koje su omogućile fašizmu da napada i poražava jednu zemlju za drugom i da tako znatno proširi svoje resurse u ljudstvu, a naročito osetno ekonomske potencijale (kroz ovu prizmu treba ceniti i sve one okolnosti koje su pogodovale ovome, dakle, kako pokušaje nekih zapadnih sila da žrtvujući evropske zemlje usmere fašističku ratnu mašinu protiv SSSR, tako i vojničku štetu i korist od Staljinovog poteza izraženog u paktu Hitler—Staljin).

Isto tako treba istaći da su i posle stvaranja anti-fašističke koalicije određeni suprotni interesi i protivrecnosti između saveznika udruženih u ovoj koaliciji imali negativno dejstvo odlažući i usporavajući maksimalnu i pravovremenu mobilizaciju opštih savezničkih izvora i njihovo svrsishodno iskorišćavanje u borbi protiv fašizma, što je, takođe, uticalo na trajanje rata i njegovu težinu i žrtve.

Ali, kako je napred na primeru brzog sloma mnogih žrtava fašizma već konstatovano, u sklopu činilaca koji su negativno delovali u drugom svetskom ratu treba naročito podvući zastarele i situaciji neadekvatne ratne doktrine s kojima su manje-više sve žrtve fašističke agresije dočekale rat. Ovo se velikim delom odnosi i na ratnu doktrinu i uopšte ratne pripreme SSSR-a kakve su bile zatečene u momentu hitlerovske agresije na SSSR (o čemu se u novije vreme počelo pisati i u SSSR-u gde sovjetski vojni teoretičari sve više otvoreno i objektivno kritikuju slabosti i greške koje su se ispoljile u odbrambenim pripremama armije).

Sovjetski Savez do početka rata nije iskoristio sve svoje objektivne i subjektivne mogućnosti u pogledu pripreme zemlje za odbranu koja bi odgovarala uslovima vođenja rata kakvi su se oni javili u praksi. I ovde je vojna misao bila zaostala za potrebama nove ratne prakse.

SSSR se, u prvome redu, vojnički nije bio u dovoljnoj meri obezbedio od strateškog iznenađenja odnosno od negativnih posledica takvog iznenađenja, za koje je tadašnja ratna tehnika stvorila nesrazmerno nove moguć-

nosti u odnosu na ranije ratove. Već su, kako je napred istaknuto, uslovi koji su prethodili drugom svetskom ratu nametali potrebu da se revidira suština i pojam „mirnodopske armije“ i „mirnodopske bojne gotovosti“ koje su bile na snazi i adekvatne za uslove prvog svetskog rata. Nekadašnje pojmove „zaštite granice“ i „zaštite mobilizacije, koncentracije i operativno-strategijskog razvoja“ trebalo je proširiti, jer je nova situacija zahtevala zaštitu, sa u miru borbenu sposobnim jedinicama, mnogo dubljeg prigraničnog pojasa nego što je ranije bio slučaj — onog pojasa čijom bi se odbranom i borbom protiv brzih oklopnih, motorizovanih i mehanizovanih, pa i vazdušnodesantnih i pomorskodesantnih snaga agresora, moglo dobiti vreme i drugi uslovi potrebni za mobilizaciju, koncentraciju i razvoj svih snaga branioca. Ne uviđajući ovo pravovremeno, tj. još pre rata, SSSR nije uspeo da na vreme mobilise i odmah za borbu osposobi sve potrebne snage i da ih odmah od početka suprotstavi agresoru, koji je, naprotiv, nastupao sa već ne samo mobilisanom, nego i u ranijim borbama dobrim delom prekaljenom armijom.

Sovjetski Savez je, nadalje, *organizacijski i operativno suviše rasturio nova ratna sredstva*, naročito tenkove, pa i drugu motorizaciju, i tako je u ovom pogledu svuda bio „podjednako slab“ u odnosu na četiri nemačke oklopne grupe sa koncentrisanim tenkovima i motorizacijom neposredno i posredno podržanim koncentričnom upotrebom avijacije. Ovaj nedostatak u početku se naročito osećao posebno zato što je velika širina evropskih sovjetskih granica dopuštala agresoru šire mogućnosti pri izboru pravca glavnog udara i manevra (u tom smislu je širina prostora imala objektivno negativan efekat po branioca). Ovo je nemačka armija iskoristila i postigla iznenađenje usmerivši glavni udar direktno ka Moskvi, dok se po početnom grupisanju sovjetskih snaga može zaključiti da je više očekivan u pravcu Ukrajine (ili se, pak, smatralo da će jake grupacije nedovoljno pokretnih sovjetskih snaga u Ukrajini bočnim udarom sprečiti direktni prodor agresora ka Moskvi). Da bi se to koliko je moguće više predupredilo, odnosno da bi se ublažile po-

sledice, posebno u ovakvim uslovima prostora, uvek mogućeg iznenađenja u pogledu izbora pravca glavnog udara, bila je još više naglašena potreba za jakim i u dubini na više pravaca koncentrisanim brzim oklopnim, motorizovanim i mehanizovanim jedinicama branioca koje bi brzim manevrom i koncentričnim udarima ublažile, pa i paralisale, prednosti agresora postignute iznenađenjem. Takođe, svi ovi činioци zahtevali su da i avijacija branioca bude zaštićena na aerodromima i da se obezbedi mogućnost njene koncentrične upotrebe u podršci kopnene vojske.

Pored propusta ove vrste može se, takođe, zaključiti da postojeći *borbeni kvalitet sovjetskog stanovništva nije bio u ratnim pripremama SSSR ni izdaleka dovoljno iskorišćen i da solidnost priprema za partizanski rat u pozadini nastupajućeg agresora nije bila na visini stvarnih objektivnih mogućnosti. Oslanjanjem, uglavnom, samo na „regularne“ oružane snage ozbiljno je bila zapostavljena priprema za druge oblike otpora i borbe koji bi, pored frontalnog otpora (kao inače sasvim opravdanog u ovom slučaju s obzirom na opšti odnos snaga), mogli dati nesrazmerno veće rezultate nego što su ih stvarno u praksi dali.*

Ove i slične slabosti sovjetskih priprema za odbranu zemlje ogromno su otežale odbranu SSSR i dovele Crvenu armiju u veoma tešku situaciju tražeći od nje vanredne napore u borbi protiv snažnih udara fašističkih zavojevača.

Staljin je kasnije u toku rata ukazivao na razliku između francusko-ruskog rata 1812. god. i fašističke agresije 1941. god. kad je, na primer, rekao: „Najezdu Nemaca na našu zemlju često porede s Napoleonovom najezdom na Rusiju. Ali to poređenje ne može izdržati kritiku. Od 600 000 vojnika, koji su pošli u pohod na Rusiju, teško da je Napoleon doveo do Borodina više od 130 000 do 140 000 vojnika. To je sve čime je on mogao raspolagati pod Moskvom. E, a mi sad imamo preko tri miliona voj-

rika koji stoje pred frontom Crvene armije i koji su naružani svim sredstvima savremenog rata“¹⁶.

Staljin je, međutim, bio dužan da ovakve notorne činjenice sagleda već pre rata i da se pravovremeno izvuku konsekvence iz tada savremene ratne tehnike i drugih faktora vojne moći agresora koji su se bitno razlikovali od onih iz perioda prvog svetskog rata a kamoli ne onih iz doba Napoleona.

Da je Sovjetski Savez dočekaao rat sa nekoliko za borbu spremnih i po dubini raspoređenih jakih motorizovanih, mehanizovanih i oklopnih grupacija koje bi bile sposobne da na brzi manevar agresora odmah odgovore isto tako brzim manevrom (naročito na bokove i pozadinu nemačkih klinova) podržanim još i avijacijom, teško bi Nemci već od početka rata bili u stanju da ostvare onakav tempo svoje ofanzive i onako duboke prodore na teritoriju SSSR. Postojanje ovakvih grupacija čak bi smanjilo potrebu za suviše velikim brojem braniočevih divizija koje nisu bile dovoljno motorizovane i koje kao takve nisu ni bile u stanju da se — u uslovima reljefa evropskog dela SSSR — uspešno suprotstave motorizovanom agresoru (pa čak ni da na vreme odstupe i izvuku se iz klešta nemačkih klinova).

Isto tako da je, pored ovoga, izvršena šira i solidnija planska priprema naroda za rat u pozadini nastupajućeg neprijatelja — za što su u SSSR sigurno postojali moralno-politički i materijalni uslovi — zar i to ne bi značajno ugrožavalo agresorske snage i kočilo tempo njihovog nastupanja?

Kako, međutim, sve ove i druge pripreme nisu bile na vreme sprovedene to se neizbežno moralo pribeći takvoj odbrani koja je iziskivala veoma velike žrtve u ljudstvu i materijalnim dobrima.

Natčovečanski otpor koji je pružio SSSR omogućio je preorijentaciju sovjetske vojne veštine i u toku rata stvorio uslove za reorganizaciju oružanih snaga i za ak-

---

¹⁶ Staljin: Iz referata održanog na sednici Moskovskog sovjeta, 6. novembra 1942. godine.

tiviranje ljudskih i materijalnih resursa neophodnih za strategijsku prevlast i preuzimanje strategijske inicijative.

Ovakva odbrana rezultat je, u prvom redu, *izvanrednih napora sovjetskog naroda u celini, a, posebno, jedinica, boraca i kadrova Crvene armije*, koji su svojim veličanstvenim zalaganjem i bespoštednom borbom omogućili da se isprave zatečeni nedostaci i propusti i poraze glavne fašističke snage, čime su sovjetski ljudi i Crvena armija zadužili čitavo čovečanstvo.

Zahvaljujući upornoj borbi Crvene armije i zalaganju čitavog naroda ispoljili su tada svoje pozitivno dejstvo i takvi faktori kao što su *veličina sovjetskog prostora, pa i oštrina klime, faktor vreme* i sl. Odnosno da je prostor ratišta bio manji, zima blaža i sl. to bi, bez sumnje, olakšalo situaciju agresoru i otežalo borbu Crvene armije. Ali da nije bilo žilave borbe armije za svaku stopu zemlje i svestranog zalaganja čitavog naroda ne bi se ni prostor ni vreme ni drugi slični faktori mogli javiti kao saveznik u borbi. Za razliku, na primer, od vremena Kutuzova, ovaj put se moralo i te kako odlučno oružanim snagama boriti i za prostor i za vreme da bi se uspešno suprotstavilo millionskim snagama tehnički odlično opremljenog agresora, naročito ako se želelo da se napadač lomi frontalnim otporom kao težišnim oblikom dejstva, a za to je, kako je već istaknuto, SSSR imao sve objektivne uslove.

Sovjetski Savez je prilagođujući vojnu doktrinu uslovima rata i, oslanjajući se na upornu strategijsku defanzivu Crvene armije (s povremenim protivofanzivama) i na napore čitave zemlje, uspeo da tokom rata stvori jake manevarske udarne grupacije i da pređe u strategijsku ofanzivu i tuče agresora masiranjem nadmoćne žive sile i ubojnih sredstava na odabranim odsecima fronta. Bazi-rajući svoje napadne operacije na masi žive sile i snazi oklopa, motora i vatre (naročito artiljerijske pa i avijacijske) Crvena armija je odsecala isturene fašističke klinove, opkoljavala ih brzim jedinicama i uništavala, ili je, pak, na više pravaca probijala front, rasecala agresorske snage i eksploatacijom uspeha u dubini (motorizovanim, mehanizovanim, tenkovskim pa i konjičkim jedinicama)

godnim manevrima opkoljavala i uništavala fašističke jedinice. Na ovaj način je i *sovjetska vojna doktrina, iskovana u ognju borbi postala faktor pobjede u ratu pronalazenjem svrsishodnih oblika korišćenja brojno nadmoćne i borbena kvalitetne žive sile i stvaranjem i korišćenjem nadmoćne mase ratne tehnike, zatim korišćenjem i drugih sovjetskih prednosti i slabosti fašističkog agresora.*

Sovjetska vojna veština se, dakle, u toku rata orijentisala na korišćenje i razvijanje objektivne snage masovne i kvalitetne sovjetske žive sile (u označenim snagama i van njih), ubojne snage nadmoćne mase određene ratne tehnike (a naročito pešadijskog oružja, artiljerije, tenkova, avijacije) i manevarsku sposobnost raznih vrsta motornih sredstava (pa, donekle, i konjice), na materijalne izvore SSSR (kao i savezničke), na veličinu sovjetskog prostora i razne druge faktore i elemente koji su svi zajedno predstavljali objektivne činioce na koje se vojna veština — kao subjektivna delatnost — mogla osloniti u borbi, koristiti ih i dalje jačati. Vojna snaga ovde — kao, uostalom, i bilo gde drugde — nije, dakle, ležala samo u samoj subjektivnoj vojnoj veštini nego u objektivnim faktorima koji deluju u borbi, s jedne, adekvatnom subjektivnom, operativnom, materijalnom, organizacionom korišćenju i razvijanju tih faktora, s druge strane.

DEO ČETVRTI

**IZVORI VOJNE SNAGE
U JUGOSLOVENSKOJ SOCIJALISTIČKOJ
REVOLUCIJI
(1941—1945. godine)**

1. JUGOSLOVENSKA REVOLUCIJA — SASTAVNI DEO SVETSKIH PROGRESIVNIH KRETANJA

Jugoslovenska socijalistička revolucija nastala je i odvijala se u uslovima drugog svetskog rata i predstavljala integralni deo borbe svetskih antifašističkih snaga protiv oružane agresije fašističkih sila i njihovih pretenzija za svetskom imperijalističkom hegemonijom. Bilo bi, međutim, suviše usko i u krajnjoj liniji pogrešno tretirati našu revoluciju samo kao deo, izraz ili posledicu prošlog svetskog rata — iako je stara Jugoslavija baš u ovome ratu, u aprilskoj agresiji, bila poražena, okupirana i rasparčana i baš u njemu su konačno došle do punog izražaja nove subjektivne snage koje su otpočele i pobedonosno dovele do kraja oružanu borbu za nacionalno oslobođenje i, istovremeno, za nove društvene odnose, za socijalizam.

Kao što se sovjetska oktobarska socijalistička revolucija ne može svesti samo na uslove prvog svetskog rata u kome je ponikla, tako i jugoslovenska revolucija — po svojoj suštini i po svojoj prethodnoj istoriji, odnosno po društvenim uzrocima radi kojih je nastala, društvenim snagama koje su je pripremale i vodile, kao i ciljevima kojim je težila i koje je postigla — prevazilazi okvire samog rata i uopšte ratnih zbivanja i uklapa se u šire procese nacionalnog oslobođenja i socijalističkog preobražaja koji su zahvatili čovečanstvo već pre drugog svetskog rata i koji su se odvijali ne samo kroz ratove nego i izvan, pored i između njih i koji su, uostalom, još

uvek u toku u punom i to sve jačem svome intenzitetu. Ako se naša revolucija, pored njenog konkretnog mesta i uloge u sklopu prošlog svetskog rata, ne bi istovremeno shvatila i kao nerazdvojni deo ovih širih svetskih procesa nacionalnog i socijalnog oslobođenja, koji u celini karakterišu novu epohu, ostao bi nerazumljiv njen uspešni razvoj i završetak kao i kvalitetne promene kojima je urodila naša oružana borba.

Nacionalno oslobođenje, koje su izvojevali narodi Jugoslavije, nije imalo za posledicu samo isterivanje okupatora iz naše zemlje i nije u nacionalnom pogledu predstavljalo samo obični povratak na stanje pre okupacije. Naprotiv, Jugoslavija se nacionalno oslobodila ne samo od fašističke okupacije, nego i od predratne spoljne zavisnosti, koja joj je od ranije bila nametnuta od nekih velikih sila. A u međusobnim unutrašnjim odnosima borba za nacionalno oslobođenje imala je kao rezultat slobodu i ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda i ukidanje dominacije i bespravljia karakterističnih za međunacionalne odnose u bivšoj državi i njenom društvenom sistemu. Isto tako socijalistička revolucija sprovedena u toku rata ne samo da je revolucionarno rešila nacionalno pitanje nego je iz osnove izmenila i položaj klasa, dovodeći radničku klasu odnosno uopšte radni narod Jugoslavije do pune političke vlasti i daljnim revolucionarnim preobražajem i do odlučujućih ekonomskih pozicija u novoj državi.

Kao posledica uspešno izvedene socijalističke revolucije i daljnjeg učvršćenja i razvijanja njenih tekovina i stvaranja novih, javila se i posleratna snaga nove Jugoslavije i njen ne samo veliki ugled u svetu nego i vanredna sposobnost da se odupre svim pokušajima mešanja sa strane u naša unutrašnja pitanja i uopšte raznim tendencijama za potčinjavanje naše zemlje, ugrožavanje i ograničavanje njenog suvereniteta i njene slobode, nezavisnosti i ravnopravnog učešća u međunarodnom životu i građenju međunarodnih ekonomskih, državno-političkih, međupartijskih i drugih odnosa u svetu.

Traženje objašnjenja ovakvim revolucionarnim promenama samo u ratu odnosno u ratnim dejstvima drugog

svetskog rata svodilo bi se na pogrešno identificiranje konkretnog vremena, načina, metoda i oblika njihovog ostvarivanja sa društvenim uzrocima koji su usloveli ove promene. Bilo bi to negiranje unutrašnje snage kao i kontinuiteta, pa i međusobne povezanosti nacionalno-oslobodilačkih i klasnorevolucionarnih pokreta i zapostavljanje osnovnih zakonitosti razvitka društva karakterisanih sveopštim razvitkom proizvodnih snaga i društvenim posledicama ovog razvitka, kako u nacionalnom, tako i u socijalnom pogledu. Sami ratovi nikad nisu bili osnovna i pokretačka snaga društvenog razvoja — iako se društvo i kroz njih moglo razvijati i u određenim uslovima stvarno razvijalo, pa se kroz njih moglo sticati i nacionalno i socijalno oslobođenje.

Ratna dejstva drugog svetskog rata, uključujući i naša sopstvena, javila su se i sama, dakle, kao rezultat određenog društvenog razvoja i tek kao takva ona su predstavljala određeni način, oblik, metod, odnosno i sredstvo rešavanja nacionalnih kao i klasnih suprotnosti, produžetak nacionalne i klasne politike određenih društvenih snaga i sukob njihovih različitih interesa, stavova, pretenzija, ciljeva, na određenom prostoru i u određeno vreme, i uopšte u određenim društvenim ekonomskim, političkim i vojnim uslovima.

Isto tako, nije ni ratna veština sama po sebi, uključujući tu i našu sopstvenu, odlučujuće stvarala odnos snaga, nego je, obratno, društveni odnos kako nacionalnih tako i klasnih snaga u osnovi opredeljavao veštinu ratovanja, odnosno uopšte subjektivnu delatnost ljudskog faktora u borbi. Tek sa te polazne osnove mogla je veština ratovanja da stvaralački deluje na daljnju izmenu odnosa snaga i da dovede do pobeđe u revoluciji.

Otkrivanje i pravilno sagledavanje objektivnih istorijskih uslova i usklađivanje s njima svesne subjektivne akcije usmeravajući je u cilju postizanja nacionalno-oslobodilačkih i klasnorevolucionarnih interesa — bio je u periodu prošlog svetskog rata, i jeste uopšte u novijoj i savremenoj epohi, istorijski zadatak svih progresivnih

društvenih snaga, odnosno svih porobljenih i ugroženih naroda i svih eksploatisanih klasa.

Uočavajući odnose snaga uopšte u svetu i posebno na našem prostoru, subjektivni rukovodeći jugoslovenski socijalistički faktori otkrili su povoljne mogućnosti za podizanje naroda na ustanak, uprkos na izgled potpuno besperspektivne situacije u 1941. godini, naročito one u Evropi a, posebno, u Jugoslaviji.

Iako je Jugoslavija relativno mala zemlja sa malobrojnim stanovništvom, iako je bila vojnički poražena, razoružana, podeljena i okupirana u aprilskom ratu, iako je bila udaljena od savezničkih frontova i izolovana gotovo u srcu hitlerovske „evropske tvrđave“, iako tada privredno veoma zaostala, iznutra razdirana unutrašnjim suprotnostima i na ivici građanskog bratoubilačkog rata — ipak uz sve ove i razne druge otežavajuće okolnosti postojali su određeni objektivni unutrašnji i spoljni uslovi koji su omogućili uspešnu socijalističku revoluciju. Bez takvih pozitivnih faktora objektivne prirode ne bi ni moglo biti pobede u oružanoj borbi.

Kao što se okupator u našoj zemlji oslanjao u prvom redu na svoje oružane snage i njihovu oružanu živu silu i ratnu tehniku i na snage unutrašnje kontrarevolucije (i prvenstveno na tim faktorima zasnovanu svoju ratnu politiku i veštinu ratovanja), tako smo se i mi, kako od samog početka ustanka tako i dalje u toku borbe morali oslanjati na neke činjenice koje su objektivno izražavale našu nadmoćnost i prednost nad neprijateljem (i na njima zasnovanu našu subjektivnu delatnost, našu politiku odnosno našu ratnu veštinu).

Upravo u uočavanju i analizi ovih naših objektivnih prednosti nad okupatorom i njegovim pomagačima i otkrivanju objektivnih i neizbežnih slabosti našeg protivnika, leži ključ shvatanja i razumevanja naše revolucije. Tek tada postaje do kraja razumljiva i shvatljiva naša politička, odnosno vojna strategija i taktika i uopšte sve bogatstvo naše politike i naše vojne veštine primenjenih u konkretnim uslovima prošlog svetskog rata.

Vojnoteoretska analiza jugoslovenske revolucije sama po sebi otkriva društveno zakonitu i političku i vojnu snagu novijih i savremenih nacionalno i klasnorevolucionarnih pokreta i sa vojnog aspekta ukazuje na svu slabost imperijalizma, agresije, hegemonizma i uopšte politike usmerene na agresiju i osvajanje ili držanje u potčinjenosti nacija i progresivnih klasa, u uslovima kada su one istorijski sazrele za samostalnost i uopšte za nacionalno, odnosno socijalno oslobođenje. U ovom smislu jugoslovensko ratno odnosno revolucionarno iskustvo može da posluži kao ubedljiva opomena reakcionarnim društvenim snagama i uopšte eventualnim ratnim avanturistima, upozoravajući ih da sama nadmoćnost u broju oružanih snaga, a posebno, superiornost u ratnoj tehnici, nije ni izdaleka dovoljna da u međunacionalnoj borbi obezbedi vojnu pobedu nad napadnutim i ugroženim narodima, i u klasnoj borbi nad naprednim klasama, onda kada su ovi narodi odnosno klase spremni da izbore i zaštite svoje nacionalne odnosno klasne interese. Pobeda jugoslovenskih naroda predstavlja baš u ovom pogledu veoma ubedljiv i danas još aktuelan argumenat u prilog savremenoj borbi za svetski mir, nacionalnu nezavisnost i socijalizam.

II. ISTORIJSKE PRETPOSTAVKE I DRUŠTVENO-ISTORIJSKA ZAKONITOST JUGOSLOVENSKE REVOLUCIJE

Da bi se uopšte mogao postići uspeh u nacionalno-oslobodilačkoj i istovremeno u klasnorevolucionarnoj borbi bile su neophodne izvesne objektivne istorijske pretpostavke koje su omogućile formiranje progresivnih društvenih snaga, tj. njihove nacionalne i klasne svesti i na ovoj političkoj svesti zasnovane mogućnosti razvijanja volje za borbu odnosno borbenog morala, kao i mogućnosti formiranja za konkretnu situaciju adekvatne političke organizacije i uopšte politike, i, posebno, vojne organizacije i vojne veštine.

Iako počeci formiranja nacionalne svesti jugoslovenskih naroda, a naročito nekih od njih, datiraju još od davnih vremena, bio je ipak potreban dugi razvojni put da bi ta svest postala svojina širokih narodnih masa i kao takva materijalizovala se u novi kvalitet koji je opšte i puno nacionalno oslobođenje postavio kao istorijski imperativ pred sve naše narode.

Ustanak 1941. godine otkrio je u Jugoslaviji po pitanju nacionalnog oslobođenja dve karakteristične činjenice:

Prvo, činjenica da je Komunistička partija Jugoslavije, sa svojih tada ne više od dvanaest hiljada članova, bila u stanju da svega nekoliko meseci nakon aprilske katastrofe pokrene u oružanu borbu one iste narodne mase koje su tek nedavno bile „kapitulirale“, pa i kao pripadnici stare vojske besperspektivno predavale oružje okupatoru i domaćim kvislinzima, i razvije i to za veoma kratko vreme, u na izgled bezizlaznoj situaciji — masovni heroizam u nacionalnooslobodilačkoj borbi, pokazuje do koje mere su naši narodi bili već prožeti svešću o nužnosti nacionalnog oslobođenja. Pitanje nacionalnog oslobođenja bilo je istorijski uzevši zrelo za definitivno rešavanje (što se već i pred sam rat očigledno pokazalo u događajima koji su izbili 27. marta i koji su po svojoj suštini predstavljali eksploziju narodnog negodovanja protiv izdaje nacionalnih interesa i izraz spremnosti na beskompromisnu borbu za nacionalnu slobodu i nezavisnost).

I drugo, činjenica da stara Jugoslavija sa svojim društvenim sistemom nije bila u stanju da se u predratnom periodu oslobodi od spoljne zavisnosti, niti pak da u aprilskom ratu obezbedi bilo kakav ozbiljniji i organizovaniji otpor fašističkom agresoru, pokazuje da je jugoslovenska buržoazija već bila izgubila istorijski mandat da predvodi naše narode i da je postala nesposobna da rešava i nacionalno pitanje i to kako prema vani tako i unutar same zemlje. *Bilo je, dakle, već sazrelo vreme da avangardna i rukovodeća uloga u naciji, kako uopšte tako i, posebno, u pogledu rešavanja nacionalnih spoljnih*

i unutrašnjih odnosa, pređe sa buržoaske klase na nove društvene snage (što je i opet došlo do vidnog izražaja u martovskim događajima pre rata u kojima je uloga Komunističke partije Jugoslavije, zahvaljujući njenoj dotadašnjoj aktivnosti, došla do znatne afirmacije i njena politika i parole naišle na punu podršku narodnih masa).

Nacionalno pitanje u Jugoslaviji nije se više, dakle, po svojoj suštini i obimu javljalo kao pitanje koje bi mogla rešavati buržoazija u svome uskom klasnom interesu. Isto tako se ono nije manifestovalo ni kao neko posebno seljačko pitanje. Jugoslovenski narodi i njihova nacionalna svest razvili su se do tog stepena da je nerešenost nacionalnog pitanja i prema vani i prema unutra, postala nepodnošljiva i za radničku klasu i za seljaštvo i za narodnu inteligenciju, pa konačno čak i za one slojeve buržoazije koji nisu bili spremni na nacionalnu izdaju. Katastrofalni aprilski poraz, fašistička vojna okupacija i rasparčavanje stare Jugoslavije dosuli su ulje na vatru i već ionako postojeću zaoštrenost nacionalnog pitanja i problem nacionalne nezavisnosti doveli do kulminacije, što je rezultiralo izrazito pojačanom mogućnošću razvijanja svesti naših naroda o potrebi rešavanja ovog gorućeg problema.

Nerešenost nacionalnog pitanja, kako u odnosu na spoljnu zavisnost od velikih sila, tako i u pogledu unutrašnjih odnosa između jugoslovenskih naroda, bila je u uslovima stare Jugoslavije sustignuta i nerešenim najosnovnijim unutrašnjim ekonomskim odnosno socijalnim problemima. I sami ovi problemi u bivšoj državi prešli su okvire jedne klase i predstavljali akutne probleme ne samo radničke klase, nego dobrim delom i najširih slojeva seljaštva, pa i radne inteligencije. Gotovo da se može reći da su u ovom smislu i ekonomska odnosno socijalna pitanja imala nacionalni odnosno i opštejugoslovenski karakter. Bezdušna ekonomska eksploatacija koju je nakon vojnog poraza zemlje nametnuo okupator čitavom narodu samo je još više zaoštrila i akutnost ekonomskih i socijalnih problema i proširila uslove za ja-

čanje svesti radnog naroda ne samo o potrebi oslobođenja zemlje, nego i o nužnosti promene društvenog poretka.

Povezivanje, dakle, istorijske potrebe za konsekventno rešenje nacionalnog pitanja sa isto tako istorijskom potrebom za prevazilaženje i smenu buržoaskog društvenog sistema bila je prva, opšta i osnovna karakteristika nacionalnih i socijalnih procesa u Jugoslaviji već pre okupacije, a vojni poraz i fašistička okupacija još su više istakli i do krajnje mere zaoštrili neophodnost i neodložnost rešavanja kako pitanja nacionalnog, tako i socijalnog oslobođenja.

U ovakvim uslovima nije se više radilo niti se moglo raditi o nekoj buržoasko-demokratskoj revoluciji koja bi rešavala i problem nacionalne nezavisnosti (kao nekad u zemljama zapadne Evrope, pa i u nekim drugim zemljama). Taj oblik rešavanja nacionalnog pitanja bio je za nas istorijski prevaziđen. Jugoslavija je stajala istovremeno pred problemom nacionalnog oslobođenja (čija je epoha, u smislu formiranja nacija, otvorena francuskom, pa još i pre nje engleskom buržoaskom revolucijom, odnosno i holandskom i američkom borbom za nezavisnost, pa i nekim drugim oslobodilačkim i revolucionarnim pokretima) i pred problemom smene kapitalističkog društvenog sistema (čija je epoha u praksi nagoveštena Pariskom komunom, a uspešno započeta sovjetskom oktobarskom socijalističkom revolucijom). Tu se više nije moglo raditi ni o „dve etape“ jedne revolucije koje bi sledile jedna za drugom, nego o istovremenom sprovođenju zadataka obe „etape“. Svaka podela na etape (liberalno-buržoasku i socijalističku) bila bi vraćanje istorije natrag i pokušaj da se istorija ponavlja u onome što su već objektivni uslovi i potreba same društvene prakse prevazišli. Uostalom već ni februarska revolucija 1917. god. u Rusiji ne samo da nije bila klasična liberalno-buržoaska revolucija, nego čak ni neka strogo odeljena liberalno-buržoaska etapa socijalističke revolucije. Noseći u sebi od početka socijalističke elemente februarska revolucija predstavljala je u stvari epizodu u nastajanju oktobarske socijalističke revolucije. Nekadašnja teoretska

podela sovjetske revolucije na ovakve etape bila je, po svojoj suštini, izraz praktične potrebe usmerene na preovladavanje novih tj. socijalističkih elemenata revolucije nad starim tj. buržoaskim, dakle, izraz potrebe za produbljivanje, proširenje i dovođenje do kraja socijalističke revolucije, a ne po sadržaju pa ni vremenu mehaničko odvajanje neke buržoaske etape od socijalističke u kome ona prva ne bi već u sebi nosila socijalističke elemente i prema tome, u izvesnoj meri, bila i socijalistička. Uostalom, čak već i ruska revolucija 1905. god. u ovom smislu nije više klasična buržoasko-demokratska revolucija već je prerasla ove okvire u pravcu socijalističke revolucije. Upravo ovaj socijalistički sadržaj bio je u jugoslovenskoj revoluciji izrazito prisutan od samog početka ustanka. *Borba za nacionalno oslobođenje naroda Jugoslavije imala je, dakle, od samog početka socijalistički a jugoslovenska socijalistička revolucija nacionalni sadržaj.*

Razvitak nacionalne i klasno-socijalističke svesti jugoslovenskih naroda, odnosno njihovih progresivnih klasa, ima, razume se, svoju *materijalnu podlogu* kao i razvoj svake svesti u društvu. Stepenu razvitka ove svesti i na njoj zasnovana mogućnost formiranja volje za borbu i borbenog morala, bazira na stepenu razvitka društva i njegovih proizvodnih snaga. Nekad se delovanje toga razvitka ispoljavalo u relativno malom broju zemalja, koje su se same iz raznih razloga brže razvijale od ostalih. U novijim međunarodnim uslovima razvoj proizvodnih snaga društva kao celine, iako je vanredno neravnomeran, i izrazito visok samo u nekim zemljama, ipak je imao i ima opšte posledice za čitavo savremeno društvo, kako za razvijene, tako, moglo bi se reći, još i više za nerazvijene zemlje.

Upravo ovi novi međunarodni uslovi i njihova uloga predstavljaju činjenicu koja prevazilazi okvire samog prošlog svetskog rata i koja ima svoju istoriju od pre rata i oružanih sukoba u njemu.

Polet imperijalizma zasnovan na razvitku kapitalističkog sistema, posebno na razvitku monopola i finansijskog kapitala, bio je već pre izbijanja drugog svetskog

rata prošao kulminacionu tačku i nalazio se na silaznoj liniji svoje moći. Već je ranije bila nastupila era nacionalnog oslobođenja niza kolonija, polukolonija, dominiona i uopšte zavisnih zemalja i stvaranja niza novih država u nekada neprikosnovenim lovištima profita, odnosno ekstraprofita raznih imperijalističkih sila. Već u periodu između dva svetska rata broj država na svetu se znatno povećao. Od nekadašnje trke za osvajanjem raznih područja i stvaranjem i proširenjem interesnih sfera tzv. stare kolonijalne sile bile su u svetskim razmerama već manje-više prešle na politiku borbe za „status quo“, što je već samo po sebi odražavalo početak sloma imperijalizma i ukazivalo na činjenicu da je proces osvajanja sveta u stvari završen i istorijski prevaziđen i da se nekada svestočni imperijalizam našao i sam ugrožen pred nastupajućim novim nacionalnooslobodilačkim pokretima.

Vladajuće imperijalističke zemlje razvijajući svoje proizvodne snage nisu mogle izbeći istovremeno i sve jače razvijanje nacionalne svesti žrtava svoje eksploatacije, slično kao što ni buržoazija, razvijajući svoja ekonomska bogatstva na bazi iskorišćavanja neplaćenog viška rada radničke klase, nije mogla sprečiti istovremeno i sve jače razvijanje klasne svesti proletarijata. Baš u ovom istom smislu i nacionalna svest jugoslovenskih naroda jačala je i razvijala se u borbi protiv nacionalne eksploatacije od strane inostranog kapitala (u prvom redu francuskog i britanskog, a pred rat i nemačkog pa i talijanskog, koji su uz pomoć sve više profašistički nastrojene vladajuće buržoazije počeli da prodiru u staru Jugoslaviju).

Paralelno sa narastajućim nacionalnooslobodilačkim pokretima u svetu, koji su imperijalizam doveli u izvesni ćorsokak već u vreme prvog svetskog rata, velika sovjetska oktobarska socijalistička revolucija izvršila je na širokom frontu uspešan proboj kapitalističkog sistema i u praksi otvorila epohu socijalističkih revolucija i uopšte smene buržoaskog društvenog poretka novim, socijalističkim. Pored toga u periodu između dva svetska rata kapitalizam je kao sistem posebno još bio uzdrman i dugotrajnom kineskom revolucijom, a u izvesnoj manjoj

ili većoj meri i narastanjem klasne borbe i u drugim zemljama.

Uspeh sovjetske revolucije već je sam po sebi ukazao na nastajanje novih međunarodnih uslova. Ne bi se, naime, moglo reći da je oktobarska revolucija bila neki neposredni izraz razvijenosti proizvodnih snaga carske Rusije. Naprotiv, carska Rusija bila je poznata kao privredno veoma nerazvijena zemlja. *Ali baš sama ova činjenica da je socijalistička revolucija uopšte mogla izbiti i pobediti u jednoj nerazvijenoj zemlji pokazuje da je već tada ljudsko društvo kao celina u praksi sazrevalo za novi društveni sistem, za socijalizam.*

Samom svojom pobedom sovjetska oktobarska revolucija postala je novi društveni faktor koji je znatno uticao na svetski odnos snaga između starog i novog društvenog sistema i koji je mogao da uliva poverenje u sopstvene snage čitavom svetskom proleterijatu otvarajući mu perspektive u borbi za socijalizam.

Dakle, već pre drugog svetskog rata, kao i u njegovom toku, međudržavne konkurentne suprotnosti imperijalističkih sila („starih“ i „novih“) — iako su baš one dovele do ovog rata — bile su ipak samo jedna od karakteristika tadašnje svetske situacije. *Kao bitno nove i postepeno sve više preovlađujuće karakteristike javili su se ne samo snažni opšti polet nacionalnooslobodilačkih pokreta, nego i istovremeno nastupanje novog, socijalističkog društvenog sistema.* Upravo, na ovoj novoj činjenici realno se i javila opšta zajednica interesa u borbi protiv rata i agresora ne samo najnaprednijih društvenih snaga zainteresovanih za nacionalno i socijalno oslobođenje nego čak i onih starih društvenih snaga koje su bile protivne ponovnoj raspodeli i preraspodeli sveta. Ovo je značilo, u određenoj situaciji i određenim okvirima, objektivno poistovećivanje određenih interesa ne samo svih nacionalnooslobodilačkih pokreta sa interesima svih socijalističkih snaga nego i jednih i drugih sa određenim interesima čak i onih imperijalističkih sila kojima više nije konvenirala nova preraspodela sveta i koje su se i same našle ugrožene fašističkim pretenzijama za

svetskim gospodstvom. Na ovoj zajednici interesa protiv fašističke agresije i kao njen izraz razvila se i svetska antifašistička koalicija u prošlom ratu.

U ovom smislu i *jugoslovenska socijalistička revolucija, koja je istovremeno rešavala i pitanje nacionalnog oslobođenja sa svoje strane predstavlja novu i snažnu afirmaciju kako opšteg procesa nacionalnog oslobođenja, tako i nastupajućeg socijalističkog društvenog sistema.*

Ni klasna socijalistička svest jugoslovenske radničke klase i uopšte radnog naroda Jugoslavije, isto tako kao i progresivna klasna svest nekada u carskoj Rusiji, nije se razvijala samo kao posledica razvitka proizvodnih snaga u staroj državi (koje su se takođe karakterisale zaostalošću). I ona je, *rukovođena i usmeravana Titom i Komunističkom partijom, rezultirala iz saznanja o opštoj zrelosti društva za socijalizam i idući ispred i prevazilazeći svoje sopstvene materijalne uslove kretala se na liniji opštih svetskih istorijskih mogućnosti i potreba ljudskog društva kao celine.*

U gornjem smislu, dakle, visoki stepen nacionalne svesti jugoslovenskih naroda, a posebno i klasne svesti njihovog proletarijata i uopšte radnih masa Jugoslavije, kao i međusobna uslovljenost i isprepletenost procesa nacionalnooslobodilačke i klasnorevolucionarne borbe — kao, uostalom, u krajnoj liniji jedinstvenog šireg procesa, tj. procesa borbe protiv eksploatacije uopšte — i mogućnost organizovanja i aktiviranja subjektivnih snaga u ovoj borbi, mogu se smatrati *manifestacijom opštih društvenih zakonitosti novije istorije.*

Zašto je baš u Jugoslaviji došlo do ovako reljefnog i tako sublimiranog izraza ovih novih društvenih zakonitosti, do istovremenog revolucionarnog rešavanja problema nacionalne nezavisnosti i problema socijalističkog preobražaja?

Ako bismo rezimirali objektivne faktore i okolnosti koji su uticali na oštrinu problema nacionalne nezavisnosti i uopšte na zaoštrenost društvenih suprotnosti u Jugoslaviji, onda tu svakako dolaze u obzir: privredna zaostalost zemlje — i to još kao očigledni kontrast evrop-

skoj industrijskoj i uopšte privrednoj razvijenosti — zatim, takoreći, dvostruko nerešeno nacionalno pitanje — i prema vani i unutar zemlje — dvostruka eksploatacija radnog naroda — i od stranog i od domaćeg kapitala — međusobna trvenja, slabost i nesposobnost domaće buržoazije i, posebno, njeno potpuno kompromitovanje u aprilskom ratu i bekstvo iz zemlje kraljevske vlade i političkog i vojnog rukovodstva države; zatim borbene i slobodoljubive tradicije jugoslovenskih naroda koji su nadživeli razna nekada moćna carstva i izdržali njihovu dugotrajnu okupaciju — i, konačno, sve ove i razne druge činjenice vanredno još zaoštrene i potencirane fašističkom agresijom i okupacijom i svim onim što je strana okupacija donela sa sobom.

Ali, sve ovo bi očigledno bilo nedovoljno obrazloženje zašto je baš u Jugoslaviji izbio ustanak i zašto se tako uspešno razvio i pretvorio u pravi novi front u Evropi.

Upravo neke od gore navedenih činjenica, kako je već ranije napomenuto, imaju i negativnu stranu.

Unutar zemlje nerešeno nacionalno pitanje, iako je uticalo na zaoštavanje društvenih suprotnosti, predstavljalo je, i veoma *otežavajuću okolnost* za podizanje ustanka protiv okupatora. Bio je to poseban problem koji je tek trebalo rešavati kroz borbu i savladavati ga istovremeno s odlučnom borbom protiv okupatora. Nesumnjivo bi bilo lakše podići na ustanak protiv stranog zavojevača nacionalno homogeni ljudski faktor koji nije opterećen ozbiljnijim unutrašnjim razmiricama i međusobnim suprotnostima.

Činjenica da se Jugoslavija nalazi u Evropi, tada opsednutoj i okupiranoj moćnom fašističkom vojnom silom, takođe je bila veoma *otežavajuća okolnost* za podizanje i razvoj ustanka. Lakše je svakako bilo povesti nacionalnooslobodilačku i klasnorevolucionarnu borbu na perifernim područjima, udaljenim od fašističkih vojnih snaga.

Teško bi bilo tvrditi da je i privredna zaostalost zemlje *sama po sebi* objektivno povoljna za uspeh u nacionalnooslobodilačkoj, a još manje u klasnoj borbi. Bilo bi

to isto što i tvrditi da je načelno lakše nacionalno potčiniti razvijene nego li nerazvijene zemlje, ili da je socijalizam kao društveni sistem u principu izraz zaostalih, a ne razvijenih proizvodnih snaga društva.

Osim toga bilo je i drugih zemalja koje su bile okupirane od fašizma, i u kojima su bile visoko razvijene nacionalna svest naroda i klasna svest proletarijata, i koje su patile od nerešenog nacionalnog pitanja i nerešenih socijalnih problema, i koje su bile privredno nerazvijene, i koje su imale nesposobnu buržoaziju, i čiji su narodi imali bogate slobodarske tradicije — pa ipak ili u njima uopšte nije izbio ustanak ili pak rezultati oružane borbe i otpora nisu ni izdaleka bili slični jugoslovenskim.

Zato o visokom stepenu nacionalne svesti jugoslovenskih naroda i klasne svesti radničke klase i uopšte radnih masa Jugoslavije i o objektivnim istorijskim društvenim uzrocima i okolnostima koji su usloveli i omogućili ovako visoki stepen razvoja svesti, govorimo ovde samo kao o *jednoj od istorijskih komponenata, jednom od objektivnih preduslova bez kojeg bi bilo nemoguće pokrenuti narode i klase u uspešnu oslobodilačku borbu i revoluciju*. Društveno-istorijska zrelost naroda i klasa i na njoj zasnovana mogućnost formiranja neophodne političke svesti, volje i borbenog morala javljaju se kao „*conditio sine qua non*“ uspeha u nacionalnooslobodilačkoj odnosno uopšte u revolucionarnoj borbi.

Drugim rečima, to znači da ove činjenice nisu delovale automatski i nisu same za sebe bile dovoljne za pobeđu u revoluciji. Pored objektivne istorijske mogućnosti formiranja potrebne svesti i volje i borbenog morala i uopšte zrelosti naroda za pokretanje u borbu bile su neophodne i *sposobne i organizovane rukovodeće subjektivne snage i situaciji adekvatna subjektivna aktivnost odnosno adekvatna politika i konkretnom odnosu snaga odgovarajuća veština ratovanja*.

Istorijski sazrela nacionalna i klasnorevolucionarna svest naših naroda odnosno radnih masa (kao, razume se, u krajnjoj liniji jedna jedinstvena svest koja ima svoju nacionalnu i klasnu komponentu) imala je organizovani

i najpotpuniji izraz u prvome redu u Komunističkoj partiji Jugoslavije.

Komunistička partija bila je ne samo konsekventni izraz nacionalnooslobodilačkih i progresivnih klasnih težnji, nego i sama aktivni graditelj nacionalne i socijalističke svesti i jedina organizovana društvenopolitička snaga koja je već u staroj državi neprekidno i nepokolebljivo zastupala zajedničke interese svih jugoslovenskih naroda i klasne interese radničke klase, radnog seljaštva i narodne inteligencije, i aktivno se već davno od pre rata uz velike žrtve borila za nacionalno oslobođenje i nacionalnu ravnopravnost i za socijalizam.

Bez takve organizovane snage nemoguće bi bilo postizanje pobjede u oružanoj borbi. Stihijni ustanci po pravilu nisu nikada davali odlučujućih rezultata.

Komunistička partija Jugoslavije bila je, dakle, subjektivna snaga, koja je i pripremila i pokrenula ustanak jugoslovenskih naroda i otkrila i uočila povoljne uslove i pravi momenat za oružanu borbu.

Ona je od početka, kao politička organizacija, obezbedila ne samo organizovanost ustanka nego i dala osnove vojne organizacije, pružila i razvila odgovarajuću politiku i političku, ideološku, idejnu platformu, prenela na ustanak svoje dugogodišnje revolucionarno iskustvo, sakupila prvo oružje, dala prve borce i prve kadrove, udarila temelje naše strategije i taktike i razvijala vojnu vještinu stvaralačkom primenom marksizma na vojne probleme konkretnih naših uslova, obezbedila jedinstvo naroda i oružanih snaga, organizovala novu narodnu revolucionarnu vlast i organe nove države, organizovala pozadinu i snabdevanje stanovništva, popunu i snabdevanje nove narodne revolucionarne armije.

Sve one potencijalne mogućnosti koje je objektivna istorijska situacija pružala i nudila ostale bi kao propuštena mogućnost da ih Titova genijalna dalekovidost i Partija nisu uočili i otkrili i pokrenuli narode u borbu aktivirajući narodne snage i energije u pravcu postizanja jedinstvenog cilja: nacionalnog oslobođenja i socijalizma. Dakle, *svesna, organizovana i pravilna akcija subjektiv-*

nih snaga, a posebno njihovih rukovodećih faktora, bila je predušlov za korišćenje svih objektivnih prednosti koje je pružala opšta istorijska situacija.

I, konačno, da bi kako uopšte politička tako, posebno, i vojna akcija bile uspešne one su se morale bazirati ne samo na uočavanju istorijskih uslova i mogućnosti, nego i na *otkrivanju, uočavanju i uvažavanju svih konkretnih objektivnih uslova*, što znači — na vojni jezik prevedeno — konkretnog objektivnog odnosa snaga, imajući pri tome u vidu odnos snaga na konkretnom ratištu, kao i uticaj koji na njega ispoljavaju i mogu ispoljiti širi, tj. međunarodni odnosno svetski faktori.

Jugoslovenska kako politička tako i, posebno, vojna strategija i taktika polazile su upravo sa ove osnove, otkrivajući opšte istorijske i konkretne objektivne uslove i pronalazeći u njima neizbežne slabosti neprijatelja i potencijalne objektivne elemente prednosti jugoslovenskog nacionalnooslobodilačkog i socijalističkog pokreta, gradeći na stvaralačkom iskorišćavanju jednih i drugih uspeh u teškoj oružanoj borbi za nacionalnu slobodu i socijalizam.

Upravo u ovom smislu, konfrontiranje objektivnih uslova i subjektivnih rešenja predstavlja najbolji put za shvatanje uspeha jugoslovenske socijalističke revolucije.

III. NAŠA POTENCIJALNA STRATEGIJSKA BROJČANA NADMOĆNOST U ŽIVOJ SILI NA NAŠEM RATIŠTU

Okupator i domaća kontrarevolucija raspolagali su tokom borbe u Jugoslaviji veoma velikim i moćnim oružanim snagama. U vreme najjače neprijateljske koncentracije na našem ratištu (1942. godine) oružane snage okupatora i domaćih izdajnika dosegle su gotovo milionsku cifru — oko 829 000 naoružanih ljudi u vojnim, žandarmerijskim i policijskim jedinicama (ne računajući tu aparat okupacione vlasti i raznovrsne druge pomoćne oružane formacije). Ovaj broj oružane žive sile odgovara ekvivalentu od oko šezdesetak pa i više divizija (po pro-

seku brojnog stanja divizija velikih sila iz drugog svetskog rata). U pojedinim periodima borbe samo broj nemačkih snaga na jugoslovenskom ratištu penjaao se i do 25, a talijanskih do 22 divizije, pored okupacionih bugarskih i mađarskih, kao i domaćih kvislinških vojnih jedinica.

Kakvu to oružanu snagu predstavlja može se zaključiti iz činjenice da je fašistički agresor u svojoj generalnoj ofanzivi na Sovjetski Savez 1941. godine, dakle, na glavnom frontu drugog svetskog rata, upotrebio oko 3 miliona vojnika organizovanih u oko 190 divizija. Broj fašističkih vojnika angažovanih u Jugoslaviji — iako se radilo o relativno veoma maloj zemlji i relativno veoma malom ratištu — *prevazilazio je, prema tome, jednu četvrtinu fašističke oružane žive sile bačene na istočni front u jeku najvećeg poleta fašističke ratne mašine.* U poređenju s drugim frontovima još se i više ističe značaj koji je fašizam pridavao jugoslovenskom ratištu, odnosno i uopšte značaj vezanosti njegovih oružanih snaga do koje je dovela borba oslobodilačkog socijalističkog pokreta naroda Jugoslavije. Fašističke snage u Jugoslaviji su *u apsolutnom iznosu prevazilazile nemačku oružanu živu silu angažovanu za odbranu zapadne Evrope u vreme savezničkog iskrcavanja u Normandiji, a još u većoj meri snage upotrebljene za odbranu Italije* (za odbranu zapadne Evrope, odnosno tzv. atlantskog bedema, Nemci su upotrebili ne više od oko 500 000 vojnika, organizovanih u oko 60 divizija nepotpunog sastava, a za odbranu Italije oko 28 divizija sa ukupno oko 350 000 naoružanih ljudi)¹⁷.

Protiv ovako moćne oružane sile koju je u Jugoslaviji upotrebila inostrana i domaća kontrarevolucija našem

---

¹⁷ Iako se ovde navode samo podaci o oružanoj živoj sili, tj. o naoružanom ljudstvu, oni su dovoljni da ilustruju moć fašističkih oružanih snaga kojoj se suprotstavio jugoslovenski revolucionarni pokret. Razume se da su masa i kvalitet fašističke ratne tehnike bili nesrazmerno veći na istočnom pa i zapadnim frontovima iz razloga što su i antifašističke snage na ovim frontovima, za razliku od nas, raspolagale znatnom i za tadašnje uslove savremenom ratnom tehnikom (u celini čak moćnijom od one koju su imali fašistički agresori).

revolucionarnom pokretu stajali su na raspolaganju za borbu gotovo nenaoružani narodi Jugoslavije. Razmatrajući ovde samo faktor žive sile (kao jedan od osnovnih i bitnih faktora oružane borbe, odnosno kao subjekat borbe), može se smatrati da su, teoretski uzeto, naši nacionalni potencijali u ljudstvu dostizali cifru od *oko 8 miliona* muškaraca i žena fizički i mentalno sposobnih za borbu (ne uzimajući, dakle, u obzir starce i decu, odnosno računajući samo *oko 50%* stanovništva). Jugoslovenski narodi raspolagali su, prema tome, na svome ratištu potencijalnom strategijskom nadmoćnošću u ukupnom broju žive sile koja je čak i u vreme kad je neprijatelj bio najjači u našoj zemlji bila gotovo desetostruka, tj. *oko 10* za borbu i otpor sposobnih Jugoslovena prema 1 okupatorskom vojniku. Ovo, razume se, pod pretpostavkom da je čitav narod bio homogen i spreman na otpor, što nije bio slučaj, i zbog čega je borba protiv okupatora bila povezana s istovremenom borbom za sopstveni narod i njegovo aktiviranje.

No, bez obzira koliki deo naroda je odmah bio spreman na borbu i otpor, sama činjenica nadmoćnosti naše nacionalne žive sile nad okupatorom predstavljala je *potencijalni izvor* naše snage na našem ratištu.

Rasvetljavanje vojne uloge ove i ovakve potencijalne strategijske nadmoćnosti u živoj sili jedno je od najznačajnijih i najinteresantnijih pitanja u teoretskoj obradi i analizi naše revolucije.

U ovom smislu treba odmah konstatovati da je upotreba ovih ljudskih resursa bila ograničena u pogledu njihovog angažovanja u oružanim snagama, naročito u početku ustanka, i to u prvome redu zato što je ona zavisila od raspoložive količine naoružanja i ostale ratne tehnike. Iako, na žalost, nisu sačuvani podaci o ukupnom broju oružja s kojim smo raspolagali u momentu otpočinjanja oružane borbe, ipak se iz fragmentarnih podataka može dobiti predstava o ovom direktno vojnički najakutnijem problemu pred kojim su stajali narodi Jugoslavije, započinjući odlučujuću oružanu borbu za oslobođenje. U Crnoj Gori, na primer, bilo je, po nekim

sačuvanim podacima, do početka ustanka prikupljeno svega oko 2500 pušaka i izvestan manji broj mitraljeza, puškomitraljeza i ručnih bombi.¹⁸ Sigurno se može tvrditi da je u mnogim, pa verovatno i u većini drugih krajeva i pokrajina Jugoslavije, broj prikupljenog oružja bio manji od onoga u Crnoj Gori, tako da u celini u čitavoj zemlji verovatno nije prevazilazio cifru od petnaest—dvadeset hiljada pušaka sa nešto ostalog pešadijskog naoružanja, što znači da naš oslobodilački i revolucionarni pokret nije u početku mogao naoružati više od približno oko 25 000—30 000 boraca (po svoj prilici da je ovaj broj bio manji a u svakom slučaju ne mnogo veći od ovoga). U poređenju sa tadašnjom gotovo polumilionskom armijom okupatora i domaćih izdajnika (koja je u momentu izbijanja ustanka brojala ukupno oko 400 000—500 000) naša oružana živa sila predstavljala je takav minimum koji sam po sebi nije uopšte u stanju da objasni dalji uspešan razvoj ustanka (negde oko 20 : 1 u korist oružane žive sile okupacionih i kvislinških oružanih snaga, a da se i ne upoređuje masa, kvalitet i vrste i uopšte mogućnosti oružja jedne i druge strane, što je bilo praktički apsolutno i gotovo nemerljivo u korist naših protivnika).

Već sam ovaj odnos pokazuje da samo međusobno upoređivanje oružane žive sile svrstane u oružane snage ne pruža osnovu za uočavanje i shvatanje mesta i uloge ljudskog faktora u našoj oružanoj borbi, a naročito ne za početak ustanka i prve godine borbe.

Pri komparacijama ove vrste ostala bi sakrivena i nerazjašnjena ne samo politička snaga, nego i vojna snaga i vojna uloga naroda kao celine, dakle, uloga naroda kao vojnog faktora u ratu odnosno revoluciji.

Za razumevanje rata uopšte, a naročito novijih ratova, a posebno za shvatanje nacionalnooslobodilačkih ratova i revolucija (čiju svojevrsnu sintezu predstavlja i naša borba), pored uloge u ratu oružanih snaga javlja

¹⁸ „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“, knjiga 1, str. 40. Verovatno je bilo sačuvano nešto više oružja od ovoga što pokazuju ovi podaci, jer sve oružje nije odmah ni bilo prikupljeno i aktivirano u samom početku ustanka.

se problem rasvetljavanja vojne uloge naroda kao celine, dakle, i nenaoružanog dela naroda a ne samo njegove žive sile zastupljene u armiji kao direktno i izrazito vojnoj organizaciji.

Značaj i uloga naroda u oružanim snagama rezultat su i posledica uloge naroda u društvu uopšte. Ova uloga bila je i to samo u izvesnom smislu i u veoma nerazvijenom i embrionalnom obliku, zapažena već u stara vremena kad su ratove vodili čitavi narodi, odnosno još ranije čitava plemena, bratstva, rodovi, dakle, čitavo stanovništvo starih društvenih zajednica. Ona je dolazila do izražaja i kasnije u raznim ratnim pohodima naroda u feudalnoj društveno-ekonomskoj formaciji, kao i na raznim primerima narodnog otpora kojih je uvek bilo u istoriji. Uloga naoružanog naroda ponovo se, međutim, kao pravilo, i to na novom i daleko višem nivou, javlja s nastupanjem kapitalizma, što je u praksi i dokazano velikim omasovljenjem armija u novijim ratovima, uglavnom počevši od francuske revolucije i Napoleonovih ratova pa nadalje. (Kao odraz ove istorijski kvalitetno nove uloge naroda nastao je i postao realan i zahtev za naoružanjem naroda i „naoružanje naroda“ ušlo je i kao revolucionarna parola u akcioni politički program komunističkih odnosno uopšte revolucionarnih socijalističkih pokreta krajem prošlog i u našem stoleću, kao jedan od zahteva čijim ostvarenjem bi proletarijat najkraćim putem došao do oružja neophodnog za revolucionarnu oružanu borbu.)

Međutim, sa formiranjem nacija i razvojem ratne tehnike (i jedno i drugo opet kao rezultat razvitka ljudskog društva kao celine, odnosno njegovih proizvodnih snaga), uloga naroda u ratu ozbiljno je prevazišla okvire ne samo oružanih snaga nego i „naoružanog naroda“ (u smislu stvaranja oružanih odreda naroda, narodne armije tzv. milicijskog ili nekog sličnog tipa) i proširila se u praksi sa naoružanog i na nenaoružano stanovništvo, „nenaoružani deo naroda“.

I vojna uloga nenaoružanog dela stanovništva poznata je iz davnih vremena, dolazeći do izražaja u ratovima starih naroda kao i, posebno, u revolucijama, odno-

sno uopšte u svakoj oružanoj borbi koja je u većoj meri angažovala narodne mase. Ali se i ova uloga javila kao bitno novi kvalitet u ratovima novije epohe, možda i više nego uloga naoružanog dela naroda u sastavu armije. Značaj nenaoružanog stanovništva za rat i u ratu porastao je i došao do velikog izražaja od onog vremena kada su se ratovi od manje ili više kratkotrajnih bitaka počeli pretvarati u relativno dugotrajne procese. I ovo se, uglavnom, poklapa sa epohom kapitalizma, gde su formiranje nacija i nova ratna tehnika u celini doveli do izmene prirode ratova.

U ovom smislu su već oba prošla svetska rata, a naročito drugi svetski rat, u ogromnoj meri angažovali nenaoružano stanovništvo u vojnoj i drugoj ratnoj industriji i uopšte u ratnoj privredi, saobraćaju, sanitetu itd., i u raznim granama državne uprave, kao i uopšte u mnogim delatnostima u pozadini fronta, koje su se javile kao neophodne za snabdevanje, popunu i zbrinjavanje oružanih snaga i vođenje rata u celini. Iako se ovde radi o delatnostima „civilne prirode“ one *po svome efektu* imaju vojni karakter, jer ozbiljno pa i bitno utiču na sposobnost oružanih snaga za vođenje borbe. U ovom pogledu sve ove civilne pozadinske funkcije mogu se tretirati i kao *posredno vojne funkcije* (u onom istom smislu i u onoj meri u kojima i sam rat u celini predstavlja vojni problem, odnosno „produžetak politike drugim sredstvima“, tj. sredstvima vojne sile).

Onoga momenta čim su same oružane snage postale nedovoljne za vođenje rata i čim se u ratu pored oružanih snaga iziskivalo i angažovanje nenaoružanog stanovništva, pojam i suština ratujućih vojnih faktora proširili su se van okvira armije i obuhvatili pored oružanih snaga i sve ono što je na ovaj ili onaj način pomagalo armiju i doprinosilo oružanoj borbi i njenom ishodu. U onom stepenu u kome se narod angažovao u ratu i za rat (bez obzira na koji način i u kakvoj organizaciji) u tom stepenu je čitav narod postajao i vojni faktor. Razlike u raznim kategorijama stanovništva, u odnosu na rat, ostale su samo u tome da li u ratu sudeluju

direktno u sastavu oružanih snaga ili posredno, u pozadini. Ova razlika u suštini označava „podelu rada“ u ratu te tako pored borbenih i pozadinske funkcije dobivaju svoju punu važnost. U ovim novim uslovima u stvari bitno ništa nije važnije upotrebljavati oružje u borbi nego li proizvoditi ga u fabrikama, jer jedno bez drugoga ne ide. I jedno i drugo ima vojni značaj i jednako zaslužuje da se tretira kao vojna funkcija u ratu. Pored ove i ovakve uloge „civilne“ pozadine, ukidanje nekada klasične oštre i krute granice između fronta i pozadine bilo je u prošlom svetskom ratu još posebno izraženo i novom potrebom za organizacijom i same izrazito vojne pozadine, zahtevajući organizovanje posebnih ne samo vojno pozadinskih nego čak i direktno borbenih vojnih jedinica u pozadini fronta (kao na primer jedinica protivavionske i protivdesantne odbrane i uopšte jedinica i ustanova raznih drugih vidova i oblika vojnoteritorijalne odnosno uopšte vojnopozadinske organizacije).

Međutim, pored direktne vojne uloge naroda u sastavu oružanih snaga (uključujući tu i razne pozadinske vojne jedinice), kao i pored pozadinskih civilnih funkcija neophodnih za pothranjivanje oružanih snaga i vođenje rata, za razumevanje naše borbe i njenog uspeha neophodno je zadržati se na izvesnim delatnostima više ili manje direktno vojnog karaktera koje nenaoružano stanovništvo u određenim uslovima može da vrši kao neposrednu pomoć oružanim snagama, pa čak i samostalno. Može se reći da upravo ove *direktno vojne funkcije nenaoružane žive sile* kompletiraju vojnu ulogu naroda, otkrivajući i osvetljavajući pravu snagu naroda kao vojnog faktora, i to ne samo kao subjekta nego i kao objektivnu snagu u ratu i revoluciji. Upravo ove direktno vojne delatnosti nenaoružanog naroda do kraja stapaju narod i armiju u jednu nerazdvojnu celinu u kojoj je nemoguće povući granicu između fronta i pozadine i između oružanih snaga i nenaoružanog naroda, odnosno i između oružane i nenaoružane žive sile. Iako je i ova uloga nenaoružanog naroda dolazila ranije do izvesnog izražaja, može se reći da je ona u našoj revoluciji u praksi, razvi-

jena gotovo do maksimuma, omogućena istorijskom zrelošću naroda i relativnom dugotrajnošću borbe, i to borbe u svojoj zemlji, na svojoj teritoriji naseljenoj sopstvenim stanovništvom, što je dozvoljavalo vanredno sposobnim rukovodećim faktorima, kakvim je raspolagao naš revolucionarni pokret, da svestrano razviju vojnu ulogu i učešće najširih narodnih masa ne samo direktno u oružanoj borbi nego i u raznim drugim oblicima otpora.

Na ovaj problem direktnih vojnih funkcija nenaoružanog dela naroda ukazao je Lenjin još 1905. godine kada je, formulišući zadatke nenaoružanih revolucionarnih odreda, konstatovao:

„Takođe i odredi bez oružja mogu igrati ozbiljniju ulogu: 1) rukovoditi masama; 2) napadati u povoljnim prilikama u gradovima na slučajno odvojene kozake (slučaj u Moskvi) itd. i otimati oružje; 3) spasavati zatvorenike ili ranjenike u slučajevima kad je policija nedovoljno jaka; 4) sa krovova i gornjih spratova kuća zasipati vojsku kamenjem, polivati je vrućom vodom itd. Pod dejstvom organizacije — odred postaje ogromna sila. Ni u kojem slučaju ne sme se odricati od organizovanja odreda ili odgađati njihovo formiranje pod isprikom nedostatka oružja“.¹⁹

Iako su ove direktne vojne funkcije nenaoružanog naroda, kako o njima govori Lenjin, još veoma nerazvijene, jer predstavljaju izraz uskosti revolucije 1905. godine i njene ograničenosti na gradove, uprkos tome one ipak već nagoveštavaju mogućnost šireg angažovanja nenaoružanog naroda u oslobodilačkim i revolucionarnim pokretima u direktno vojne, pa čak, u okviru toga, i direktno borbene svrhe.

Jugoslovenska revolucija upravo je eklatantan primer svestranog angažovanja naroda, koja je u praksi oružane borbe koristila sve vrste narodne aktivnosti, koje su bilo neposredno bilo posredno imale vojni efekat.

---

¹⁹ Lenjin, tom VIII, str. 327 i 328, sovjetsko izdanje, Moskva 1935. godine.

Svakako u prvome redu tu je došla do punog izražaja uloga naoružanog naroda u sastavu naših novih, narodnih, revolucionarnih i u borbi formiranih oružanih snaga. Tu je oružana živa sila, kao i u svakoj armiji, predstavljala subjekt oružane borbe i istovremeno objektivnu snagu, koja je, brojem i kvalitetom kao i, posebno, veštinom ratovanja, aktivno, s oružjem u ruci, vodila borbu. Broj i uopšte snaga naše oružane žive sile rasla je i jačala postepeno, u skladu sa borbenim uspesima i zadobijanjem oružja i druge ratne tehnike, čime su neprekidno rasle i njene mogućnosti u oružanoj borbi protiv okupatora i raznih unutrašnjih izdajnika i u zarobljavanju i uništavanju njihove žive sile i ratne tehnike.

Pored direktno vojne uloge naoružanog naroda (kao boraca i starešina u oružanim snagama na frontu i u pozadinskoj vojnoj organizaciji) deo našeg nenaoružanog stanovništva vršio je i razne civilne pozadinske funkcije, koje su obezbeđivale snabdevanje oružanih snaga i potranjivale vođenje borbe u celini, kao na primer sve privredne delatnosti, a naročito poljoprivredne radove neophodne za ishranu armije i naroda, kao i sve funkcije nove narodne vlasti i uopšte organa nove države koja je nicala na uspesima u borbi protiv okupatora i kvislinga i na ruševinama okupacione i nenarodne državne organizacije.

Međutim, kako je napred rečeno, pored učešća naroda u oružanim snagama i njegovog angažovanja u pozadinsko-ratne svrhe, jugoslovenska revolucija vanredno je u praksi razvila učešće nenaoružanog naroda u izvesnim direktno vojnim delatnostima, koje se inače smatraju tipičnim funkcijama *oružanih snaga* i kao takve obično tretiraju kao funkcije i nadležnosti raznih vojnih vidova, rodova i službi, odnosno raznih vrsta vojnih jedinica i ustanova. Upravo ova uloga nenaoružane žive sile s vojne tačke gledišta zaslužuje posebnu pažnju.

Sama praksa, koja nije bila baš tako retka u našoj revoluciji da nenaoružane grupe ili čak i nenaoružani pojedinci (ili pak „naoružani“ običnim poljoprivrednim alatom i sličnim „oružjem“), iz zaseda, prepadima i sličnim

akcijama otimaju oružje od neprijateljskih naoružanih pojedinaca ili grupa, ukazuje koliko su ogromne mogućnosti ljudskog faktora kada je on spreman na odlučnu borbu. Ova vrsta naše aktivnosti predstavlja novi kvalitet upravo onoga što je Lenjin nazvao „hvatanjem odvojenih kozaka“, s tom razlikom još što mi to nismo vršili samo u gradovima nego na čitavoj teritoriji, a naročito baš po selima i na komunikacijama. Ovo je u početku ustanka ne tako retko bio jedan od načina zadobijanja oružja kojim su naši nenaoružani pojedinci ili nenaoružane grupe, omladinci, žene, pa ponekad čak i starci i deca, dolazili do prvih pušaka u svome kraju. Koliko god ovakva vojna delatnost nenaoružanih grupa i pojedinaca izgledala sitna i beznačajna, ona teoretski i u principu otkriva veoma krupne stvari. Ona ukazuje na činjenicu da nenaoružano ljudstvo kada uspe da likvidira naoružanog protivnika vrši u suštini funkciju *borbenih rodova vojske* (pešadije ili drugih) koji inače u sastavu armije imaju namenu da uništavaju ili zarobljavaju živu silu i ratnu tehniku protivnika. Ovo je, dakle, primer kada nenaoružana živa sila vrši ne samo direktno vojnu nego i *direktno borbenu funkciju*, čime je najočiglednije izražena nova povezanost armije i naroda i ukidanje klasične granice između njih.

Međutim, ako je ova, po svome efektu direktno borbena funkcija nenaoružanog naroda u praksi obično veoma ograničena, jer pretpostavlja odvajanje i odvojeno kretanje naoružanih neprijateljskih vojnika, postizanje punog iznenađenja u akciji i veliku spretnost i ličnu hrabrost napadača — druge direktno vojne funkcije nenaoružanog stanovništva praktički su gotovo neograničenih mogućnosti.

Prikupljanje podataka o neprijatelju, o njegovim garnizonima i objektima, njegovim pokretima i pravcima kretanja, o sastavu, naoružanju, grupisanju snaga, sistemu bezbedenja i sistemu vatre, o verovatnim njegovim manevrima i uopšte namerama — koje je vršilo naše nenaoružano stanovništvo — i neposredno dostavljanje ovakvih podataka našim vojnim jedinicama i komandama —

predstavljaju u suštini funkciju *vojnoobaveštajne* odnosno *vojnoizviđačke službe*. Svaki naš nenaoružani građanin mogao je u ovom smislu biti vojni obaveštajac i izviđač, a naročito baš oni koji su živeli i boravili usred neprijateljskih garnizona i vojnih objekata. Ishrana naših vojnih jedinica i boraca neposredno kod stanovništva, pružanje smeštaja i konaka našim oružanim formacijama, dobivanje na terenu predmeta odeće i obuće, pranje rublja, kao i razno slično neposredno korišćenje mesnih sredstava — sve to u suštini predstavlja funkciju *vojno-intendantske službe*. Rušenje i zaprečavanje komunikacija kojima se služio neprijatelj, a koje je moglo vršiti i vršilo naše nenaoružano stanovništvo opremljeno najobičnijim poljskim i drugim sličnim alatom, kao i izrada skloništa, bolnica, skladišta, rovova, razne vrste maskiranja i slično — sve je to u stvari vršenje uloge *vojne inženjerije* ili *vojne građevinske službe*. Neposredni smeštaj ranjenika i bolesnika po seoskim i drugim kućama, nega i briga o njima, evakuacija ranjenika neposredno iz borbe od strane nenaoružanog stanovništva — nadoknađivalo je i dopunjavalo ulogu trupnog *vojnog saniteta*. Nega stoke naših vojnih jedinica neposredno na terenu predstavljala je funkciju *vojne veterinarske službe*. Čuvanje u tajnosti mesta boravka i pokreta naših vojnih jedinica, otkrivanje raznih izdajnika i špijuna i sl., predstavljalo je *službu bezbednosti*, odnosno kontraobaveštajnu službu, koju je mogao vršiti i svaki naš nenaoružani pojedinac. Davanje stoke i vozila za prevoz naših jedinica i njihovih materijalnih sredstava jednako je ulogi *vojne saobraćajne službe*, opravka oružja i nošenje municije na borbene položaje ulogi *vojno-tehničke* odnosno i *transportne službe*. Davanje vodiča moglo je u nedostatku vojnih karata, i pored njih, da dopuni ulogu *vojnogeografske*, odnosno *topografske službe*, davanje kurira ulogu *vojne službe veze*, evakuacija ratnog plena od strane nenaoružanog stanovništva predstavljala je vršenje uloge *vojnotrofejne službe*. Učešće nenaoružanog stanovništva u zajednici sa vojnim jedinicama ili i samostalno u tzv. demonstrativnim (fiktivnim, fingiranim) napadima vezivalo

je i dezorijentisalo neprijateljske snage, dovodeći ih u zabludu o jačini napadača i otežavajući razlikovanje stvarnih od lažnih napada, povećavajući na taj način naše mogućnosti za iznenađenje. I takva fingirana dejstva imala su, dakle, direktno vojni efekat, dopunjujući ulogu borbenih jedinica i vršeći *operativno maskiranje* i *vojne dezinformacije*. Čak i same sabotaze u fabrikama, preduzećima i ustanovama koje su radile za okupatora, imale su direktno *vojno dejstvo*, uništavajući i smanjujući ekonomske i druge potencijale protivnika. U krajnjoj liniji je i sama „pasivna rezistencija“ naroda pojačavala osećaj nesigurnosti okupatora i vezivala njegove vojne snage i time de fakto imala posledice *vojne prirode*. I tako dalje.

Sve ove i slične po svojim rezultatima direktne vojne funkcije nenaoružanog stanovništva predstavljaju u stvari neke vrste „proširenih funkcija“ koje ogromno proširuju, dopunjuju i pojačavaju moć i mogućnosti samih oružanih snaga.

Baš ova mogućnost da nenaoružani narod vrši sve gornje i mnoge njima slične druge vojne funkcije, pokazuje kako se u revoluciji kakva je bila naša (kao, uostalom i u drugim revolucijama pa u izvesnoj meri i u ratovima, naročito novijim) međusobni odnos snaga između zaraćenih protivnika ne može jednostavno svesti samo na međusobni odnos armija, odnosno samo na međusobni odnos oružane žive sile i ratne tehnike u sastavu njihovih oružanih snaga.

Vojna snaga naše žive sile, kao faktora u oružanoj borbi nije se dakle svodila samo na snagu i ulogu „oružane žive sile“. Ona je potencijalno zaista bila izražena u ukupnom broju naše žive sile, naoružane i nenaoružane, a stvarno je i objektivno u revoluciji delovala u onom stepenu u kome smo mi uspeli da je stvarno i angažujemo u borbi i otporu, počevši od metoda „pasivne rezistencije“, zatim uopšte preko raznih vrsta civilnih ratnih pozadinskih delatnosti, zatim sabotaza, „fiktivnih napada“ i stvarnog otimanja oružja od pojedinaca i grupa neprijatelja, rušenja komunikacija, neposredne ishrane i zbrišnjavanja naših oružanih formacija i drugih napred nave-

denih i sličnih direktno vojnih delatnosti nenaoružanog stanovništva — pa sve do direktne odlučne oružane borbe oružane žive sile u sastavu naših oružanih snaga.

Naše subjektivne snage, odnosno njihova vojna veština, uočile su sve ove objektivne mogućnosti i pronašle i otkrile načine, oblike i metode angažovanja ne samo „nenaoružanog naroda“ nego i sve mogućnosti, načine, oblike i metode borbe i otpora „nenaoružanog naroda“ u odlučnoj borbi za nacionalno oslobođenje i socijalistički preobražaj naše zemlje.

Napred navedene i slične mogućnosti za vojnu upotrebu nenaoružanog naroda u borbi ukazuju još na dve činjenice interesantne i značajne za međusobni odnos snaga u živoj sili.

Prvo, činjenica da za napred pobrojane i razne druge njima slične direktne vojne funkcije nenaoružanog naroda nije potrebna neka posebna *vojnostručna naobrazba*. Skoro svaki čovek, svaki muškarac, žena, omladinac, mogao je vršiti manje-više sve ove vojne funkcije (rušenje komunikacija, sabotaže, fingirane napade, izviđanje neprijatelja itd.). Potencijalno, dakle, i u ovom pogledu zaista su milioni fizički i mentalno sposobnih Jugoslovena predstavljali naše resurse u živoj sili za razne načine, oblike i metode borbe i otpora i uopšte za suprotstavljanje okupatoru i domaćim izdajnicima i pomagačima okupatora.

I drugo, činjenica da okupator *na našem ratištu* nije mogao u borbi i za borbu da koristi svoju nenaoružanu živu silu, u onom smislu i onako kao što smo to mi objektivno bili u stanju. Dovlačenje nenaoružanog stanovništva iz okupacionih zemalja u našu zemlju odnosno na naše ratište, *u uslovima oružane borbe* koju smo mi pokrenuli i vodili, predstavljalo bi u stvari balast i teret za samog okupatora. Okupator bi morao da se stara ne samo za ishranu, smeštaj i snabdevanje ove svoje nenaoružane žive sile, nego i za njeno fizičko obezbeđenje od udara naših vojnih jedinica, kao i od raznih oblika otpora i borbe našeg nenaoružanog stanovništva koje je bilo nastanjeno na čitavom našem ratištu. Mi u ovom pogledu

nismo imali ozbiljnijih problema sa našom nenaoružanom živom silom. Ona se sama kod svojih kuća hranila i snabdevala i nije trebala da se obezbeđuje svuda i na svakom mestu ratišta već samo od dejstva okupacionih i kvislinških oružanih formacija i neprijateljskih organa vlasti (dakle konkretno samo onde gde su se neprijateljske snage i organi nalazili). Zato je okupator na našem ratištu bio lišen direktne podrške svoje nenaoružane žive sile i sva ona direktna vojna dejstva koja smo mi mogli vršiti i sa nenaoružanom živom silom okupator je bio prisiljen da vrši samo svojim oružanim snagama odnosno samo sa svojom oružanom živom silom u njima (kao i oružanim formacijama i živom silom unutrašnje kontrarevolucije koja je dejstvovala u sprezi s okupatorom).

Tako se, u stvari, u našoj revoluciji, u pogledu žive sile, kao faktora dejstvujućeg u oružanoj borbi, okupator mogao osloniti samo na svoje i kvislinške oružane formacije a izvesnim delom i na ono stanovništvo koje je i dok je podržavalo kontrarevoluciju (i razne pozadinske vojne delatnosti naroda u svojim, tj. u okupacionim zemljama) — a mi smo se naprotiv, na našem ratištu mogli osloniti na većinu našeg naroda, na nadmoćan broj naše žive sile, upotrebljavajući je bilo direktno u oružanim formacijama kao oružanu živu silu, bilo za pozadinske svrhe, radove i funkcije ili pak za direktne vojne funkcije kao nenaoružanu živu silu.

Naša revolucija bila je, dakle, i to što dalje to sve više, *svestrana i opšta borba naših naroda (i, razume se, njihovih oružanih snaga) protiv manje-više od naroda izolovanih oružanih snaga neprijatelja na našem ratištu, što se izrazilo u našim širokim mogućnostima u ratnom naprežanju, s jedne, i u veoma uskim mogućnostima neprijatelja, s druge strane.*

Zato iako je međusobni odnos snaga u oružanoj živoj sili u početku ustanka bio oko dvadesetostruko (oko 400 000—500 000 prema oko 25 000—30 000) izražen u korist okupatora i kvislinga, *naš odnos u ukupnoj živoj sili, upotrebljivoj u borbi na našem ratištu, bio je već u samom*

početku rata potencijalno višestruko povoljan u našu korist.

Uprkos, dakle, ukupne velike nadmoćnosti okupacionih zemalja u broju stanovništva one su u suštini bile neizbežno *ograničene* u angažovanju žive sile na našem ratištu. Uprkos malobrojnosti našeg stanovništva naši ljudski resursi bili su *praktički neiscrpn*i i više nego dovoljni za vođenje borbe i neprekidno narastanje njenog obima i intenziteta.

Brojna nadmoćnost ukupnog našeg ljudskog faktora na našem ratištu i mogućnost upotrebe nadmoćnog broja žive sile u raznim formama borbe i otpora bila je, dakle, jedna od *objektivnih činjenica* koju je koristila i na koju se oslanjala naša strategija, odnosno naša ratna veština uopšte, *jedan od strategijskih elemenata naše snage kojim smo se suprotstavili tehnički, a dugo tokom rata i po broju oružane žive sile, jačem protivniku*.

Jugoslovenska socijalistička revolucija predstavlja gotovo školski primer uspešnog korišćenja i pretvaranja kroz borbu ove *potencijalne* strategijske brojčane nadmoćnosti naroda u stvarnu i aktivnu borbenu nadmoćnost na svome ratištu nad okupatorom i domaćom kontrarevolucijom.

IV. STRATEGIJSKO TEŽIŠTE JUGOSLOVENSKE SOCIJALISTIČKE REVOLUCIJE NA BORBI ZA NACIONALNO OSLOBOĐENJE

Da bi se sa vojnog odnosno i vojno-političkog stano-
višta osvetlio odnos nacionalnog i klasnog karaktera naše
revolucije interesantno je zadržati se na izvesnoj upo-
redbi sovjetske, kineske i naše, jugoslovenske socijali-
stičke revolucije.

Svaka od ovih revolucija (kao, uostalom, i druge re-
volucije) morala je u borbi za novi društveni sistem da
rešava i sve one probleme koji su se akumulirali i ostali
nerešeni u staroj društveno-ekonomskoj formaciji.

Osnovni društveno-politički strategijski ciljevi bili su u ovom smislu za sve tri navedene revolucije potpuno isti i zajednički: *socijalistički društveni odnosi i, istovremeno, rešenje nacionalnog pitanja unutar zemlje i nacionalna nezavisnost prema vani.*

Objektivni, međutim, uslovi u kojima su se izvodile ove socijalističke revolucije i problemi koji su iz ovih uslova rezultirali bili su po izvesnim pitanjima bitno različiti. Ovo se u prvome redu odnosi na problem spoljne nezavisnosti i uslova u kojima se on manifestovao.

Oktobarska revolucija se nije odvijala u uslovima okupacije. Pokušaji intervencije spolja usledili su naknadno, u stvari kad je revolucija već bila izvojevala strategijsku pobjedu u zemlji. Osnovne snage s kojim se revolucija u početku sukobila bile su snage domaće, unutrašnje kontrarevolucije. Već samo iz ovih činjenica rezultirala je i odgovarajuća politička i vojna strategija revolucije. Njeno težište, bilo je i moralo je biti na klasičnom momentu — *na neposrednoj borbi za socijalizam.* Kroz borbu za socijalizam rešavano je unutrašnje nacionalno pitanje i rešavala se odbrana integriteta i nezavisnosti zemlje spolja. Strategijsko težište borbe prenosilo se na borbu protiv strane intervencije onda kad je ona usledila i u skladu sa stepenom opasnosti od nje.

Obratno, jugoslovenska socijalistička revolucija započeta je i odvijala se u uslovima okupacije zemlje u kojima je glavnu snagu usmerenu protiv revolucije predstavljala okupaciona oružana sila.

Sama ova okolnost neminovno je uslovlila da se u prvi plan borbe postavi borba za nacionalno oslobođenje, dakle, isterivanje iz zemlje okupatora i njegovih oružanih snaga.

Međutim, činjenica da klasni odnosno uopšte socijalistički ciljevi nisu bili postavljeni u prvi plan borbe i kao neposredni zadatak, *ne znači da oni od početka nisu bili prisutni i da se borba za socijalizam nije odvijala od samog početka ustanka.* To je uostalom veoma dobro shvaćeno i domaća buržoazija i svi unutrašnji reakcionarni elementi, koji su se odmah od početka aktivirali u borbu

protiv ustanka i novih društvenih snaga koje su njime rukovodile.

Postavljanje klasnih ciljeva kao neposrednih zadataka u našim uslovima borbe direktno bi jačalo kontrarevoluciju, odnosno slabilo bi i sužavalo naše snage. Ovo naročito u odnosu na selo gde bi svako diranje u vlasništvo seljaka na zemlju upravo pogodovalo okupatoru i uopšte kontrarevoluciji i olakšalo im da se pojave u ulozi „zaštitnika seljaštva“.

Za postizanje socijalističkih ciljeva u našim uslovima dovoljna su garancija bile takve činjenice kao što je razbijanje stare i formiranje nove, narodne, i to konkretno socijalističke vlasti, formiranje novih revolucionarnih oružanih snaga, novih revolucionarno-političkih masovnih organizacija, kao i svih organa i organizacija nove države, a posebno poverenje svih naših naroda, a naročito radničke klase, radnog seljaštva i narodne inteligencije, u novu državu i njenu vlast i, iznad svega, Komunistička partija Jugoslavije kao snaga koja je pripremila ustanak, organizovala ga, rukovodila revolucijom i obezbedila punu rukovodeću ulogu i u novoj vlasti i u novoj armiji i u svim društveno-političkim organizacijama i stekla neograničeno poverenje ogromne većine svih naših naroda. Sama naknadna praksa potvrdila je dovoljno očigledno i ubedljivo snagu svih ovih kao i drugih naših socijalističkih faktora tako da nikakvim reakcionarnim unutrašnjim snagama posle rata nije ozbiljno ni palo na pamet da pokušaju istoriju povratiti natrag, niti su pak neke spoljne reakcionarne snage bile u stanju da izmanevrišu i ugroze pobedničku jugoslovensku socijalističku revoluciju.

Pokazalo se u praksi da je stavljanje strategijskog težišta na nacionalnooslobodilačku borbu u jugoslovenskim uslovima bio ujedno i najkraći put do klasnih socijalističkih ciljeva.

Iako je, razume se, okupator strategijski predstavljao glavnog protivnika protiv kojeg su se po pravilu i usmeravale naše snage i uopšte kako naša politička, tako i vojna delatnost, opasnost domaće kontrarevolucije nije se ipak mogla ni smela potcenjivati. Ustaše, četnici raznih

vrsta, balisti, domobrani, raznobojne „garde“ i razni drugi kvislinzi i vojne i političke formacije u službi okupatora i kontrarevolucije, regrutovani od našeg nacionalnog elementa i nacionalnih manjina, slabili su jednu od naših osnovnih objektivnih prednosti nad okupatorom u oružanoj borbi, tj. našu strategijsku brojnu nadmoćnost u živoj sili nad okupacionim oružanim snagama na našem ratištu i sve one prednosti koje iz toga proističu (stabilnost pozadine itd.). Time su domaći izdajnici značajno pomagali okupatoru u borbi protiv našeg ruvolucionarnog pokreta, povećavajući u ratnoj praksi njegove, a smanjujući naše resurse u živoj sili. Zato su mnoga naša ne samo politička nego i vojnotaktička dejstva morala biti orijentisana na likvidaciju ovih snaga kontrarevolucije u pojedinim krajevima i u pojedinim vremenskim periodima. Ponekad je važnost ovakve aktivnosti usmerene protiv snaga domaće kontrarevolucije i politički i vojnički imala gotovo strategijski značaj.

Kineska revolucija je, u pogledu odnosa nacionalnih i klasnih elemenata revolucije, za razliku od sovjetske a donekle slično našoj, nastala i odvijala se u prisustvu oružanih snaga imperijalističkih sila i njihovih vojnih garnizona u zemlji, odnosno, pored toga kasnije i u uslovima direktne japanske oružane agresije na Kinu. Zato je i strategija KP Kine u borbi za pobjedu kineske revolucije morala da ima direktnije izražen nacionalnooslobodilački karakter, pri čemu se morala voditi izrazita politika usmerena na savez svih nacionalnih snaga u borbi za nacionalno oslobođenje (ovo, posebno, još i iz onih objektivnih razloga koji su usloveli veliku dugotrajnost kineske revolucije). Sve dotle dok KP Kine nije bila shvatila da je borba za nacionalno oslobođenje jedan od njenih primarnih strategijskih zadataka (odnosno da taj zadatak ne mogu rešiti stare društvene snage — kakvih je shvatanja, pored ostalog i radi uticaja sa strane, bilo u redovima KP Kine), sve do tada kineska revolucija nije ni mogla dobiti potreban zamah i širinu. Isto tako dok nije obezbedila pod svojim rukovodstvom jedinstvo svih nacionalnooslobodilačkih snaga zemlje uspeli su bili

samo delimični. Kasnije, kad se ovo uočilo, karakteristično je da je u Kini, radi potreba borbe za spoljnu nezavisnost i radi njenih drugih posebnih unutrašnjih ekonomsko-političkih uslova, došlo do specifičnog saveza socijalističkih snaga čak i sa širim slojevima domaće buržoazije („nacionalnom buržoazijom“) što je, na primer, potpuno različito u odnosu na formiranje snaga u sovjetskoj oktobarskoj pa, u izvesnom smislu, i našoj revoluciji.

Antiimperijalistički karakter sovjetske revolucije — za razliku od kineske kao i naše — bio je karakterisan i nekim drugim elementima. Na primer, uslovi u kojima se u vreme revolucije našla Rusija nametali su potrebu borbe protiv učešća Rusije u prvom svetskom ratu i direktne borbe protiv rata uopšte. Zato je u Rusiji, pored klasnih i drugih faktora koji su opredeljivali odnos snaga u zemlji, bilo izraženo i diferenciranje unutrašnjih snaga i na ovoj osnovi, tj. na bazi platforme za rat ili protiv njega. Jugoslovenska revolucija (kao i kineska), za razliku od sovjetske, nije imala objektivnih uslova da postavi zahtev izvlačenja zemlje iz rata, nego, naprotiv, da insistira na odlučnoj borbi protiv imperijalističkog fašističkog okupatora, jer se nije mogao ni zamisliti uspeh ovih revolucija dok su se okupacione snage nalazile u zemlji. Ali ona nije imala ni potrebe, za razliku od kineske, a više slično sovjetskoj, da u bilo kom smislu paktira sa nekim slojevima buržoazije i uopšte s buržoazijom kao klasom, u prvome redu zato što je buržoazija kao klasa već bila na vlasti u staroj državi, kompromitovala se i pokazala nesposobnom i istorijski prevaziđenom i kao ekonomski i kao politički faktor (u ovom smislu, kako će se kasnije videti, formiranje jugoslovenskih socijalističkih snaga i borba za narod i jedinstvo naroda u borbi imali su karakter manje-više neposredne borbe za narodne mase a ne nikako neki karakter saveza radničke klase i radnih slojeva stanovništva s buržoazijom).

Već samo i ovako sažeta komparacija uslova u kojima su se, u odnosu na problem nacionalne nezavisnosti, razvijale sovjetska, kineska i jugoslovenska revolucija, pokazuje da i u pogledu oružane borbe, dakle, i u vojnim

aspektima razne zemlje imaju svoje „posebne puteve u socijalizam.“

Iako je, dakle, borba za nacionalnu nezavisnost i protiv imperijalizma uopšte integralni deo i sovjetske i kineske i jugoslovenske socijalističke revolucije težište borbe u ovim revolucijama moralo je u ovom pogledu objektivno biti različito, a u zavisnosti od spoljnih i unutrašnjih uslova u kojima se borba odvijala.

Međutim, borba za isterivanje okupatora i uopšte borba za spoljnu nezavisnost ma kako ona po sadržaju, obimu i oblicima bila dominantna (do te mere da može najvećim delom poprimiti i oblik nacionalnooslobodilačkog rata), ipak ona, *istorijski uzevši*, nije osnovna suština socijalističke revolucije.

Osnovna suština socijalističkih revolucija je revolucionarna smena klasne vlasti, zamena starog društvenog sistema novim, socijalističkim. Borba za nacionalno oslobođenje javlja se kao više ili manje izražen sastavni deo te istorijske suštine.

U ovom smislu, stavljanje strategijskog težišta u revolucionarnoj borbi za socijalizam na pitanje nacionalnog oslobođenja — tada kada to konkretni uslovi iziskuju — *ne suprotstavlja se strategijskim ciljevima socijalističkih društvenih snaga, nego, naprotiv, predstavlja neophodan uslov za njihovo postizanje.* U stvari, u borbi za nove istorijske ciljeve samo istovremeno s konsekventnim rešavanjem iz prošlosti nasleđenih i uopšte zatečenih nerešenih pitanja stvaraju se preduslovi za progresivno kretanje društva. Nacionalnooslobodilačka borba može, dakle, da baš u ovom smislu predstavlja objektivno nerazdvojnu komponentu borbe za socijalizam, kao što je bio izrazit slučaj na primeru Jugoslavije.

Iako borba za nacionalno oslobođenje istorijski nije izvorno vezana za socijalizam kao društveni sistem (nego je, baš naprotiv, istorijski nastala kao zadatak buržoaske društveno-ekonomske formacije) *nema stvarnog socijalizma bez nacionalne slobode, ravnopravnosti i nezavisnosti* (ma kako ovi pojmovi bili relativni u uslovima savremene međuzavisnosti sveta).

Zato je borba za nacionalno oslobođenje s punim pravom zauzimala centralno mesto u jugoslovenskoj socijalističkoj revoluciji.

V. NEPREKIDNA BORBA ZA MAKSIMALNO AKTIVIRANJE NARODA

Delujući na osnovu i kao izraz opštih istorijskih društvenih zakonitosti jugoslovenski revolucionarni pokret bio je *objektivno uslovljen raznim iz prošlosti nasleđenim i uopšte u datom momentu zatečenim specifičnostima konkretne unutrašnje situacije u kojoj je nastala i vođena oružana borba naroda i radnih klasa Jugoslavije*. Bez vođenja računa o ovim konkretnim specifičnostima (od kojih neke i nisu bile samo jugoslovenske), i bez rešavanja problema koji iz njih proističu, objektivno ne bi ni bilo moguće postići uspeh u revoluciji.

1. REŠAVANJE UNUTRAŠNJEG NACIONALNOG PITANJA ISTOVREMENO S BORBOM PROTIV NEPRIJATELJA

U pogledu pokretanja ljudskog faktora u borbu, nasleđena *nerешenost unutrašnjeg nacionalnog pitanja* u našoj višenacionalnoj zemlji svakako je predstavljala ne samo specifičan, nego i veoma značajan problem od čijeg je rešavanja, u prvom redu, zavisila širina mobilizacije naših naroda i njihovo angažovanje u borbi, dakle, i širina ustanka i njegov razvoj i uopšte mogućnost i obim korišćenja u praksi naše opšte potencijalne strategijske nadmoćnosti u živoj sili na našem ratištu i njeno pretvaranje u stvarnu, realnu, aktivnu nadmoćnost nad protivničkom silom u ratu i revoluciji. Bio je to, dakle, ne samo politički, nego i prvorazredni i izraziti *vojni problem*, sa direktnim konsekvencama vojne prirode.

Odnosi između pet jugoslovenskih nacija (kao i nacionalnih manjina i raznih etničkih grupa) ostali su nerešeni u staroj Jugoslaviji u kojoj su jugoslovenski narodi

nakon dugovekovne razjedinjenosti bili ostvarili državno, ali ne i nacionalno jedinstvo odnosno nacionalnu slobodu i ravnopravnost.

Makedonci u staroj Jugoslaviji nisu uopšte bili priznati kao nacija, pa čak ni kao „pleme“ (etiketa koja je trebalo da maskira nacionalnu neravnopravnost u bivšoj državi i koja je odozgo servirana Srbima, Hrvatima i Slovencima). Vršena je sistematska denacionalizacija Makedonije i svim sredstvima kočeno i sprečavano razvijanje makedonske nacionalnosti. Vršeni su isto tako i progoni Hrvata i silom i raznim političkim mahinacijama suzbijane tendencije za nacionalnom slobodom, a posebno su činjeni mnogi pokušaji da se politički koristi brojno srpsko stanovništvo u Hrvatskoj, a i u Bosni i Hercegovini, kao „protivteža“ ne samo reakcionarnim separatističkim pokretima čiji je nosilac bila hrvatska buržoazija, nego i svim opravdanim i progresivnim težnjama hrvatskog naroda za nacionalnom ravnopravnošću unutar jugoslovenske države. Dalje, pored nepriznavanja slovenačke nacionalnosti i samo potkupljivanje slovenačke buržoazije, pa i posebna politika prema katoličkoj crkvi u Sloveniji, sračunato je bilo na otupljivanje oštrice borbe za slobodu i ravnopravnost Slovenaca kao nacije. Crnogorci su politikom odozgo nasilno poistovećivani sa Srbima i tako ometan njihov nacionalni razvoj. Nacionalne manjine (naročito Šiptari pa i Mađari) bile su izložene denacionalizaciji iako je, obratno, nekima od njih povremeno, a posebno pred sam rat, u jeku profašističke zvanične državne politike, bio priznavan čak i status koji je prevazilazio i sama prava jugoslovenskih nacija (ovo naročito važi za nemačku nacionalnu manjinu, tzv. „folksdojčere“, koja je bila dobila prava na samostalne organizacije koje su imale fašistički karakter).

U suštini u ništa povoljnijem položaju od ostalih nisu bili ni Srbi kao nacija. I sama „hegemonija Srba“ u staroj Jugoslaviji imala je svojevrstan karakter. U stvari, velika privredna nerazvijenost zemlje nije pružala dovoljno „ekonomskog prostora“ da se, pored i povrh strane eksploatacije, bilo koji narod u zemlji *kao celina* razvije

i pretvori u hegemonu i eksploatatora (kao što su se na primer narodi kolonijalnih sila i pored njihove unutrašnje klasne borbe mogli kao celina javiti i u praksi najčešće i javljali u odnosu na narode kolonija). U staroj Jugoslaviji srpski narod ni po životnom standardu ni po čemu drugom u stvari nije imao neke iole ozbiljnije koristi od „srpske“ hegemonije. U suštini se „srpska“ hegemonija svodila na zadovoljenje interesa srpskog kraljevskog dvora, srpske buržoazije i pretežno od Srba regrutovanog administrativno-birokratskog državnog aparata, odnosno i vojne birokratije. U stvari se radilo o nacionalnoj hegemoniji po formi ali po suštini i po ekonomskim rezultatima stvar se svodila na *monarho-buržoasko-birokratsku* srpsku hegemoniju, a ne na neku hegemoniju Srba kao nacije, odnosno na neku „srpsku hegemoniju“ u pravom smislu te reči. Zato je i ogromna većina srpskog naroda već u staroj Jugoslaviji bila isto kao i druge naše nacije antagonistički raspoložena prema režimima stare države (što su uostalom na svoj način pokazali i izbori 1935. i 1938. godine, a posebno i naročito događaji 27. marta), i uticaj progresivnog revolucionarnog pokreta, tj. u prvom redu Komunističke partije, u Srbiji i uopšte među Srbima nije bio ništa manji nego kod drugih jugoslovenskih naroda.

Iako su, dakle, jugoslovenski narodi bili međusobno razjedinjeni, u stvari nijedan od njih nije bio zadovoljan u staroj jugoslovenskoj državi. Ali je, svakako, nepriznavanje ravnopravnosti jugoslovenskih naroda i sputavanje njihovog razvoja predstavljalo unutar zemlje glavni problem od koga se moralo poći i čija je nerešenost bila glavna prepreka koja se morala savladati u ustanku i kroz njega. Ovo tim više što su i srpska buržoazija kao i buržoazije drugih nacija i njihove političke partije svojom međusobnom borbom i uskim interesima, pa i međusobnim kompromisima, komplikovale a i maskirale suštinu nacionalnog pitanja u zemlji.

Baš zato su i fašističke države gradile svoju politiku prema Jugoslaviji na njenom nerešenom nacionalnom pitanju, kako već u pripremi svoje agresije, tako posebno

i u samoj aprilskoj agresiji, u kojoj su iz ovog problema izvukle i gotovo maksimalnu vojnu i političku korist. U vreme okupacije, već od samog njenog početka, okupator se služio svim mogućim sredstvima da još više produbi jaz među narodima Jugoslavije, raspirujući nacionalnu i versku mržnju i usmeravajući ih na bratoubilački rat i međusobno istrebljenje (pored represalija i mera uništavanja i raznih mera denacionalizacije, koje je fašistički okupator sprovodio nad svim jugoslovenskim narodima, masovni pokolj Srba u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini vršen od strane hrvatskih fašista i separatista pod pokroviteljstvom okupatora, bio je poseban primer najbezdušnijih metoda okupatorske makijavelističke politike „divide et impera“).

Nerešeno nacionalno pitanje unutar zemlje *objektivno* je, dakle, sa svoje strane uslovalo karakter ustanka u Jugoslaviji.

Prvo, ustanak je od samog početka morao i jedino mogao imati *opštejugoslovenski karakter*. Svako posebno, izolovano i odvojeno podizanje na ustanak pojedinih naroda Jugoslavije neminovno bi urodilo negativnim posledicama. To je već i ranije potvrdila teška prošlost svih jugoslovenskih naroda čija je uporna i dugotrajna borba bila i dovela do stvaranja jedinstvene države.

Ali, istovremeno s opštejugoslovenskim karakterom, ustanak je baš iz razloga nerešenog nacionalnog pitanja u staroj Jugoslaviji morao dobiti i *posebna nacionalna obeležja*, priznajući svim jugoslovenskim narodima pravo na nacionalnu slobodu i punu jednakost i ravnopravnost. Svako postavljanje pitanja „rukovodeće uloge“ i svaka politika koja bi, iz bilo kojih razloga, smatrala da se jedan narod nalazi „na čelu“ borbe neminovno bi slabila zajedničke snage i unosila elemenat razdora i nejednakosti. Svi su naši narodi morali imati jednako rukovodeću ulogu i jednako biti „na čelu“ ustanka i oružane borbe, u prvim redovima rata odnosno revolucije. Iz činjenice, na primer, da je jedan narod bio na većem stepenu materijalnog ili kulturnog ili nekog drugog razvoja ili da je bio brojno veći a da su drugi bili manje privredno

razvijeni ili brojno manji i sl., nije se uopšte mogao izvlačiti zaključak o „većoj“ ili „manjoj“ važnosti ovog ili onog naroda. Čim nema pretenzija za potčinjavanjem i porobljavanjem odmah u odnosima među narodima (i ne samo njima) iščezava problem „razvijeniji“ i „nerazvijeniji“ ili „veći“ i „manji“ i sl., jer tada sloboda jednog ne smeta slobodi drugoga. Tada je omogućeno i oslobađanje i razvijanje svih narodnih energija i korišćenje njihovo u zajedničkoj borbi, ne iscrpljujući se u međusobnim trvenjima i rasprama. U krajnoj liniji pitanje ravnopravnosti privredno ili inače razvijenih i nerazvijenih i malih i velikih naroda i sl. svodi se na problem slobode i prava ličnosti. Ako se jednoj ličnosti mogu priznati lična prava i lična sloboda, kako bi se to moglo osporiti čitavoj jednoj naciji (bez obzira na njenu razvijenost ili brojnost odnosno i razne druge elemente razlike u odnosu na druge nacije)? Sve je ovo unapred pravilno sagledano od strane rukovodstva ustanka u Jugoslaviji — Komunističke partije — i zato i nisu izostali bogati rezultati zajedničke borbe svih jugoslovenskih naroda.

Opštejugoslovenski i istovremeno nacionalni karakter ustanka naroda Jugoslavije, svakako je prva opšta konsekvencija koja je objektivno rezultirala iz složenog i nerešenog nacionalnog pitanja i koja se subjektivno odrazila i u političkom i vojnom pogledu na ustanak i borbu u celini.

Politika „bratstva i jedinstva“, koju je proklamovala Komunistička partija Jugoslavije, predstavljala je jedino pravilan i adekvatan izraz objektivne situacije koji je garantovao uspešno pokretanje najvećeg dela jugoslovenskog ljudskog faktora u borbu kako za nacionalno oslobođenje, tako isto i za socijalizam.

Kao druga konsekvencija nerešenog nacionalnog pitanja i njegovih specifičnosti javlja se ovim razlozima objektivno uslovljena neravnomernost ustanka u njegovim počecima pa za izvesno vreme i tokom revolucije.

Sasvim je razumljivo da se iz prošlosti nasleđeni različiti uslovi pojedinih nacija u staroj Jugoslaviji, kao i različiti položaj u koje ih je dovela okupacija, nisu mogli

odjednom savladati, preskočiti, niti zaobići i prenebregnuti. Bilo je, na primer, neophodno izvesno vreme da se makedonska nacija kao celina uveri na delu da je njeno mesto u Jugoslaviji. Upravo tretman kojem su ranije bili podvrgnuti Makedonci u staroj državi objektivno je olakšao da pojedini oportunisti (na primer Metodije Šatorov Šarlo), kao, uostalom, i tadašnji odgovorni faktori iz CK KP Bugarske, grade svoju subjektivnu nepravilnu i štetnu politiku negirajući makedonsku nacionalnost, proglašavajući Makedonce za Bugare (koji su tada bili okupatori u Makedoniji), kočeći tako razvoj ustanka u Makedoniji. Zaostajanje ustanka u Makedoniji bilo je, dakle, u velikoj meri objektivno uslovljeno i ono se javilo samo kao izvesno zaostajanje za tempom ustanka drugih naših nacija i krajeva, *ali ne i kao neko bitno zaostajanje u odnosu na objektivne uslove same Makedonije* (u ovom pogledu ustanak u Makedoniji u stvari nije zaostajao ništa više nego u drugim našim krajevima — dakle, manjeviše išao je ukorak s objektivnim uslovima kao što je to bio slučaj i drugde).

Isto se odnosi na neke krajeve Hrvatske. I tu je trebalo vremena da se hrvatski narod na delu uveri da se nacionalna sloboda Hrvata može ostvariti samo u jedinstvenoj jugoslovenskoj zajednici i da je politika KP Jugoslavije i uopšte borba koju je ona pokrenula jedini put koji vodi nacionalnoj slobodi i ravnopravnosti sve naše narode. U ovom smislu, i kao potvrda ovoga, posebno je karakteristično da su se, na primer, Hrvatsko primorje i Dalmacija (a uskoro i Istra — čim su se stvorili uslovi da se razbije u njoj od ranije uspostavljeni talijanski okupacioni državni aparat), od samog početka digli na ustanak uglavnom ne manje masovno nego drugi naši krajevi — i to upravo zato što su baš ovi krajevi Hrvatske od ranije vekovima bili izloženi talijanskoj iredenti i imperijalizmu, što je u krajnjoj liniji rezultiralo izrazitom projugoslovenskom orijentacijom, koja je bila nakon aprilskog poraza još i pojačana talijanskom aneksijom pretežnog dela baš ovih hrvatskih krajeva. Zato fašistički, separatistički, satelitski ustaški pokret, koji ni inače nigde

nije uhvatio dubljeg korena u narodnim masama Hrvatske (iako je stvarao izvesne iluzije o posebnoj državnosti), u ovim krajevima nije se bio oformio ni u onom stepenu u kome je bio došao do izražaja u nekim predelima u unutrašnjosti Hrvatske, Bosne i Hercegovine (zahvaljujući tu posebno i negativnoj ulozi viših krugova katoličke crkve i profašističkoj delatnosti i samog glavara ove crkve nadbiskupa Stepinca). Negativni i štetni uticaj na hrvatske mase, koji je imala hrvatska seljačka stranka (HSS), koji je ogromno kočio razvoj ustanka, takođe je, u stvari, objektivno dobrim delom bio uslovljen ranije nerešenim nacionalnim pitanjem (kao i nerešenim socijalnim problemima na selu). Onog momenta čim se hrvatski narod uverio u praksi rata i borbe da je njegovo mesto u Jugoslaviji i da je nacionalnooslobodilački revolucionarni pokret predvođen Komunističkom partijom garantija za slobodu i ravnopravnost svih naroda, problem HSS se sveo na odnose rukovodstva (i pojedinih rukovodilaca) ove stranke prema ustanku i time izgubio svoju masovnu podlogu (čime je otpala i sama potreba nekog paktiranja sa HSS kao s političkom partijom). Time su kroz borbu i pravilnu politiku bili otvoreni putevi za masovno učešće hrvatskog naroda u revoluciji i postepeno savladavani oni problemi koji se objektivno nisu mogli preskočiti ni rešiti odjednom. Dakle, ni ustanak hrvatskog naroda u celini *nije bitno zaostajao za objektivnim uslovima koji su, kao i svuda drugde, objektivno opredeljivali širinu i tempo ustanka.*

Posebni problem svakako je bio četnički pokret, koji je bio dobio na širini u nekim krajevima Srbije i među delom srpskog stanovništva u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, kao i u delovima Crne Gore, a pod firmom raznih „gardi“ i sl., i u nekim predelima Slovenije. Sa stanovišta nacionalnog pitanja četništvo je u prvom redu predstavljalo izraz tendencije za očuvanje hegemonije predratnih vladajućih krugova. I kako ova hegemonija i u predratnoj Jugoslaviji nije, u stvari, predstavljala hegemoniju srpskog naroda, tako i četnički pokret uprkos njegovog obima nije naišao na odlučan ni trajniji oslonac među Sr-

bima, već su za njega čvršće bili vezani samo oni slojevi koji su imali konkretnog ekonomskog i birokratskog interesa da održe staru vlast. Na ovoj podlozi ekonomskih i birokratskih interesa osnovni nosioci četništva po pravilu su, dakle, bili srpska buržoazija a donekle i buržoazija u nekim drugim krajevima, kao i bogati i konzervativni elementi na selu, monarhistički elementi i predstavnici administrativno-državne i vojne birokratije stare države a ponegde i neki verski krugovi pravoslavne pa i nekih drugih crkava. Ostale pripadnike četničkog pokreta mahom su predstavljali prisilno mobilisani ili, pak, za izvesno vreme, propagandom zavedeni elementi, čemu su pripomogli pomoć i propaganda u korist četnika od strane nekih zapadnih savezničkih sila (međutim, i pored pretenzija četničkog pokreta Draže Mihailovića da kao eksponent izbegličke kraljevske vlade i stare države i njihovih inostranih tutora, nosi opštejugoslovenski karakter, upravo radi ranijih grehova stare države i njenih vlada i uopšte buržoaske klase stare Jugoslavije četništvo objektivno nije bilo u stanju da svojom političkom platformom pokrene i pridobije narode Jugoslavije za sebe, čak i da je ovaj pokret želeo da vodi borbu protiv okupatora, a kamoli svojom stvarnom praksom saradnje sa njim).

Nasledeno nerešeno nacionalno pitanje, takođe i nasledena verska netrpeljivost, objektivno su sa svoje strane uticali i na razne druge probleme i teškoće u raznim našim krajevima (na primer to je pogodovalo jačanju separatističkog pokreta „zelenša“ u Crnoj Gori, stvaranju kvislinških „balista“ na Kosovu i Metohiji i delu Makedonije, masovnom i to dobrim delom dobrovoljnom regrutovanju nemačke nacionalne manjine, pa delom i mađarske i nekih drugih, u fašističke formacije, mogućnosti pokretanja dela muslimana u ustaške jedinice itd.).

U celini gledajući, ona neravnomernost ustanka koja je objektivno bila uslovljena nasledenim nerešenim unutrašnjim nacionalnim pitanjem nije se, dakle, svodila na neke razlike u stepenu nacionalne svesti i druge subjektivne momente i subjektivne razlike između pojedinih jugoslovenskih naroda. Iako je u početku ustanak u Ma-

kedoniji i nekim krajevima Hrvatske zaostajao za Srbijom, Crnom Gorom, Slovenijom, Bosnom i Hercegovinom — to nikako nije bio izraz neke manje svesti makedonskog i hrvatskog naroda. Nacionalna svest baš ovih naroda jačala je, uostalom možda i više od drugih, u staroj državi u borbi protiv hegemonije, i to zato što su u predratnoj Jugoslaviji najoštrije bila negirana nacionalna prava Makedonaca i Hrvata. Nije se ni u samoj Hrvatskoj radilo o većoj svesti srpskog stanovništva (koje se uglavnom odmah masovnije diglo na ustanak). Razlika je bila u tome da je Srbima u Hrvatskoj u celini bila dovoljno očigledna neophodnost sačuvanja jedinstva jugoslovenske države, upravo zato što su oni kao srpska nacionalna manjina, i to baš kao deo jednog jugoslovenskog naroda, živeli izmešani sa hrvatskim narodom (a pored toga pokolj Srba je još sa svoje strane olakšao mobilizaciju Srba u borbu — iako, razume se, nije bio osnovni faktor u njihovom pokretanju u ustanak).

Neravnomernost ustanka, ukoliko se to odnosi na ulogu nacionalne svesti, izvirala je, dakle, u prvome redu iz delimično različito usmerene nacionalne svesti, izvesnih divergentnih stremljenja u ovom pogledu, koje je trebalo savladati — a ne iz ovog ili onog stepena nacionalne svesti ovog ili onog naroda. *Svi jugoslovenski narodi imali su dovoljno visok stepen nacionalne svesti potrebne za borbu za nacionalnu slobodu, nezavisnost i ravnopravnost.* To je sama praksa borbe ubrzo dokazala, dovodeći do opšteg širenja ustanka na sve krajeve zemlje. Interesantno je da se i onaj elemenat koji se nekad tretirao kao slabije borben, kad je pokrenut u borbu za svoje životne interese i kad je bio svestan potrebe borbe, isto tako hrabro borio kao i oni koji su inače nekada smatrani borbeno boljim ljudskim elementom. Pojedine krize u ustanku takođe se ne svode na problem manjeg ili većeg stepena nacionalne svesti (na primer izvesne pa i duže oseke ustanka u Srbiji, Crnoj Gori, u nekim krajevima Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Slovenije itd.). Kao što je već ranije rečeno postojali su drugi objektivni razlozi koji su uslovljavali veću ili manju snagu kontrarevolucije

u pojedinim krajevima. Baš u ovom smislu sve razne krize u toku revolucije predstavljale su u stvari epizode u razvoju ustanka koje su brzo savladavane i prevaziđene čim su stvoreni uslovi da svi jugoslovenski narodi i njihova nacionalna svest dođu do izražaja.

Iz nerešenog unutrašnjeg nacionalnog pitanja objektivno su proizišle i određene konsekvence vojne prirode koje su u tadašnjim uslovima imale direktni uticaj na vojna dejstva i na vojnu organizaciju.

Opštejugoslovenski karakter ustanka, s jedne, i istovremena potreba za priznanjem svih nacionalnih prava svake nacije, s druge strane, neposredno su se odrazili na organizaciju vojnog komandovanja. Pod jedinstvenim Vrhovnim štabom koji je rukovodio čitavom novom revolucionarnom armijom, formirani su i to uglavnom baš na nacionalnoj osnovi glavni štabovi kao vojnostrategijske komande ustanka. Tek krajem oružane borbe mesto glavnih štabova oformljene su armije kao opštejugoslovenska vojnostrategijska tela, koje su tada kao takve već bile izraz dotadašnjeg pravilnog rešavanja nacionalnog pitanja i stapanja novih oružanih snaga u jedinstvenu vojnu organizaciju svih jugoslovenskih naroda. No, tada su već odavno bili formirani civilni organi odnosno veća nacionalnog oslobođenja, koja su bila organizovana na nacionalnoj osnovi i koja su se oformila kao vrhovna nacionalna rukovodstva ravnopravnih jugoslovenskih naroda i kao osnova buduće federalne organizacije zemlje. Isto tako kao što su armije bile vojnostrategijska tela, tako su se i ova nacionalna veća u izvesnom smislu javljala kao politička (pa i ne samo politička) strategijska tela ustanka. Novo vrhovno državno rukovodstvo (AVNOJ, odnosno Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, čiji je predsednik bio ujedno i Vrhovni komandant oružanih snaga), sprovodilo je preko jednih i drugih jedinstvenu strategiju usmeravajući napore oružanih snaga i civilnog sektora i objedinjavajući delovanje civilnih organa sa potrebama oružane borbe koju je vodila armija. Time je, u celini, konsekventno od početka do kraja vojno komandovanje, kao i civilno rukovođenje,

rešavano u skladu sa potrebama rešenja nacionalnog pitanja i ukorak sa stepenom razvitka u rešavanju ovog tada veoma akutnog problema.

Isto tako, kao i u pogledu vojnog komandovanja, specifičnosti nacionalnog pitanja kod nas odrazile su se i na formiranje vojnih jedinica. I jedinice su, u sastavu nastajuće nove jedinstvene Jugoslovenske armije, bile organizovane uglavnom na nacionalnoj osnovi (srpske, hrvatske, slovenačke, crnogorske, makedonske). Pored toga, gotovo već od samog početka posebna je pažnja obračena i naglašavanju opštejugoslovenskog karaktera oružanih snaga i prve brigade nove armije, koje su se obično nalazile u strategijskoj manevarskoj grupaciji potčinjenoj neposredno Vrhovnom štabu, popunjavane su gotovo od samog početka pripadnicima raznih naših nacionalnosti. U ovom istom smislu neprekidno se sve više i kod svih drugih jedinica vodilo računa o nacionalnom njihovom sastavu, težeći uvek da sve jedinice manje ili više budu škola bratstva i jedinstva naših naroda. Ovo naročito važi za one jedinice koje su se formirale i borile na teritorijama na kojima su živele izmešane razne naše nacionalnosti i etničke grupe, na primer u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj, gde su pomešano živeli Srbi, Hrvati, odnosno i muslimani (koji su se deklarirali ili kao Srbi ili Hrvati ili kao neopredeljeni u nacionalnom pogledu). Posebna briga obračana je formiranju jedinica nacionalnih manjina (Šiptara, Mađara, Talijana, Bugara, Čeha i Slovaka, Nemaca). Pravilna politika po nacionalnom pitanju u pogledu formiranja i sastava vojnih jedinica vodila je najkraćim i najbržim putevima ka stapanju svih jedinica u jedinstvenu i homogenu, novu Jugoslovensku narodnu armiju.

I, konačno, i što je sa užeg vojnog aspekta i najznačajnije, nerešeno nacionalno pitanje objektivno je, sa svoje strane, često u znatnoj meri uticalo i na samo vođenje borbe tj. na biranje ciljeva i objekata napada, manevra i grupisanja snaga, kao i uopšte na pokrete i dejstva naše oružane sile. Pokreti srpskih brigada iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu i u Crnu Goru i njihova borba

u ovim krajevima, pokreti crnogorskih jedinica u Srbiju i Bosnu i Hercegovinu, slovenačkih i bosanskih u Hrvatsku, hrvatskih u Sloveniju i Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, banijskih, kordunaških, ličkih i nekih slavonskih (pretežno popunjenih Srbima iz Hrvatske) u čisto hrvatske krajeve, primorsko-goranskih (dobrim delom popunjenih Hrvatima) u područja naseljena srpskim stanovništvom, muslimanskih jedinica u izrazito srpske i hrvatske krajeve i obratno, vojvođanskih jedinica u Bosnu itd., kao i u završnim operacijama učešće jedinica gotovo svih naših nacionalnosti u definitivnom oslobođenju Srbije, Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, kao i uopšte tokom čitave revolucije neprekidno međusobno potpomaganje svih naših jedinica u borbi i širenju ustanka — *sve su to, pored oblika borbe protiv neprijatelja, bili istovremeno i vojni oblici rešavanja unutrašnjeg nacionalnog pitanja u toku revolucije.* U istom smislu su često birani i objekti napada i sproveden izdiferenciran postupak prema kvislinškim vojnim jedinicama popunjenim našim nacionalnim elementom (različit postupak prema zagriženim fašistima ustašama i isto tako izrazitim fašistima u redovima četnika, balista, domobrana, „garde“ itd., a različit prema zavedenoj i prisilno mobilisanoj masi četnika, domobrana i drugih).

Sve u svemu, rešavanje unutrašnjeg nacionalnog pitanja istovremeno sa borbom protiv okupatora i domaćih izdajnika — i kroz ovu borbu — javlja se kao jedna od bitnih kako političkih tako i vojnih karakteristika naše revolucije, objektivno uslovljena višenacionalnim karakterom naše zemlje i zatečenom i nasleđenom neresenošću nacionalnog pitanja unutar stare odnosno okupirane Jugoslavije.

Ovo sa svoje strane pokazuje kako je nemoguće u strategijskim, pa pretežno ni u taktičkim aspektima shvatiti i objasniti našu oružanu borbu samo kroz vojna borbena dejstva, odnosno samo kroz sukob oružanih snaga i njihovo grupisanje i manevre, i samo kroz neposredne „vojne“ rezultate borbe. Mnogi postupci strategijskog značaja, a da se i ne govori o onima u taktičkim

okvirima, bili su diktirani strategijskom potrebom što punijeg i što konkretnijeg rešavanja unutrašnjeg nacionalnog pitanja i obuhvatanja borbom svih naših naroda. Rezultati u ovom pogledu često su bili važniji od broja ubijenih i zarobljenih protivničkih vojnika i zaplenjenog oružja i sličnih „vojnih“ pokazatelja, odnosno oni su veoma često upravo bili preduslov za rastuće i proširene mogućnosti neposredno vojnih uspeha.

2. PERSPEKTIVA SOCIJALISTIČKOG PREOBRAŽAJA KAO JEDAN OD BITNIH USLOVA ZA USPEH NAŠE ORUŽANE BORBE

Kao što je unutar zemlje nerešeno nacionalno pitanje objektivno nametnulo određene probleme, koje je trebalo sagledati i pravilno rešavati tražeći i otkrivajući adekvatne ne samo političke nego i vojne postupke, isto tako su određene konsekvence objektivno proizilazile i iz ekonomskih i socijalnih problema nasleđenih iz stare države i još više produbljenih okupacijom.

Radnička klasa Jugoslavije, iako relativno malobrojna (tada svega oko 15% ukupnog stanovništva) i relativno mlada (u odnosu na radničku klasu ranije industrijski razvijenih zemalja), bila je društveno predodređeni nosilac socijalističke revolucije.

Budući da je raspolagala samo svojom sopstvenom radnom snagom, radnička klasa je bila i najmanje zainteresovana za očuvanje postojećeg privatnovlasničkog kapitalističkog društvenog sistema, odnosno upravo ona se objektivno javljala kao potencijalno najrevolucionarniji deo društva. Komunistička partija Jugoslavije, i sama izrasla iz radnog naroda, kao dosledno marksistička revolucionarna partija i kao rukovodeća snaga ustanka, oslanjala se do kraja i bez rezerve na radničku klasu Jugoslavije, što je imalo i odgovarajuće konsekvence vojne prirode.

Formiranje posebnih proleterskih jedinica u sastavu naših oružanih snaga jedan je od izraza pravilne marksističke politike i konsekvencija proleterskog stava i prirode

KP Jugoslavije. Posebni naponi za izvlačenje radničkog elementa iz gradova na slobodne teritorije i uključivanje radnika u što veći broj jedinica naše armije i baš u ovom smislu posebna pažnja socijalnom sastavu svih jedinica, kao i naročito smelo izdizanje kadrova iz radničkih redova, odražavaju takođe puni oslonac rukovodstva ustanka na radničku klasu Jugoslavije. Posebna vojna aktivnost bila je usmerena u pravcu rudarskih i drugih rejona u kojima su postojale veće koncentracije radnika, sa ciljem njihovog lakšeg uključivanja i pristupanja oružanoj borbi. A u samim okupiranim gradovima i industrijskim centrima upravo je u prvome redu baš radnički elemenat bio izrazita okosnica i srž otpora i borbe primajući na svoja pleća revolucionarni rad i borbeni otpor u najtežim ilegalnim uslovima usred fašističkih vojnih garnizona.

Seljaštvo se u uslovima Jugoslavije, i pravilne politike Komunističke partije Jugoslavije, nije javilo samo kao neki taktički i privremeni saveznik radničke klase u revoluciji. Ne samo zbog veoma velike brojnosti seljaštva (tada oko 76% stanovništva), nego i iz pravilnog uočavanja društveno-ekonomske uloge sela, *savez radnika i seljaka, nosio je strategijski karakter zajedničke borbe za nacionalno oslobođenje i socijalizam, baziran na zajednici ekonomskih interesa (koja u određenim granicama objektivno postoji sve dotle dokle postoje materijalni uslovi koji uslovljavaju društvenu podelu rada između grada i sela odnosno radničke klase i seljaštva). Seljaštvo se kao neposredni proizvođač (čak i bez obzira na društvene odnose na selu) bitno razlikuje od parazitske buržoazije (osim, razume se, onih seljačkih slojeva koji i sami eksploatišu tuđi rad).*

U našem ustanku sela su bila izvor ishrane kako naših oružanih snaga, tako i naroda u celini, kao i oslonac armije u pogledu priprema operacija, smeštaja i odmora i sl., i u ovom pogledu predstavljala su materijalno-snatbevačke baze revolucije. Uočavajući sve ove razloge KP Jugoslavije je smelo išla putem masovnog uključivanja seljaštva u oružanu borbu i izdizanja kadrova iz seljačkih redova, koji su se kroz borbu kušali i kalili

i krvno vezali sa revolucijom. U ovom smislu je i posebna vojna aktivnost bila usmerena u pravcu obuhvatanja borbom svih poljoprivrednih i stočarskih i sličnih krajeva, sela i zaseoka, u cilju maksimalnog angažovanja seljaštva u revolucionarnoj oslobodilačkoj oružanoj borbi. To je sve posebno bilo olakšano činjenicom da je ogromna većina seljaštva u staroj državi, uprkos tome što je imala nešto zemlje i privatno vlasništvo nad njom, jedva životarila iz razloga nerazvijenosti sredstava za proizvodnju i veoma niske produktivnosti rada, a pored toga, bila opterećena spoljnom i unutrašnjom eksploatacijom. U ovom pogledu i gro seljaštva, u stvari isto kao i radnička klasa, nije imao šta izgubiti socijalističkom revolucijom a mogao je samo dobiti i skinuti sa sebe neizmerne seljačke dugove i uopšte breme vekovne zaostalosti.

Široko shvatajući da društvo nije samo mehanički zbir antagonističkih klasa, *nego zajednica u kojoj na određenom stepenu razvitka neminovno postoji i određena društvena podela rada*, Komunistička partija Jugoslavije činila je maksimalne napore da privuče revoluciji i radnu inteligenciju, kao, uostalom, i sve druge radne slojeve stanovništva, koji već samom ekonomskom nuždom na određenom stepenu razvitka, predstavljaju nerazdvojni deo nacije. I najveći deo inteligencije u Jugoslaviji posedovao je u stvari samo svoju radnu snagu i revolucijom je mogao samo dobiti, isto kao i čitav radni narod zemlje.

Ovakvom širokom politikom rukovodstva ustanka jugoslovenska buržoazija je bila pritešnjena uza zid i nije joj preostalo političkog manevarskog prostora za maskiranje svojih uskih klasnoeksploatorskih interesa. Kao što je revolucionarni pokret težio da obuhvati ogromnu većinu svih naroda Jugoslavije i slije je u jedinstvene napore u istovremenoj nacionalnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, tako je i kontrarevolucija u zemlji, uprkos tome što se unutar nje radilo o „rogovima u vreći“, tražila i manje ili više nalazila zajedničke puteve borbe protiv nastupajuće socijalističke revolucije. Profasističkim delovima buržoazije koji su se odmah ori-

jentisali na službu fašističkim okupatorima, pridružili su se ubrzo i delovi buržoazije vezani za zapadne kapitalističke sile koji su od stranih „velikih sila“ očekivali povratak u zemlju starog društvenog sistema posle rata i shodno tome, u početku, bili proklamovali politiku „čekanja“. Tako je „nacionalna“ buržoazija svih jugoslovenskih nacija — iako se svaka od njih uvek isticala baš uskim nacionalizmom odnosno šovinizmom — sledeći svoje uske ekonomske eksploatatorske interese, i nemoćna da sama zaustavi točak istorije, manje-više sva pretvorila u anacionalnu društvenu snagu koja se bez rezerve otkotrljala u okrilje antijugoslovenskog fašističkog okupatora, oslanjajući se u kontrarevoluciji na njegovu političku i vojnu silu. S njime je zajedno propala i definitivno poražena. Sprega okupatora i domaće kontrarevolucije, bazirana na uskim i antinarodnim interesima jednih i drugih, i kao izraz njihove slabosti, neslavno je završila pod udarcima novih društvenoprogresivnih snaga Jugoslavije i njihove oružane borbe protiv nacionalnog porobljavanja i protiv istorijski preživelog društvenog sistema.

I posebni objektivni zahtevi i potrebe da se u borbu obuhvate što šire mase radnog naroda, u prvome redu radničke klase i seljaštva, pokazuju da se naša vojna dejstva nisu svodila samo na sukobe oružanih snaga i uništavanje i zarobljavanje neprijateljske oružane žive sile i ratne tehnike već su, pored toga, kao sredstvo u službi socijalističke politike, imale i daleko šire ciljeve od kojih je, takođe, zavisilo i biranje objekata naših operacija i uopšte donošenje vojnih odluka i način naše vojne aktivnosti.

3. BORBA ZA RAVNOPRAVNOST ŽENA I PRAVA OMLADINE — SASTAVNI DEO BORBE ZA ŠTO PUNIJE AKTIVIRANJE NAŠE ŽIVE SILE U REVOLUCIJI

Poseban i važan problem našeg ljudskog faktora u borbi predstavljala je iz stare države i starog društvenog sistema nasleđena neravnopravnost žena (koje u Jugo-

slaviji čine više od polovine stanovništva). I ovaj problem imao je vojne konsekvence, jer je pravilna politika usmerena i na rešavanje pitanja ravnopravnosti žena pogodovala masovnijoj mobilizaciji žena u borbi i za borbu i tako u praksi omogućavala jače iskorišćavanje naših opštih resursa u živoj sili u sveopštoj borbi i otporu. Tako, iako se može reći da je tada zahtev za punu ravnopravnost žena naročito izrazito išao ispred naših materijalnih uslova (karakterisanih u ovom pogledu ekonomskom zavisnošću žena, dakle, ekonomskom neravnopravnošću muškaraca i žena), ipak to pitanje nije bilo akademsko niti samo pitanje ideoloških principa, nego je imalo realne i praktične posledice u pogledu pokretanja svih snaga u borbu za bolji život i nove društvene odnose, uključujući u takve odnose i ravnopravnost muškaraca i žena.

Antifašistički front žena (AFŽ) bio je u ovom pogledu jedna od političkih poluga našeg ustanka koja je masovno aktivirala žene ne samo u privrednim delatnostima neophodnim za vođenje oružane borbe, u organima nove revolucionarne narodne vlasti i na drugim funkcijama u pozadini, nego i u neposrednoj ishrani boraca i jedinica, nezi ranjenika, obaveštavanju o neprijatelju, evakuaciji ratnog plena, kurirskoj službi, rušenju komunikacija itd., a u znatnom broju i u sastavu vojnih jedinica, uključujući tu i borbene dužnosti (strelce i bombe) u čemu žene nisu nimalo zaostajale za muškarcima.

Omladina u staroj Jugoslaviji nije imala nikakva prava. Svesna da je omladina ne samo brojno snažan faktor, nego da ona u izvesnom smislu manje-više uvek predstavlja snagu društvenog progresa KP Jugoslavije je naročitu pažnju poklonila omladini.

Omladina kao kategorija stanovništva koja nije sputana raznim obavezama, niti čvršće vezana sopstvenošću nad privatnim imetkom i sličnom zainteresovanošću, bila je najpoletniji deo naroda, spreman na žrtve, samopregor i uopšte na velika dela koja traže čitavog čoveka i svu njegovu energiju. Pokrenuta u borbu za svoja prava ona

je bila u stanju da čini čuda, boreći se u prvim redovima svuda i na svakom mestu.

Političke organizacije omladine kao što je bio Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ujedinjeni savez narodne omladine Jugoslavije (USAOJ) bile su vanredno sredstvo masovnog angažovanja i aktiviranja omladine u revoluciji, počevši od svih delatnosti u pozadini pa zaključno sa masovnim učešćem u oružanim snagama u kojima su ne tako retko bile formirane i posebne omladinske jedinice. Smelo izdizanje omladinskih kadrova i puno poverenje u sposobnosti omladine dalo je u našoj oružanoj borbi prvorazredne rezultate.

4. VOĐENJE RAČUNA O RAZNIM LOKALNIM USLOVIMA I SPECIFIČNOSTIMA — ZNAČAJAN PRILOG OPŠTOJ ANGAŽOVANOSTI NARODA U BORBI

Razmatrajući živu silu kao faktor u ratu i revoluciji treba konstatovati u našim uslovima u celini od ranije nasleđenu i zatečenu veliku raznovrsnost naše žive sile, uslovljenu ne samo, kako je već rečeno, raznim nacionalnim osobinama i socijalnom strukturom stanovništva, nego i raznim drugim posebnim istorijskim i konkretnim uzrocima i razlozima. Vekovna razjedinjenost naših naroda i različiti materijalni i drugi uslovi života pod raznim okupatorima, kao i uopšte različit razvojni put ne samo pojedinih naroda nego i pojedinih pokrajina, krajeva i uopšte raznih užih područja, stvorili su veoma velike razlike u lokalnim razmerama između pojedinih delova stanovništva (izražene u različitom mentalitetu, navikama i običajima, tradicijama, verskoj pripadnosti, stepenu kulturne i prosvetne razvijenosti itd.). I sve ovo je objektivno uslovljavalo određenu neravnomernost ustanka i njegovog razvoja.

Masovno aktiviranje u borbi sveukupne žive sile objektivno je iziskivalo da se vodi računa o specifičnostima svakog kraja i da se, poštujući navike i običaje i druge tradicionalne osobenosti, maksimalno stvore uslovi

za razvezivanje svih energija naroda i obezbeđenje njegove svestrane inicijative.

Svaki naš kraj trebalo je da nađe svoje mesto u borbi. Otuda i formiranje vojnih jedinica ne samo na nacionalnoj i klasno-proleterskoj nego i na užoj lokalnoj osnovi (krajiških, šumadijskih, podrinjskih, topličkih, hercegovačkih, dalmatinskih, vojvođanskih, slavonskih, kordunaških, banijskih, ličkih itd.). Otuda i organizovanje nižih vojnih komandi lokalnog karaktera (za Hercegovinu, Bosansku krajinu, Slovensko primorje, Štajersku, Srem i Vojvodinu, Dalmaciju, Slavoniju itd.) koje su se kao vojnoteritorijalne komande održale tokom čitave revolucije pored sve više izražene eksteritorijalne vojne organizacije šireg manevarskog, odnosno operativnog dela oružanih snaga.

5. POŠTOVANJE SLOBODE, PRAVA I DOSTOJANSTVA LIČNOSTI I BORBA ZA SVAKOG POJEDINCA

Borba za nacionalno oslobođenje, slobodu i ravnopravnost naših naroda i borba za socijalizam i socijalističke društvene odnose slivala se u krajnoj liniji u *borbu* za svakog pojedinca, svakog čoveka naše zemlje.

U jeku teške i krvave borbe izrastali su novi odnosi među ljudima i čovek i briga o njemu neprekidno su se nalazili u centru naše pažnje.

Uporna borba za svakog pojedinca, za njegovo uzdizanje, vaspitanje i prevaspitanje, za izbegavanje nepotrebnih gubitaka, za sagledanje i rešavanje ličnih pitanja i problema — sve su to bila rukovodeća načela našeg oslobodilačkog revolucionarnog pokreta koja su u praksi davala bogate rezultate zbijajući pojedince u čvrste kolektive i sve zajedno u čvrstu i homogenu celinu spremnu na najveće napore i žrtve koje je tražila naša oružana borba.

6. VOJNOSTRUČNA NAOBRABZBA NAŠE ORUŽANE ŽIVE SILE KAO POSEBAN PROBLEM KOJI SE MORAO REŠAVATI U REVOLUCIJI

Ako bi dalje analizirali svojstva naše žive sile očigledna je činjenica da je njen veliki deo bio bez ikakve vojne naobrazbe. Onaj deo koji je prošao kroz vojnu obavezu bivše jugoslovenske vojske bio je obučavan na pogrešnoj i zastareloj strategijskoj osnovi. Korist od ove vojne naobrazbe svodila se uglavnom na tehnička znanja u pogledu rukovanja oružjem i na neka uža taktička znanja korisna uglavnom za upotrebu manjih jedinica. Pored toga, veliki deo kadrova bivše vojske nalazio se u zarobljeništvu, a izvestan deo u zemlji stavio se u službu okupatora. Samo relativno veoma mali deo prišao je revolucionarnom oslobodilačkom pokretu.

Osim toga sva omladina i žene bili su bez ikakvih vojnih znanja.

Dok se nedostatak vojne naobrazbe nije znatnije osećao u delatnostima nenaoružane žive sile, dotle je on, bez sumnje, predstavljao otežavajuću okolnost u pogledu oružane žive sile. Osnovni izlaz iz ove situacije nađen je smelim uzdizanjem, kaljenjem i usavršavanjem kroz borbu najsposobnijih boraca i kadrova. Masovni pokret kao što je bio naš pružao je u ovom pogledu izvanredne mogućnosti da se drugim kvalitetima nadoknadi nedostatak vojne naobrazbe, odnosno i ubrza njeno sticanje. Pri tome su, razume se, u određenoj meri naša vojna aktivnost i biranje objekata i ciljeva naših dejstava morali voditi računa i o nivou vojnih znanja naših kadrova, o ovoj našoj slabosti u odnosu na vojnički solidno naobraženu živu silu okupacione armije. Mi smo, dakle, istovremeno sa vođenjem borbe, i kroz nju, morali rešavati vojničko usavršavanje naše žive sile, kako rukovodilaca tako i boraca. To je posebna karakteristika naše borbe (za razliku od oružanih snaga onih zemalja koje raspolažu u ratu sa prethodno adekvatno obučanim kadrovima i vojnicima). Mi smo, osim toga, pored školovanja kroz borbu morali

istovremeno preduzimati i razne druge mere (formirati škole i kurseve i sl.) za vojnu naobrazbu naše žive sile.

Razume se, da su novoformirane jedinice u pogledu vojne naobrazbe bile objektivno u drugačijoj situaciji od starih, u borbi prekaljenih jedinica, da su stari, u borbi okušani kadrovi, bili vojnički umešniji od novih tek izdignutih, i slično. Interesantno je da se iz razloga sticanja vojne naobrazbe pretežno i u prvom redu kroz samu borbu, a s obzirom na različite borbene uslove u kojima su delovale razne jedinice, bila razvila i izvesna specifikacija i specijalizacija naših jedinica. Neke jedinice su se izrazito bolje od drugih borile na otvorenom polju, druge su se pak bolje snalazile u napadu na naseljena mesta, treće su više od drugih bile specijalizovane za noćne napade itd. Čak su i, s obzirom na sastav jedinica, postojale u ovom pogledu izrazitije razlike, na primer primorski elemenat se bolje snalazio u borbi na ostrvima i primorskom pojasu, gorštaci u planinama, borci regrutovani iz ravničarskih krajeva u borbama u ravnici i na otkrivenom zemljištu itd. Sve su ove raznovrsnosti bile tako izražene da je osposobljenost raznih jedinica praktički bilo nemoguće u celini svesti na zajednički faktor i na iste kriterije i pokazatelje i tretirati jedne kao „bolje“, a druge kao „slabije“ i sl.

Pored same stručne naobrazbe, borci i kadrovi sticali su kroz borbu i fizičku kondiciju, odlučnost, inicijativu i druge elemente vojničkog kvaliteta žive sile.

Treba, na kraju, kad je reč o našoj vojnoj naobrazbi u toku revolucije, zabeležiti i posebno istaći da su naročitu pomoć u vojnim znanjima i uopšte u snalaženju u borbi i borbenim postupcima i izgradnji vojne veštine pružili dobrovoljci iz španskog građanskog rata (koji su svi mahom bili članovi naše KP) koji su za sobom imali bogato ratno iskustvo, koje je u mnogo čemu bilo veoma dragoceno i za naše uslove.

7. SUPROTNOSTI UNUTAR NEPRIJATELJSKE ŽIVE SILE I MOGUĆNOST NJIHOVOG KORIŠĆENJA U BORBI

Govoreći o ulozi žive sile u našoj revoluciji i o međusobnom odnosu u živoj sili protivnika na našem ratištu, treba konstatovati da su unutar fašističkih snaga protiv kojih smo se borili postojale znatne suprotnosti zasnovane na različitim interesima raznih vrsta neprijatelja. Državne suprotnosti između Nemačke i Italije i konkurencija između njih, koja je dolazila do izražaja uprkos šire zajednice njihovih agresorskih interesa, odražavale su se i na našem ratištu. Suprotnosti između ustaša (kao nosilaca hrvatskog separatizma) i četnika (kao nosilaca politike povratka na staro stanje i staru državu) delovale su uprkos i pored postojanja njihovih zajedničkih fašističkih i kontrarevolucionarnih interesa. Uopšte uzevši i druge suprotnosti između nacionalnih buržoazija u predratnoj Jugoslaviji odražavale su se i na njihove eksponente u toku borbe i slabile snagu domaće kontrarevolucije isto tako kao što su i suprotnosti između raznih okupacionih sila i njihovi različiti interesi u borbi oko interesnih sfera u Jugoslaviji slabile snagu okupatora u celini.

Postojanje suprotnih interesa unutar neprijateljske žive sile bio je faktor kojim smo se mogli koristiti i stvarno koristili u revoluciji zaoštravajući ove suprotnosti kako putem politike i propagande, tako i odabiranjem ciljeva i objekata naših vojnih dejstava i različitim postupcima u borbi kao i u odnosu na različite vrste zarobljenika i sl.

No pri svemu ovome treba istaći da suprotnosti unutar neprijateljskih snaga nisu bile odlučujući uzrok njihove slabosti. Isto tako ni neka politika „igranja na suprotnostima“ nije bila neka značajna karakteristika naše strategije i taktike. Naprotiv kad je reč o međusobnom odnosu u živoj sili, bila je odlučujuća ogromna brojna nadmoćnost naše žive sile nad neprijateljem na našem ratištu i njeni za borbu potrebni moralno-politički

kvaliteti, kao i odgovarajuća organizacija i politička i vojna veština našeg ljudskog faktora, a posebno njegovih rukovodećih snaga.

8. JOŠ O NEPREKIDNOJ BORBI ZA ŽIVU SILU KAO JEDNOJ OD OSNOVNIH STRATEGIJSKIH KARAKTERISTIKA NAŠE REVOLUCIJE

Svaka politička borba je u izvesnom smislu borba za živu silu, odnosno za uticaj na određene kategorije ljudi (nacija, klasa, slojeva). Shodno tome i svaki rat i revolucija, kao način sprovođenja određene politike, predstavljaju i borbu za živu silu (da bi se neposredno putem vladanja nad živom silom ili posredno putem vladanja sredstvima za proizvodnju i korišćenjem rada radne snage došlo do određenih ekonomskih koristi).

Međutim, vojni, kao uostalom i politički, putevi i oblici borbe za živu silu su različiti, u zavisnosti od istorijskih i konkretnih društvenih i drugih uslova u kojima se vodi borba, i ciljeva društvenih snaga koje borbom rukovode.

Konkretni jugoslovenski društveni uslovi koji su se karakterisali unutar zemlje nerešenim nacionalnim pitanjem — što je objektivno pružalo mogućnosti za određeni oslonac okupatora i na deo nacionalno naše žive sile — nametali su pooštrenu potrebu za neophodnom, neprekidnom, gotovo svakodnevnom borbom za našu živu silu i uticaj nad njom.

Posebna činjenica da smo vodili socijalističku revoluciju bila je (kao uostalom i u svakoj drugoj revoluciji) povod za borbenu aktiviranje unutrašnjih kontrarevolucionarnih snaga, što je takođe uslovalo potrebu neprekidne borbe za živu silu naših naroda i, posebno, radnih masa, između nas i reakcionarnih snaga.

Neprekidna borba za čitavu našu živu silu bila je, dakle, jedna od osnovnih strategijskih kako političkih, tako i vojnih karakteristika naše revolucije.

Ovo se direktno odnosilo i na karakter naše armije.

Oduvek je svaka armija bila politička armija, već samim tim što svaka armija predstavlja sredstvo određene politike. Nekada je, međutim, ova veza armije i politike bila vidna uglavnom samo na vrhu, u direktnoj vezi državnih i armijskih vrhova, dok je sama armija na izgled bila „nepolitička“, odnosno njena politička uloga bila je više ili manje zamaskirana i formalno se prikazivala kao organizacija „iznad“ ili „izvan“ politike i političkih stranaka i zbivanja. Noviji uslovi doveli su u celini uzevši do većeg, otvorenog i vidnog „unošenja“ politike u armiju, odnosno do jasne manifestacije uvek i inače postojećeg političkog karaktera svake armije.

Konkretni objektivni uslovi i potrebe naše politike posebno su u oštrom obliku zahtevali da se nova Jugoslovenska armija ispoljava tokom revolucije kao odozgo do dole i izrazito politički faktor a ne samo kao vojna organizacija. Armija u celini, svaka njena vojna jedinica i svi njeni pripadnici, bili su i morali biti aktivni nosioci politike u čijoj službi je bila naša armija, odnosno čiji je ona bila eksponent i instrumenat za postizanje određenih političkih ciljeva.

Uslovljeno potrebom borbe za živu silu svi naši vojni taktičari morali su u svoje vojne procene pri biranju objekata i ciljeva vojnih dejstava u punom obimu unositi i izričito političke elemente, opredeljujući svoja dejstva ne samo po mogućem direktnom vojnom efektu, nego i po mogućem neposrednom ili posrednom političkom efektu (koji je konačno i opet, direktno ili indirektno, davao vojne rezultate).

Ako se ne bi imala u vidu ova nužnost neprekidne borbe za čitavu našu živu silu, kao jedne od bitnih strategijskih karakteristika naše oružane borbe, ne bi se mogla shvatiti naša borba, kako u mnogim delovima njezinim tako i u celini.

Kako je već napred istaknuto, naše grupisanje snaga, naši pokreti i manevri, biranje ciljeva u borbi, boravak i dejstvo naših jedinica u određenim krajevima i u određeno vreme, mogu se objasniti samo potrebom borbe protiv neprijateljskih oružanih snaga, s jedne, i istovre-

menom potrebom širenja revolucije na sve naše krajeve i obuhvatanje u borbu sve naše žive sile, čitavog naroda, s druge strane. Svakako da bi sve ovo izgledalo znatno drugačije da smo od početka imali obezbeđenu aktivnu podršku čitavog naroda i da naša borba protiv neprijatelja nije morala istovremeno biti i neprekidna borba za narod. Zato bi i one vojne analize koje bi prilazile našoj borbi samo sa stanovišta međusobnog grupisanja vojnih jedinica, gustine i dubine borbenog poretka, broja oruđa na kilometar fronta, vojnog manevra i kontramanevra i sl., išle stranputicom i neminovno i često dovodile do pogrešnih zaključaka i ocena o borbi i njenim rezultatima.

Ovo se može lako ilustrovati i nekim primerima koji ističu konkretnu i direktnu zavisnost političkih i vojnih elemenata naše borbe.

Baš u ovom smislu interesantno je, na primer, konstatovati da je *frontalna odbrana*, iako je usko-vojnički u našim uslovima (s obzirom na međusobni odnos u ratnoj tehnici) u početku bila neoportuna, ipak baš u početku revolucije kod nas često predstavljala oblik mobilizacije naroda za borbu protiv neprijatelja i kao takva ne tako retko bila veoma umesna ne samo politički nego i vojnički. Prepuštanje naroda koji se masovno odazvao pozivu na ustanak (i koji još u početku nije bio spreman da se lako odvoji od sela i svoje imovine) represalijama neprijatelja i prepuštanje sela i drugih mesta pljački i paležu — a da se tome ne usprotivi s oružjem u ruci — veoma bi se negativno odrazilo po odnos naroda i armije i po borbeni moral i armije i naroda. Razume se da je u ovom pogledu frontalna odbrana imala opravdanje samo onda ako je korist koja se njom postizala prevazilazila štetu koja se mogla pretrpeti u gubicima, odnosno i onda ako se objektivno nije mogao pronaći pogodniji oblik borbe za postizanje istog cilja.

Slično kao sa frontalnom odbranom, pa i još značajnije za pitanje aktiviranja naroda u borbu i jačanje borbenog morala naroda i vojnih jedinica, bilo je na primer i sa *nošenjem ranjenika*. Usko-vojnički se i to moglo tretirati kao greška koja dovodi do opterećenja jedinica i

slabljenja njihove manevarske sposobnosti i sl. — ali, uprkos toga, ovakvi naši postupci bili su neminovni i opravdani uvek tada kada nije bilo sigurno da se ranjenici mogu sačuvati na neki drugi način (što je često dolazilo u pitanje, a naročito u velikim neprijateljskim ofanzivama koje su težile da pretraže čitav teren pred sobom).

Takođe, na primer, i zadržavanje *organizacije teritorijalnih partizanskih odreda* — pored već stvorenih pokretnih i od teritorije manje zavisnih jedinica operativne vojske (brigada, divizija itd.) — moglo bi nekome izgledati kao nepotrebno trošenje i rasparčavanje snaga. Odnosno zar ne bi bilo bolje da su sve snage bile preformirane u pokretne jedinice i tako pojačala udarna i manevarska moć operativne vojske? Međutim, baš funkcije zaštite naroda i narodne imovine i kontrole teritorije, koje su neprekidno tokom revolucije vršili partizanski odredi (i uopšte vojnoteritorijalna organizacija), predstavljale su izraz neophodne brige koju smo i politički i vojnički bili dužni posvetiti narodu kao osnovnom izvoru naše ne samo političke nego i direktno vojne snage.

Već i samo ovi primeri pokazuju koliko se naša revolucija ne može tretirati usko-vojnički i naši postupci u revoluciji meriti nekim drugim vojnim postupcima izraslim u drugojačijim uslovima nego što su to bili naši. Naša borba i sva njena veličina mogu se shvatiti samo u neposrednoj vezi s našim sopstvenim uslovima odnosno uopšte uslovima koji su vladali na našem ratištu.

Baš u ovom smislu naša briga i pažnja morala je biti usmerena u pravcu maksimalnog pridobijanja naroda za borbu i otpor, jer je u prvome redu od odnosa naroda prema borbi zavisio i sam ishod naše revolucije.

VI. O MEĐUSOBNOM ODNOSU U BORBENOM MORALU NAŠE I PROTIVNIČKE ŽIVE SILE

Razmatrajući ljudski faktor u našoj revoluciji, neophodno je posebno se zadržati na pitanju borbenog morala kao neosporno osnovnog elementa kvaliteta žive sile u

ratu i revoluciji, elementa bez čijeg podizanja na određeni konkretnoj situaciji odgovarajući stepen ne bi uopšte moglo biti uspeha u borbi.

Kao što su nacionalna i socijalistička svest izrastale na objektivnim potrebama daljeg kretanja i razvitka našeg društva, tako je i volja za borbu našeg ljudskog faktora rezultirala iz ovih istih društvenih uslova i potreba i na njima izrasle političke svesti. Ali, kako se nije smelo ni trebalo čekati da politička svest stihijno i postepeno izrasta iz društvenih uslova i formira se do nivoa potrebnog za revoluciju, jer bi to bio ipak relativno dugotrajniji proces, tako se nije moglo čekati ni na spontano narastanje volje za borbu, odnosno borbenog morala do stepena neophodnog za oružanu borbu.

Društveno-politički karakter naše oružane borbe, tj. pravednost borbe koju smo vodili zasnovana na istorijski sazrelim nacionalnooslobodilačkim i klasnorevolucionarnim socijalističkim ciljevima i uopšte realno dostižnim demokratskim i humanim težnjama, dakle, revolucija usmerena protiv nacionalnog porobljavanja i najreakcionarnijih društvenih snaga oličenih u fašističkom okupatoru kao i protiv domaće profašističke kontrarevolucije, objektivno su pogodavali formiranju visokog borbenog morala. Zadatak je naših subjektivnih snaga, i političkih i vojnih, bio u tome da *svojom odgovarajućom subjektivnom aktivnošću iskoriste ove objektivne mogućnosti i dalje ih razvijaju. Zato je pored pravilne političke platforme bila neophodna i njena potvrda na delu.*

Rešavajući sve napred navedene probleme koji su stajali pred našim ljudskim faktorom mi smo svojom aktivnošću rešavali ne samo brojno angažovanje i mobilizaciju u borbu naše žive sile, putem podizanja i jačanja njene političke nacionalne i progresivne klasne svesti, nego i pitanje njene volje za borbu, odnosno borbenog morala, kako u oružanim snagama, tako i van njih, dakle, naroda u celini, i to za sve oblike i metode njegove borbe i otpora. *Politika ravnopravnosti i slobode svih jugoslovenskih nacija, kao i nacionalnih manjina, politika oslonca na radničku klasu, kao i radno seljaštvo i radnu inte-*

ligenciju, politika ravnopravnosti muškaraca i žena, kao i priznanja svih prava omladine, politika poštovanja svih specifičnosti u mentalitetu, tradicijama, pa i veri, običajima i raznim lokalnim osebnostima, i uopšte politika poštovanja slobode, prava i dostojanstva ličnosti — sve je to i posredno i neposredno doprinosilo zaintesovanosti kako narodnih masa, tako i svakog pojedinca za borbu, razvijajući kod svakog osećaj i ubeđenje da se bori za svoje sopstvene interese i za svoju ličnu slobodu i bolji život.

Potvrda ove politike na delu izražavala se u karakteru naših političkih i vojnih dejstava i biranju ciljeva našeg borbenog delovanja — o čemu je već bilo reći.

Ali pored toga — a što je baš naročito značajno za pitanje borbenog morala — potvrda ove politike morala se izraziti u *unutrašnjim odnosima* u našim novim oružanim snagama, kao i u svim drugim instrumentima i organizacijama našeg ustanka, kao i, posebno, u odnosu i naših oružanih snaga i naših društveno-političkih i drugih organizacija prema narodu.

Stvaranje i formiranje pravilnih unutrašnjih odnosa među ljudima je, uopšte uzevši, veoma komplikovano i veoma konkretno pitanje koje se manifestuje u svakodnevnom međusobnom saobraćaju i kontaktu.

Poštovanje, na primer, nacionalnih prava — kad se svede na konkretni odnos među ljudima — iziskuje posebnu brigu i pažnju. Šovinizam se ne javlja samo u svome direktno političkom obliku. On može da se izražava u na izgled beznačajnim stvarima pa sve do najgrubljih ispada, počevši na primer, s neumesnim šalama i primedbama na račun pojedinih nacija pa sve do otvorenog nipodaštavanja pripadnika drugih nacionalnosti. Isto to važi i za mogućnost ispoljavanja nepravilnih odnosa između pripadnika raznih društvenih slojeva, između muškaraca i žena, odraslih i omladine, kao i između pojedinaca uopšte, gde je svuda neophodna konkretna neprekidna svesna borba za međusobno razumevanje i poštovanje. Inače u društvu veoma raširena i uobičajena navika da se sopstveni mentalitet i psihologija poku-

šaju projicirati na drugoga pa i nametnuti ih drugima s kojima se živi i dolazi u kontakt, predstavlja, najčešće i nesvesno, izvor međusobnog nerazumevanja, sukoba i sporova među pripadnicima različitih nacionalnosti, profesija, pola, godina uzrasta i opšte između pojedinaca različitog mentaliteta, psihologije i običaja.

Pored Partije, kao rukovodeće snage ustanka, i armija je, kao jedan od osnovnih nosilaca pravilne naše nacionalne i socijalističke politike, morala u pogledu svojih unutrašnjih odnosa da služi kao primer našim narodima i da u ovom smislu deluje kao atraktivni politički faktor. To je, uostalom, važno i za sve društvene poluge revolucije, kao što su bile organizacije nacionalnooslobodilačke fronte (kao svenarodne organizacije), narodnooslobodilačkih odbora (kao organa nove vlasti), ženskih i omladinskih organizacija, koje su sve morale služiti kao primer novih društvenih odnosa koji su se stvarali već u toku revolucije. To je objektivno iziskivalo i poseban politički rad i političko, kao i kulturno-prosvetno vaspitanje koje bi pospešilo ovu političko-propagandnu funkciju armije, kao, uostalom, i ostalih organizacija koje su se javljale kao sredstva, organi, poluge, instrumenti politike naše nove revolucionarne vlasti.

Unutrašnji odnosi u armiji u našim uslovima očigledno nisu mogli počivati na nekoj „pruskoj disciplini“. Ova vrsta discipline bila je, uostalom, uopšte istorijski prevaziđena od onog vremena od kada su se narodi iz pretežno pasivnog objekta rata pretvarali, i manje-više kao celina pretvorili, u subjekat njegov, i od onog vremena kada su se ratovi prestali rešavati samo u jednoj ili svega u nekoliko kratkotrajnih bitaka i kad se od zgusnutih prešlo na manje ili više rastresite borbene poretke. Voditi ljude u borbi u novim uslovima nije bilo isto što i nekada vladati njima i držati ih pod stegom i kontrolom u kratkotrajnom sukobu u krutom linijskom fridrihovskom ili nekom drugom sličnom borbenom poretku, falangi itd. Dakle, ne samo politički motivi i principi nego i direktno praktični vojni razlozi iziskivali su nove odnose u vojnoj hijerarhiji, a posebno,

razume se, u vanredno teškim ratnim uslovima u kakvim smo mi vodili našu borbu.

Odgovor na pitanje kakvi treba da budu unutrašnji odnosi među ljudima i kakva disciplina treba da se primeni, nije se mogao subjektivno izmisliti niti unapred predodrediti. Obratno, trebalo je analizom objektivnih naših uslova pronaći i otkriti koje vrste odnosa i kakva vrsta discipline nude najveće izgleda za maksimalno aktiviranje čitave naše žive sile i svakog pojedinca i za formiranje, učvršćenje i jačanje borbenog morala. Polazeći baš od ovih objektivnih uslova i ciljeva radi kojih se vodila borba paroli „vojska je vojska“ i svemu onome što se iza nje krije, kod nas ni u kom slučaju nije bilo mesta, ni politički a shodno tome ni vojnički.

Zato su lični primeri starešina, drugarski odnosi između boraca i starešina, međusobna pažnja i uopšte poštovanje slobode i dostojanstva ličnosti, svakodnevna i svestrana konkretna briga o ljudima, vanredna briga o ranjenicima, poštovanje i gajenje uspomene na pale borce, uticaj kolektiva na pojedince, uticaj starih boraca na nove, kao i razni drugi slični metodi bili nesravnjivo efikasniji od svake krute discipline, „drila,“ kazni i drugih sličnih, po nekim „vojnim stručnjacima“, navodno uvek i za večna vremena neophodnih „vojničkih metoda“. To ne znači da su sankcije bile potpuno izlišne. Ali one su imale mesta po pravilu tada kad je čitav kolektiv jedinice na bazi svesti i svestrane discipline bio osvedočen u neophodnost kažnjavanja takvih istupa pojedinaca koji su očigledno štetili borbi i bili usmereni protiv shvatanja čitavog kolektiva, odnosno kad je starešina koji je izricao kaznu opravdano bio ubeđen da će naići na podršku i razumevanje čitavog kolektiva, odnosno jedinice ili ustanove kojom je rukovodio. Na ovakvim i sličnim metodima i odnosima zasnovana svesna disciplina imala je za posledicu da je kažnjavanje kao metod rukovođenja zaista predstavljao iznimku u našim oružanim snagama. Starešine koji su se, tražeći na izgled „kraće puteve“, pokušali služiti kaznama, kao redovnim metodom rukovođenja, sami su se pre ili kasnije diskva-

lifikovali kao starešine. Pravilna politika i pravilni odnosi usloveli su kod nas veoma visoki stepen svesne discipline i znatan stepen borbenog morala, i to ne samo kod boraca dobrovoljaca u početku ustanka, nego i kasnije u toku revolucije kad se armija omasovila redovnom mobilizacijom. Sve ovo je ne samo učvršćivalo unutrašnje odnose nego i obezbeđivalo efikasnost vojnog komandovanja (kao neophodnog oblika rukovođenja oružanom borbom) jer se ono u uslovima velike dinamike vojnih dejstava kakva je ona bila u našim uslovima mogla osloniti i na svesno zalaganje i inicijativu potčinjenih boraca i starešina.

Odnos oružanih snaga prema narodu (kao i prema organima narodne vlasti i svim društveno-političkim organizacijama naroda), morao je biti takav da pozitivno i privlačno deluje na narodne mase, čak i bez obzira na momentana njihova raspoloženja, pa i kolebanja u ovom ili onom kraju i ovom ili onom vremenskom periodu. Neprekidna zaštita naroda od masakriranja, paleža i pljačke imovine i svih drugih represalija neprijatelja, bila je jedan od zakona naše borbe. Pored ostalog, kako je već ranije rečeno, održanje od početka do kraja revolucije, paralelno uz operativnu armiju, organizacije vojnih odreda i drugih vojnih organa organizovanih na užem teritorijalnom principu (partizanskih odreda, komandi mesta, mesnih straža i patrola i sl.) bio je, pored njihove uloge kao oslonca operativnoj armiji, i jedan od vojnoorganizacijskih oblika zaštite naroda, njegovog života i imovine. Izbegavanje nasilnog posezanja za imovinom naroda bio je princip koji se morao poštovati. Poznato je niz slučajeva da su naše vojne jedinice gladne prolazile kroz pojedine krajeve u kojima još nisu bili, odnosno dok nisu bili, stvoreni uslovi da sam narod dobrovoljno stavi na raspolaganje hranu kao i razne druge potrebe za narodnu revolucionarnu vojsku. Povremeno učešće čitavih jedinica u poljoprivrednim radovima bio je jedan od značajnih oblika pomoći armije narodu. Isto tako pružanje lekarske pomoći narodu od strane vojnog saniteta, usluge u opravci poljoprivrednog i drugog alata, pomoć u saobraćajnim sredstvima i prevoženju, a posebno

pomoć u dovoženju hrane iz bogatijih u pasivnije krajeve, pa čak i posebne vojne akcije za zadobivanje hrane za potrebe stanovništva itd. Uopšte uzevši odnos naše armije, kao i svake njene jedinice i pripadnika, bio je konkretno merilo naše političke zrelosti i odraz stvarnog i neraskidivog jedinstva i čvrste veze naroda i njegove armije, i samim tim istovremeno i podsticaj za jačanje borbenog morala i armije i naroda.

Ništa u armiji ne iziskuje toliko svakodnevne pažnje koliko baš pitanje borbenog morala. Posebno, u uslovima naše revolucije, moćna, dobro naoružana i dobro organizovana protivnička armija predstavljala je veoma opipljivu činjenicu. Nije bilo lako ni jednostavno, osobito u počecima ustanka, uveriti naše veoma male i polunaoružane vojne formacije, a da se i ne govori o nenaoružanom narodu, u mogućnost borbe protiv oružanih snaga regrutovanih iz nekoliko fašističkih država i potpomognutih domaćim kvislinškim jedinicama. Već i sam takav međusobni odnos u oružanim snagama objektivno je nametao određene konsekvence našoj strategiji i taktici kad je bilo u pitanju formiranje borbenog morala. Bilo je, na primer, neophodno u prvome redu baš iz ovih razloga tražiti i obezbeđivati neprekidne, takoreći svakodnevne pobjede, makar i manje po obimu. I to je, sa svoje strane, dobrim delom opredeljivalo izbor ciljeva naših dejstava sve dotle dok kroz borbu nismo ojačali i stvorili materijalne uslove za veće operacije i krupne pobjede. Tu se nije smelo ići u avanture, želje nisu smele ići ispred mogućnosti. Ovakve konsekvence za taktiku nisu, međutim, sputavale borbu.

Veći broj uspešnih manjih akcija bio je u stanju da u izvesnom smislu, u pogledu uništavanja i zarobljavanja protivničke žive sile i uništavanja i zaplenjivanja oružja — kao neposrednih ciljeva oružane borbe — nadomesti manji broj većih operacija, te da u vojnom pogledu da iste ili slične rezultate. A uslova za ovakve manje akcije bilo je od samog početka napretek na čitavom našem ratištu.

Razume se, da se konkretno stanje borbenog morala svake jedinice javljalo u svakom određenom momentu kao objektivna stvarnost o kojoj se moralo voditi računa preduzimajući istovremeno i sve mere za neprekidno jačanje borbenog morala koji uvek može da više ili manje varira pod uticajem raznih psiholoških i drugih faktora i efekata.

Imajući sve ovo, kao i razne druge slične činjenice i okolnosti, u vidu, *jugoslovenski revolucionarni pokret izgradio je vanredan borbeni moral koji ne samo da se odlikovao veoma visokim stepenom u proseku nego i, u celini gledajući, veoma ujednačenim borbenim moralom svih svojih pripadnika.*

Dok je naš borbeni moral, bazirajući se na jedinstvu interesa čitavog našeg, ljudskog faktora i našoj svesnoj akciji usmerenoj ka iskorišćavanju ovih objektivnih mogućnosti, bio ne samo veoma visok nego i uglavnom ravnomeran, borbeni moral naših protivnika bio je veoma raznolik.

Borbeni moral naših protivnika, pored izvesnih zajedničkih, formirao se i na izvesnim različitim faktorima i okolnostima, pa otuda i proističu razlike u borbenom moralu raznih neprijateljskih formacija na našem ratištu.

Ubrzano razvijanje proizvodnih snaga „mladih kapitalističkih sila“, tj. osnovnih fašističkih sila iz prošlog svetskog rata (Nemačke, Japana, Italije) uticalo je, bez sumnje, u uslovima tada u svetu preovlađujućeg kapitalističkog društvenog sistema, na formiranje ekspanzionističke politike ovih država u potražnji za sirovinama, jevtinijom radnom snagom i privilegisanim položajem na svetskom tržištu pa i uopšte u težnji za vladanjem svetom. Ali je to bio samo jedan od elemenata na koji se oslanjala fašistička ekspanzija i na kome je ona organizovala, naružala i opremila svoje oružane snage i na kome je gradila borbeni moral svog ljudskog faktora.

Kako uopšte u izgradnji vojne sile tako i u formiranju borbenog morala fašizam se oslanjao i na niz drugih spoljnih i unutrašnjih faktora relevantnih po vojnu silu i međusobni odnos vojnih snaga, a koji se ne mogu jed-

nostavno svesti samo na posredni uticaj proizvodnih snaga na formiranje politike agresivnih sila pa i politike uopšte.

U prvom redu tu dolaze u obzir međusobne suprotnosti unutar antifašističkih svetskih snaga i njihova razjedinjenost u otporu protiv narastajuće fašističke opasnosti. U praksi se to pokazalo na primeru talijanskog napada na Etiopiju, japanskog na Mandžuriju odnosno Kinu, talijanskog upada u Albaniju, „anšlusu“ Austrije, aneksiji Čehoslovačke itd., jer su sve ove agresije ostale nekažnjene i pokazale se kao uspešne i moguće. Ovakve činjenice su bile dovoljno ubedljive za fašističku živu silu da izvede zaključak da postoje realne mogućnosti osvajanja drugih zemalja, što je pogodovalo razvijanju njenih ekspanzionističkih i militarističkih pretenzija i jačanju njenog borbenog morala.

Unutrašnje slabosti mnogih zemalja koje su mogle postati objekat fašističke agresije, javile su se kao druga objektivna komponenta koja je privlačno delovala na živu silu fašističkih zemalja i pozitivno uticala na porast njenih osvajačkih apetita i njenog borbenog morala. Oslo nac na nerešeno nacionalno pitanje u nekim višenacionalnim državama i na društveno reakcionarne klase i slojeve u nekim zemljama rastrzanim unutrašnjim klasnim suprotnostima bilo je, takođe, elemenat na koji je fašizam računao u svojim procenama odnosa vojnih snaga i konkretno u svojoj vojnoj agresiji (oslanjajući se na „petu kolonu“), što je bez sumnje jačalo samopouzdanje fašističke žive sile i stvaralo osećaj superiornosti nad protivničkim ljudskim faktorom što se odražavalo i na borbeni moral oružanih snaga i naroda unutar fašističkih zemalja.

I dalje, veliki i veoma značajni početni ratni uspesi fašističkih armija su vanredno pogodovali stvaranju mita o „nepobedivosti“ fašističkih snaga (a naročito nemačkih) i učvršćenju i jačanju borbenog morala u oružanim snagama i među stanovništvom fašističkih zemalja (kao i razvijanju defetizma kod mnogih njihovih protivnika).

Iako su napred navedene činjenice, kao i razne druge, predstavljale objektivnu podlogu za formiranje borbenog morala fašizma u celini, postojali su i razni specifični objektivni faktori koji su uticali na različito oblikovanje borbenog morala unutar svake fašističke zemlje.

Na primer za Nemce su se kao posebne objektivne povoljne činjenice javljale: relativno velika ukupna brojna snaga nemačke nacije, relativno brojne nacionalne manjine nemačke narodnosti u raznim zemljama Evrope, izvesne odredbe Versajskog ugovora koje su nametale određena ograničenja koja su korišćena za jačanje revanšističkog duha i „borbe za ravnopravnost“ s drugim državama, tradicionalni nemački militarizam, kroz raniju istoriju formirana sposobnost za vojnu organizaciju, tradicionalna disciplina nemačkog naroda, relativno brojni srednji slojevi stanovništva (nastali na osnovu industrijske razvijenosti) a u stvari nedovoljno obrazovani i zato pogodni za prihvatanje agresivne, ambiciozne i pretenzionozne ideologije o nemačkom „*übermenschu*“, itd. Kod Talijana je, na primer, stanje stvari baš po nekim od ovih elemenata bilo bitno drugačije, što je objektivno predstavljalo slabiju osnovu za formiranje borbenog morala, a što se i odrazilo u ratu. Dok se može reći da je nemački ljudski faktor bio prilično homogen i ujednačen u pogledu volje za borbu i borbenog morala, kod Talijana su postojale znatne razlike između borbenog morala fanatičnih fašističkih jedinica, i ostalog dela talijanske armije. Ovo baš zato što je iz objektivnih razloga u Italiji bilo daleko teže stvoriti uverenje kod širih masa u snagu i nepobedivost fašističkog društvenog uređenja i „talijanskog oružja“, nego što je to slučaj bio u Nemačkoj. Sve te razlike u borbenom moralu između nemačkih i talijanskih jedinica ispoljile su se i u Jugoslaviji.

Bugarske i mađarske fašističke okupacione vojne snage zasnivale su borbeni moral u prvom redu oslanjanjući se na velike okupacione sile, naročito na nemačku armiju i njenu snagu i „nepobedivost“ (uopšte uzevši nisu tako retki primeri u istoriji da se neka mala zemlja osloni na velikog saveznika i dovede se u situaciju da

preceni svoje sopstvene snage za ekspanziju i dominaciju nad drugima, i deluje agresivno iznad svojih sopstvenih mogućnosti). Tradicionalne iz prošlosti nasleđene pretenzije mađarske i bugarske buržoazije, stvarale su iluziju kod tadašnjih bugarskih i mađarskih državnih faktora i trupa da je upravo sada „došlo vreme“ za „konačno“ zadovoljenje njihovih nacionalističkih i fašističkih ambicija. Formiran na ovakvim i sličnim faktorima, a naročito oslanjajući se na velike okupacione sile i dok su one bile prisutne, borbeni moral mađarskih, a naročito bugarskih okupacionih jedinica nije bio za potcenjivanje. Posebno interesantan slučaj u pogledu borbenog morala okupacionih snaga predstavlja tzv. „kozački korpus“ (ili „Čerkezi“ kako su kod nas ponekad nazivani) formiran od ruskih, ukrajinskih i drugih belogardejaca, kao i od nekih demoralisanih zarobljenika bivših boraca Crvene armije. Borbeni moral ovog korpusa lišen bilo kakve političke platforme bio je tipični primer očajničkog morala zasnovanog na krutoj stezi nemačkih oficira, na pljački, paležu, alkoholu i silovanju, čime su se jedino mogli vezivati ovi odnarođeni i deklasirani elementi. Zato, dok su delovali ovi faktori i dok su i kad su postojali uslovi za njih, postojao je i nekakav borbeni moral, a čim je prestalo „blagotvorno“ dejstvo ovih „narkotika“ ove jedinice su prskale u sukobu s našim oružanim snagama.

Određeni uticaj na borbeni moral stranih okupacionih trupa proizlazio je i iz toga što su one ratovale u tuđoj zemlji. Iz ove objektivne činjenice, koja je u celini negativna za okupatora, rezultirala je ipak izvesna olakšana mogućnost fašističkih vojnih kadrova da sprečavaju masovniju predaju vojnika u borbi plašeći ih neprijateljstvom jugoslovenskih naroda i njihovih oružanih snaga i ubeđujući ih lažnom propagandom u razna zla koja ih čekaju ako padnu u zarobljeništvo u tuđoj zemlji — što je imalo izvesnog efekta sve dotle dok nisu na to silom bili naterani, odnosno i dotle dok se nisu na našim postupcima prema zarobljenicima očigledno uveravali u neosnovanost neprijateljske propagande.

Borbeni moral domaće, unutrašnje kontrarevolucije bio je naročito izrazito šarolik i neujednačen.

Ustaše, formirane od odnarođene separatističke emigracije, kao i od izvesnog broja dobrovoljaca regrutovanih u zemlji od najokorelijih profašističkih elemenata, oslanjajući se direktno na okupacionu fašističku vojnu silu, dočepale su se vlasti i položaja u „Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“ te su bili ekonomski i politički zainteresovani za očuvanje svojih materijalnih i administrativno-birokratskih pozicija. Krvavi pokolji nad srpskim, kao i hrvatskim stanovništvom, i pljačka njihove imovine, kao i zlodela koja su činili nad pojedinim zarobljenim borcima oslobodilačkog revolucionarnog pokreta, očajnički su ih vezali strahom od zaslužene kazne. Ovi ekonomski, politički i psihološki, pa i čisto kriminalni „stimulansi“ imali su za rezultat veoma veliku upornost i žilavost ustaša u borbi.

Slično kao sa ustašama gotovo u celini bilo je i sa delom četnika Draže Mihajlovića i raznih drugih varijanti četništva. Oni četnici koji su klasno i lično bili neposredno zainteresovani za očuvanje kapitalističkog društvenog sistema i preživelog režima bivše države i svojim ličnim ekonomskim i drugim pozicijama u staroj državi ili novostecenim u okupacionom državnom aparatu i privredi, a pored toga okrvavljeni svojim zlodelima nad pripadnicima našeg pokreta i narodom uopšte, izrazito su se uporno i žilavo borili protiv oslobodilačkog pokreta i revolucije. Kako je već rečeno, ovde se u prvome redu radilo o predstavnicima srpske pa i delovima druge buržoazije), kao i o izvesnom broju bivših oficira, podoficira, žandarma, policije i državne administracije stare jugoslovenske države. Ostali četnički elemenat, prisilno mobilisan ili zaveden „srpstvom“, „jugoslovenstvom“ i sličnim parolama i propagandom onih klasa i slojeva koji su imali direktne koristi od stare države i njenog hegemonističkog i nasilno-centralističkog uređenja, kao i od okupacije, nije se odlikovao nekim većim borbenim moralom. Isti je slučaj bio i sa delom hrvatskog domobranstva koji je

bio prisilno mobilisan ili pak zaveden iluzijama o separatnoj hrvatskoj državi. Različiti uticaji su isto tako objektivno uslovljavali stepen borbenog morala ostalih domaćih reakcionarnih snaga čiji je moral veoma varirao i kretao se od izrazito dobrog do veoma slabog. Na pripadnike nacionalnih manjina koji su bili dobrovoljno ili prisilno regrutovani u fašističke oružane formacije odražavali su se, pored unutrašnjih razloga, i oni uticaji koji su delovali i na formiranje borbenog morala odgovarajućeg nacionalnog elementa okupacionih oružanih snaga.

Razume se da su sve gornje na objektivnim i subjektivnim faktorima zasnovane karakteristike borbenog morala obe zaraćene strane (i unutar njih) odražavale svoj uticaj i na samu borbu i njene karakteristike.

Vojno komandovanje naših neprijatelja i samo je izvlačilo zaključke iz postojećeg različitog borbenog kvaliteta svoje oružane žive sile i po pravilu su teži zadaci i najznačajniji vojni objekti poveravani kvalitetnijem borbenom elementu i obratno. U ovom smislu su i nosioci svih većih neprijateljskih ofanziva po pravilu bile nemačke jedinice potpomognute talijanskim fašističkim „crnim košuljama“, zatim ustašama, okorelim četnicima, bugarskim i nekim drugim jedinicama. Neprijatelj je neprekidno preduzimao sve političke i vojne mere koje su bile u njegovoj moći da bi podigao borbeni moral svih svojih jedinica i sprečio po sebe negativne posledice slabosti morala nekih jedinica. Interesantno je u celini, da je slab borbeni moral izvesnih kategorija neprijatelja imao određenog uticaja čak i na njegovu tendenciju za fortifikacijom, koja je ne samo štitila od vatre u borbi nego i omogućavala lakšu kontrolu nad boračkim sastavom (iako je osnovni razlog za pribegavanje utvrđivanju i pozicijskoj odbrani bila, svakako, narastajuća udarna snaga naše armije).

Razumljivo je, u celini gledajući što je različiti borbeni moral raznih spoljnih i unutrašnjih protivnika jugoslovenskog oslobodilačkog revolucionarnog pokreta objektivno uticao i na izbor ciljeva i objekata i na načine vojnog dejstva naših oružanih formacija. Udar po nepri-

jateljskim jedinicama najslabijeg i slabijeg borbenog morala predstavljao je najkraći put da se dođe do oružja i ratne tehnike neophodne za dalji razvoj i širenje ustanka. Tako, iako je, bez sumnje, okupator predstavljao našeg glavnog protivnika (pa su i osnovni naponi bili usmereni protiv njega), i, dalje iako su od naših unutrašnjih neprijatelja ustaše, zagriženi deo četništva, balisti i sl. predstavljali osnovni unutrašnji vojni oslonac kontrarevolucije, ipak su veoma često naše akcije i operacije sasvim opravdano bile usmerene protiv po borbenom moralu „najslabijih karika“ u lancu neprijatelja (što se manifestovalo u čestim našim napadima na domobranske i razne njima slične garnizone i jedinice). Pitanje, dakle, procene borbenog morala ove ili one neprijateljske jedinice bila je stvar veštine ratovanja i procene naših taktičara koji su i sa relativno malim i slabo naoružanim jedinicama mogli računati na veći uspeh protiv po borbenom moralu slabijem elementu neprijatelja, ali koji se protiv izrazito borbenog neprijateljskog elementa nisu mogli osloniti samo na prednost našeg borbenog morala, već su morali obezbediti neophodno nadmoćno grupisanje naše žive sile ili vatre ratne tehnike, ili jedno i drugo, ili, pak, obezbediti takvo iznenađenje manevrom ili napadom uopšte koje ne bi dozvolilo neprijatelju razvoj za borbu. Prednost u borbenom moralu javljala se kao elemenat prevage nad protivnikom tada kad je zaista u konkretnoj borbi u našu korist izrazito postojala bitna razlika u borbenom moralu između nas i neprijatelja, što je bio čest slučaj, ali što nije važilo za dobar broj borbenih sukoba.

Zato je, pored ostalog, naša borba i bila tako teška i krvava, jer smo imali protiv sebe ne baš mali broj neprijateljske žive sile dobrog borbenog kvaliteta.

Kod ljudskog faktora uopšte — pa tako i u ulozi vojnog faktora — postoji određena dijalektička zakonitost u odnosu između kvantiteta i kvaliteta žive sile. Ovo važi i za borbeni moral kao elemenat kvaliteta ljudskog faktora. U ovom smislu s povećanjem mase žive sile određenog borbenog morala dolazi do novog kvaliteta morala

koji je veći od zajedničkog proseka ovih pojedinačnih kvaliteta. Ovaj novi kvalitet borbenog morala i opet sa svoje strane pojačava snagu broja, tj. mase. (Na ovoj dijalektičkoj zakonitosti, uostalom, i bazira pojačana snaga kolektiva uopšte — pa tako i u vojnoj organizaciji — koja je uvek veća od običnog zbira snage pojedinaca koji sačinjavaju kolektiv. Isto tako ova zakonitost pojačava prednosti poznatog vojnog načela „koncentracije snaga i sredstava na odlučujućem mestu i u odlučujuće vreme“, zato što takva koncepcija po svom značaju i snazi prevazilazi snagu mehaničkog zbira pojedinih kvaliteta koncentrisane žive sile i tehnike). Samim tim, dakle, što smo mi na našem ratištu raspolagali strategijskom brojnom nadmoćnošću za borbu upotrebljive žive sile (njenom većom „koncentracijom“ u celini) ova masa žive sile davala je i u pogledu borbenog morala novi kvalitet koji je prevazilazio snagu njenog broja.

Kad se, dakle, u celini govori o međusobnom odnosu našeg i neprijateljevog borbenog morala, može se konstatovati da smo mi u ovom pogledu imali u izvesnom smislu dvostruku prednost: *prvo, naš borbeni moral bio je u celini veoma visok i manje-više ujednačen na tome visokom nivou (za razliku od neprijateljskog koji je bio veoma raznovrstan — od izrazito slabog pa do dobrog i solidnog), i drugo, mi smo po borbenom moralu bili strategijski nadmoćni nad neprijateljem već i zbog same moćne mase po borbenom moralu kvalitetne naše žive sile — i to opet u dvojakom smislu: prvo, zbog same brojčane nadmoćnosti ovakve naše žive sile i, drugo, zbog novog kvaliteta koji se javio kao dijalektički rezultat te veće mase.*

Pokretanjem u borbu naše po broju nadmoćne žive sile i obezbeđenjem njenog visokog borbenog morala stvorena je u revoluciji opšta strategijska nadmoćnost nad neprijateljskom živom silom na našem ratištu — tako da smo mi u celini uzevši objektivno lakše sprovodili u život neophodne koncentracije žive sile, sa za borbu dovoljno

visokim borbenim moralom na odlučujućim mestima i odlučujuće vreme, nego što je to bio u stanju da čini naš protivnik.

VII. JOŠ O ULOZI I ZNAČAJU KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE KAO RUKOVODEĆE SNAGE U BORBI ZA NACIONALNO OSLOBOĐENJE I SOCIJALIZAM

Činjenica da je marksistička, socijalistička politika Komunističke partije Jugoslavije upravo odgovarala potrebama nacionalnog oslobođenja i socijalističkog preobražaja i da je zaista vodila ka uspehu, *dokazuje, s jedne strane, pravilnost ove politike i, s druge strane, pokazuje koliko je društvo u celini u praksi već sazrelo za socijalizam i koliko je po marksizmu naučno i teoretski predviđeno kretanje društva u stvari postalo zakonita potreba društvene prakse.*

Ovu mogućnost i potrebu daljeg progressa u tadašnjim našim nerazvijenim uslovima nije bilo lako uočiti i otkriti, što uostalom dokazuje i činjenica da u mnogim zemljama koje su imale slične objektivne uslove nisu bili u ovom pogledu izvučeni odgovarajući zaključci.

Komunistička partija Jugoslavije rukovodena Titom bila je upravo ta subjektivna snaga koja se vinula iznad naših sopstvenih materijalnih uslova i izdigla na nivo istorijskih mogućnosti i potreba društva kao celine, prevazilazeći objektivne okvire naše privredne nerazvijenosti i uopšte prosečnu svest i spoznaju naše relativno mlade radničke klase kao i naroda u celini. Ona je zaista bila avangarda ne samo radničke klase Jugoslavije nego i svih jugoslovenskih naroda u borbi za socijalno i nacionalno oslobođenje, idući ispred i pokazujući put u ovoj borbi i usmeravajući je u skladu sa interesima naših kao i svetskih progresivnih društvenih snaga.

Boravak rukovodstva Komunističke partije u zemlji već od pre rata ne samo da je obezbedio neposredni kontinuitet priprema za borbu nego je objektivno olakšao

poznavanje konkretne situacije i konkretnih uslova u zemlji, što je unapred omogućilo i obezbedilo ne samo vezu rukovodstva i naroda, nego i punu spoznaju svih konkretnih elemenata narodne snage. To je bio jedan od nesumnjivih značajnih faktora našeg uspeha u ustanku i borbi. Izvana se mogu praviti uske zavere, ali se ne može dizati čitav narod na ustanak i u rat, niti radne mase u revoluciju.

Pokretanje najširih narodnih snaga u borbu omasovilo je i samu Partiju stvarajući uslove da, ne slabeći kvalitet nego naprotiv jačajući ga, pređe sa uže kadrovske Partije na relativno masovnu rukovodeću političku snagu naših naroda. Ulazeći u ustanak s oko 12 000 članova Partija je iz revolucije izišla višestruko uvećana, dok je u borbama poginuo veliki broj članova Partije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije (od predratnih oko 12 000 članova Partije samo je oko 3 000 preživelo revoluciju).

Masovno primanje u članstvo Partije radnika, seljaka, narodne inteligencije, žena i omladine, bilo je rezultat prekaljivanja u borbi ovih novih članova Partije i na delu isprobane njihove odanosti ciljevima Partije i njenom programu. Nacionalna i socijalna struktura članstva Partije bila je, s jedne strane, odraz stvarnog aktiviranja u oslobodilačkoj borbi odnosno revoluciji najširih narodnih masa i, s druge strane, izraz politike Partije koja je forsirala radni element i obezbeđivala bratstvo i jedinstvo i ravnopravnost svih jugoslovenskih naroda.

U pogledu vojne uloge Komunističke partije Jugoslavije posebno je interesantan period neposredno pred ustanak kao i sami počeci ustanka.

U ovom periodu nisu još bile formirane nove oružane snage. Od vojne organizacije postojali su samo vojno-partijski komiteti, partijske vojne komisije i slični partijski organi i forumi.

Ovaj period karakteriše se, dakle, nerazvijenošću političke i vojne organizacije odnosno, još preciznije rečeno, u ovom periodu se vojna organizacija još nije bila odvojila od političke organizacije već je politička organizacija neposredno rešavala i vojne probleme vršeći vojne pri-

preme za predstojeću borbu. U istom ovom smislu se ni vojna veština nije još bila iskristalisala u odvojenu manifestaciju i sredstvo politike nego je politika neposredno rešavala i probleme vojne veštine.

Ova pojava organizacionog vojno-političkog jedinstva bila je kod nas prelaznog karaktera i privremena, a predstavljala je oblike i puteve razvitka oružanih snaga i stvaranja vojne veštine.

U istom smislu je, u početku ustanka, Partija neposredno vršila i ulogu vlasti, odnosno organa nove države, da bi ubrzo prešla na formiranje zasebnih organa narodne socijalističke vlasti.

Posebno je još u našim uslovima interesantna uloga političkih komesara.

Iako je stvaranje institucije političkih komesara bilo inspirisano iskustvima oktobarske sovjetske socijalističke revolucije, pa su i neki prvi propisi o njihovoj ulozi nosili pečat sovjetskog iskustva, u praksi se, međutim, uloga komesara u našoj revoluciji znatno razlikovala od njihove uloge u oktobarskoj revoluciji.

Kako se sovjetska revolucija dobrim delom odvijala putem infiltracije u stare oružane snage i razbijanjem njihove organizacije iznutra preuzimajući i relativno veliki broj starog starešinskog kadra, kao i masovnim izdizanjem za kratko vreme novih vojnih kadrova — to je kod uloge političkih komesara bila i naglašena njihova funkcija obezbeđenja partijske linije u nastajućim revolucionarnim oružanim snagama, pa i kontrolna uloga u odnosu na komandante i komandire.

Jugoslovenska revolucija mahom se odvijala, od samog početka, putem stvaranja iz osnova novih vojnih jedinica pri čemu je Partija najčešće neposredno formirala ove jedinice i u najvećem broju slučajeva davala i obezbeđivala i boračko jezgro i komandni kadar. Odnosno, i izdizanju novog komandnog kadra iz redova nepartijaca najčešće je prethodilo njihovo primanje u Partiju ili je usledilo neposredno iza toga.

Budući da je i ogromna većina komandnog kadra u našim uslovima regrutovana iz članova Partije, često

isto tako politički izraslih kao i politički komesari — to kod nas u praksi (osim u manje-više iznimnim slučajevima) nije posebno bila ni naglašena „obezbeđujuća“ i kontrolna funkcija političkih komesara. Odnos između komandanta i komesara kod nas po pravilu se svodio na podelu rada, pri kojoj je komandant licem bio okrenut ka vojnostručnim problemima odnosno komandovanju, a politički komesar ka partijskom radu i uopšte moralno-političkom uzdizanju boraca, starešina i jedinica, kao i njihovim odnosima prema narodu, narodnoj vlasti i partijskoj organizaciji na terenu. Ovakva podela rada u tadašnjim uslovima velike složenosti i vojnih i političkih problema, a naročito dok se još nije dovoljno razvila organizacija komandovanja, štapska kultura i uopšte vojna naobrazba kadrova, odnosno dok se još nisu dovoljno razvili i organi naše nove vlasti, pokazala se veoma korisnom i efikasnom. U ovom pogledu su značajnu ulogu odigrali i politodeli kao partijski organi koji su pružali svestranu pomoć vojnom komandovanju.

VIII. STRATEGIJSKE OBJEKTIVNE PREDNOSTI RATA NA SVOJOJ TERITORIJI (NASELJENOJ STANOVNIŠTVOM NAKLONJENOM CILJEVIMA BORBE)

U samom početku ustanka ukupna oružana živa sila neprijatelja, u odnosu na ukupnu površinu naše teritorije, u proseku je iznosila manje od 2 neprijateljska vojnika na 1 km² naše teritorije (oko 400 000—500 000 vojnika : 256 000 km² teritorije). A u periodu kad su tokom revolucije okupacione snage bile najjače u Jugoslaviji prosečna gustina njihova, u odnosu na ukupnost prostora našeg ratišta, nije iznosila ni 3 vojnika na 1 km² (oko 609 000 : 256 000), a zajedno s domaćim kvislinškim snagama jedva je bila nešto veća od 3 vojnika na 1 km² (oko 829 000 : 256 000).

Ovakav proračun slično bi se mogao izvesti i za odnos neprijateljske ratne tehnike prema ukupnoj površini na

kojoj se vodila borba odnosno o mogućnostima ove tehnike u odnosu na ukupnu površinu ratišta. Ne raspoložujući preciznijim podacima o ukupnom broju svih vrsta neprijateljskog oružja i njihovoj vatrenoj moći, možemo ipak potrebne zaključke u ovom pogledu izvući iz taktičko-tehničkih osobina bilo kojeg oružja. Ako uzmemo, na primer, neko artiljerijsko oruđe, recimo haubicu kalibra 105 mm (čije snažno ubojno dejstvo od parčadi njene granate obuhvata svega oko 90 m²), postaje odmah uočljivo da bi neprijatelj morao raspolagati ogromnom količinom oružja i municije da bi odjednom njihovim dejstvom mogao da obuhvati iole veću površinu našeg ratišta (tako na primer da bi u isti mah svega po jednu granatu ispalio na svaki kvadratni kilometar naše teritorije bilo bi odjednom potrebno ispaliti oko 256 000 granata. A po jedna granata na svaki kvadratni kilometar ne bi svojim snažnim dejstvom obuhvatila čak ni 1% ukupne površine naše državne teritorije. Zahvatila bi svega negde oko 0,009%)²⁰.

Iako ovakvi proračuni mogu da na prvi pogled izgledaju apstraktni i formalno-matematički, oni to ipak nisu, jer pokazuju da je okupator, uprkos veoma velikog broja oružanih snaga kojima je raspolagao, morao ove više ili manje držati skoncentrisano (jer nije mogao raspršiti po 2—3 vojnika na svaki kvadratni kilometar ratišta i isto tako nije mogao ravnomerno vatrom svog oružja tući i kontrolisati svaki deo ratišta). Samim time okupacione oružane snage bile su prisiljene da ostave velike međuprostore nekontrolisanim kako u pogledu kontrole živom silom tako i vatrom oružja.

Zaključak iz ovoga je veoma očigledan i svodi se na to da je *uvek i u svakom momentu bilo dovoljno „međuprostora“ — dakle, prostora — za nesmetani boravak i egzistenciju oružane pa i druge naše žive sile, odnosno*

---

²⁰ Razume se da u praksi nikad nema potrebe da se tuče sva prostorija ratišta, ali zato ona prostorija koja želi da se kontroliše vatrom obično mora da se tuče višestruko i to vatrom raznog oružja.

da okupator fizički nije bio u stanju da ostvari totalnu okupaciju našeg ratišta.

Izgledalo bi možda na prvi pogled da isti ovi zaključci i proračuni o odnosu oružanih snaga okupatora prema teritoriji važe i u pogledu odnosa naših oružanih snaga prema ukupnoj površini ratišta, odnosno da su još daleko negativniji po nas (naročito u početku ustanka) s obzirom na izrazitu našu inferiornost u broju i kvalitetu ratne tehnike, pa dugo tokom revolucije i u broju oružane žive sile. I zaista, upravo tako bi i bilo kad bi se borba vodila na „ničijoj zemlji“, ili kad bi se stanovništvo koje živi na ratištu jednako odnosilo prema obe zaraćene strane (jednako prijateljski ili jednako neprijateljski, odnosno i kad bi jednostavno predstavljalo pasivnog i neutralnog posmatrača borbe). Međutim upravo *aktivni odnos stanovništva prema ratu odnosno revoluciji iz osnova je izmenio strategijsku ulogu prostora i „objektivni“ i „neutralni“ prostor pretvarao u saveznika one strane koja je uživala podršku naroda na čijoj se teritoriji vodila borba.* Ovo iz razloga što tada čitav narod predstavlja ratujući faktor i što kao takav može da vrši niz neposrednih i posrednih vojnih funkcija (o kojima je ranije bilo reči) i, konačno, što kao aktivni vojni faktor raspolaže velikom brojnom nadmoćnošću nad oružanom živom silom okupatora i nalazi se manje-više na čitavom ratištu, za razliku od okupacionih oružanih snaga koje prostorno mogu da obuhvate samo delove ratišta, samo pojedine rejone i objekte njegove.

Svaki agresor i okupator osvaja tuđu teritoriju sa ciljem da pobedom izvuče i određene koristi (ekonomske, odnosno i političke i vojne). Zato on teži da ostvari, vojnu, ekonomsku i političku kontrolu osvojene zemlje i njenog stanovništva. Kad u okupiranoj zemlji ne bi bilo otpora ni opasnosti od njega, pitanje lokacije okupacionih trupa ne bi imalo bitan značaj. Međutim, čim okupator očekuje otpor, a pogotovu čim se on ispolji, grupisanje snaga okupatora dobiva prvorazredan značaj a time i nemogućnost obuhvatanja fizičkom kontrolom čitave teritorije od strane okupacionih oružanih snaga postaje *neizbežna sla-*

bost okupatora i objektivni saveznik nacionalnooslobodilačkog pokreta.

Upravo takvo stanje javilo se već u početku ustanka u Jugoslaviji, čak u izvesnom smislu i pre ustanka, od vremena samog poraza u aprilskom ratu i uspostavljanja okupacije.

S obzirom na zaoštrenost odnosa između naroda (većine naroda, tj. njegovih progresivnih snaga) i okupatora, i s obzirom na ciljeve okupacije (vojna, politička i ekonomska kontrola), a nemajući dovoljno oružane sile da ostvari totalnu vojnu fizičku kontrolu okupator se od početka morao orijentisati na čvršću kontrolu jednih a slabiju ili nikakvu drugih delova teritorije i objekata u „okupiranoj“ zemlji.

Razumljivo je i sasvim logično što je okupator dao prioritet kontroli *gradova* i uopšte većih naseljenih mesta (kao političkim, industrijskim i kulturnim centrima i uopšte kao većim koncentracijama stanovništva), zatim kontroli *privrednih rejona* (žitorodnih, industrijskih, rudarskih i sl.) i, konačno, kontroli određenih *komunikacija* (koje su povezivale ova mesta i rejone — odnosno okupacione vojne garnizone u njima — i koje su povezivale našu zemlju sa okupatorskim zemljama ili preko naše teritorije vodile u druge okupirane zemlje i na druga ratišta).

Kad bi okupator, u uslovima borbe i otpora, napustio baš ove i slične objekte, on bi ispustio iz ruku upravo ono radi čega je i došao u našu zemlju i doveo bi do situacije koja bi pogodovala razvoju ustanka u zemlji. Ako bi napustio gradove on bi stavio ustanku na raspolaganje njihovo stanovništvo, industriju i druga materijalna dobra koja su tu skoncentrisana. Ako bi se odrekao kontrole industrijskih i uopšte privrednih rejona odrekao bi se time i osnova ekonomske eksploatacije i pružio ustanku široku materijalnu bazu. Ako bi se odrekao obezbeđenja određenih komunikacija izgubio bi vezu između svojih garnizona i time doveo u pitanje i njihovo snabdevanje i opstanak a samim tim bilo bi nemoguće i ekonomsko eksploatisanje zemlje i njena vojna i politička

kontrola. Zato su upravo navedeni objekti, *nužno i po logici same okupacije i po logici interesa samog okupatora po pravilu predstavljali „vitalne objekte“ za okupatora.*

Iz svih ovih činjenica objektivno rezultiraju vanredne konsekvence vojne prirode.

Prvo, iako je okupator formalno ostvario okupaciju u suštini je već i pre ustanka postojalo potencijalno „dovlašće“ u odnosu na čitavu teritoriju, između okupatora (koji je obuhvatao delove teritorije) i potencijalnih snaga ustanka (koje su se nalazile svuda, na čitavoj teritoriji). Onog momenta čim je počela borba to potencijalno dovlašće pretvorilo se u stvarno dvovlašće i prema uspehu borbe u stvarnu vlast ustaničkih snaga nad određenim delovima teritorije.

U ovom smislu *sva ona teritorija koja je ostala nekontrolisana oružanom silom okupatora i njegovih pomagača ili je bila nedovoljno kontrolisana, predstavljala je već pre ustanka našu potencijalnu slobodnu teritoriju.*

S obzirom na svoj veoma nepovoljan odnos u broju vojnika i uopšte oružanih snaga prema ukupnosti naše teritorije okupator je već od samog početka mogao vojnom kontrolom, odnosno svojim oružanim snagama obuhvatiti samo relativno mali deo naše teritorije (mali broj rejona, gradova i drugih objekata). Najveći deo naše teritorije već u samom početku ustanka, a i pre njega, nije mogao biti obuhvaćen i kontrolisan od strane oružanih snaga okupatora, te je ostao ili potpuno nekontrolisan ili je bio kontrolisan samo okupatorskim (ili kvislinškim) organima vlasti (ni sa kakvim ili minimalnim oružanim obezbeđenjem — stražama, patrolama i sl.).

Drugim rečima, mi smo u odnosu na teritoriju (prostor) bili *potencijalno nadmoćni* nad okupatorom.

Pretvaranje ove potencijalne mogućnosti, odnosno ove potencijalne strategijske nadmoćnosti, u stvarnost zavisilo je od spremnosti našeg ljudskog faktora, naših subjektivnih snaga da tu mogućnost iskoriste i realizuju i da potencijalno dvovlašće nad teritorijom pretvaraju u stvarnu vlast nad teritorijom i svim onim što je na njoj. Pod uslovom zrelosti i sposobnosti subjektivnih snaga

ovo nije bio nemogućan zadatak. Prvo, svi oni delovi teritorije koje okupator ili kvislinzi nisu bili u stanju da kontrolišu oružanom silom niti organima vlasti, bili su automatski naše slobodne teritorije onog momenta čim je počeo ustanak, u *svim onim slučajevima kada je narod koji je naseljavao ove nekontrolisane delove bio raspoložen za ustanak a protiv okupatora i njegovih slugu* (a što je velikim delom bio slučaj). Drugo, svi oni delovi teritorije koje je neprijatelj kontrolisao samo svojim organima vlasti ili minimalnim oružanim formacijama (stražom, žandarmerijskim i sl. stanicama, patrolama) mogli su se relativno lako prepadima i sličnim vojnim akcijama i likvidacijom neprijateljskih organa vlasti i obezbeđujućih oružanih jedinica brzo pretvoriti u slobodnu teritoriju (pod uslovom da je narod na ovoj teritoriji na strani ustanka — što je najčešće bio slučaj).

Dakle, fizička nemogućnost okupatora da sa respektivnom vojnom silom kontroliše svu okupiranu teritoriju pruža jedno od najznačajnijih obrazloženja zašto i kako je mogao otpočeti ustanak čak i u uslovima kad su ustanici raspolagali minimalnim količinama i to još uglavnom zastarelog, pa i potpuno primitivnog oružja. *I ovo oružje bilo je dosta efikasno da se njime putem iznenadnih napada (prepada, zaseda i sl.) likvidiraju neprijateljski nedovoljno obezbeđeni organi vlasti i njegove manje oružane formacije.* Svako sredstvo kojim se postizao ovaj cilj bilo je dobro, korisno i svrsishodno. Kako je već ranije rečeno kod nas je poznat i niz slučajeva gde su naši ljudi „naoružani“ i poljoprivrednim alatom, pa čak i bez ikakvog oružja, fizičkom snagom, likvidirali neprijateljske organe vlasti, kao i pojedince ili manje grupe vojnika, i na taj način dolazili do oružja tako potrebnog ustanku. Tim više je i onaj minimum oružja kojim smo u početku raspolagali mogao dati vanredne rezultate (tako na primer samo tri mala partizanska odreda u Srbiji, sa ukupno do 150 boraca, u početku ustanka — a svega za nepun mesec dana — razoružali su 17 žandarmerijskih stanica i opštinskih okupacionih organa u 48 sela, i tako došli

i do oružja i do slobodne teritorije.²¹ Ovakve stvari su se dešavale širom Jugoslavije).

Onoga momenta kad je počeo oružani ustanak i kad se potencijalno dvovlašće nad teritorijom pretvaralo u stvarno dvovlašće, istoga toga momenta je, dakle, naš oslobodilački revolucionarni pokret dobio i svoj prostor (što je preduslov da bi uopšte mogao egzistirati i voditi oružanu borbu). Osvajanje prostora predstavlja u isto vreme i stvaranje naše pozadine odnosno onoga što se u ratovodstvu naziva „pozadina“ (teritorija i materijalna dobra na njoj, odnosno i stanovništvo koje je naseljava). Postojanje pozadine značilo je postojanje prostora za popunu ljudstvom, odevanje, smeštaj, ishranu, sanitetsko i drugo zbrinjavanje, marševanje i uopšte kretanje i, razume se, za pripremanje oružanih akcija. Prema tome nije baš suviše tačna kod nas često upotrebljavana konstatacija da mi u početku ustanka uopšte nismo imali pozadinu. Mi smo, naprotiv, *potencijalno* tu pozadinu imali, čak i pre ustanka, a prvim likvidacijama neprijateljskih organa vlasti i manjih oružanih formacija mi smo oslobađajući delove teritorije tu potencijanu mogućnost pretvarali u stvarnost. Kao što nema oružane borbe bez teritorije kao takve tako je nema ni bez pozadine. Činjenica da naša pozadina nije predstavljala (u početku ustanka pa dobrim delom i kasnije) povezanu celinu ne menja suštinu stvari. Za pojam postojanja pozadine nisu bitni njeni oblici nego njena suština koja se izražava u postojanju na teritoriji materijalnih sredstava i žive sile i drugih izvora za popunu oružanih snaga, odnosno uopšte mogućnosti korišćenja ove teritorije i svih resursa na njoj u ratne svrhe. Uostalom, na našem ratištu ni neprijatelj nije imao kontinuelne pozadine i s te strane bio je, što se oblika pozadine tiče, u manje-više sličnoj situaciji kao i mi.

Dok se za neprijatelja odnos njegovih oružanih snaga prema našem prostoru javio kao bitna slabost njegova, dotle smo mi bili u obratnoj situaciji. Za nas nije bio

---

²¹ „Oslobodilački rat naroda Jugoslavije“ str. 53.

bitan odnos broja naše oružane žive sile (ni ratne tehnike) prema ukupnosti našeg prostora. Naš prostor bio je naseljen našim narodom koji je pretežno bio orijentisan za oslobodilački revolucionarni pokret. Mi, najvećim delom, nismo imali potrebu da kontrolišemo naše stanovništvo, pa prema tome ni da odvajamo oružane snage ni za kontrolu prostora u onom smislu u kome je to morao okupator. Zato je sav onaj prostor koji okupator nije mogao fizički kontrolisati svojom vojnom silom i satelitskim jedinicama, bio automatski naš prostor. Samim tim *mi smo, iako mala zemlja, imali više nego dovoljno prostora za borbena dejstva naših oružanih snaga i njihovu pripremu, pod uslovom da pored borbe za narod aktivno vodimo i borbu za prostor i vladanje prostorom.*

Dakle, borba za prostor bila je karakteristika i naše borbe, kao uostalom i drugih ratova i revolucije. Za nas međutim nije bilo bitno koji deo prostora držimo. Za nas nije bilo „vitalnih objekata“ u onom smislu u kome je to bilo i moralo biti za neprijatelja. On je morao u svakom momentu kontrolisati određene gradove, rejone, komunikacije — ako je želeo da ostvaruje ciljeve okupacije (ekonomsku, političku i vojnu kontrolu). Ne menja suštinu to što je on, pod pritiskom naših snaga i ishoda borbe, jedne rejone i objekte morao napuštati a druge težio da obuhvati. Za njega su u svakom momentu izvesni gradovi, rejoni, komunikacije, predstavljali objekte od velikog značaja koje je morao držati i braniti. Za nas su, međutim, svi gradovi, rejoni i komunikacije bili načelno „jednako važni“ pa prema tome i „jednako nevažni“. U našoj revoluciji za nas u odnosu na teritoriju nije smelo biti niti je bilo „strategijskog državnog težišta“. Prema tome ni neprijatelj nije bio u situaciji da osvajanjem našeg „strategijskog državnog težišta“ i naših „vitalnih objekata“ slomi naš oslobodilački revolucionarni pokret, niti da nam u ovome smislu nanosi neke odlučujuće strategijske udare. Svaki naš grad, rejon, komunikacija, po pravilu, nisu za nas imali odlučujući strategijski, nego samo veći ili manji taktički značaj, i to različit u raznim situacijama i raznim periodima borbe. Zato je

u „borbi za prostor“ za nas bilo bitno postojanje prostora, vladanje njime kao takvim i neprekidno širenje kontrole nad njim, načelno, bez obzira u kom pravcu i bez obzira u odnosu na koje objekte. Svaki prostor na kome smo se mogli odmarati, hraniti, spremati za akcije itd. bio je za nas dobar prostor. Zato za nas nije bilo ni nekih vitalnih slobodnih teritorija niti posebnih strategijskih slobodnih teritorija. Vitalan je bio zbir svih slobodnih (i poluslobodnih) teritorija. Isto tako zbir svih slobodnih teritorija taktičkog značaja predstavljao je našu strategijsku teritoriju. Zato i ishod naše revolucije nije zavisio od gubitka ove ili one slobodne teritorije. Za nas je bilo bitno samo ne ostati bez slobodne teritorije kao takve. Otuda i naš princip „u slučaju gubitka jedne slobodne teritorije odmah osvajati i stvarati druge, nove slobodne teritorije“.

Budući da se, u nemogućnosti da fizički kontroliše čitavu našu državnu teritoriju, okupator orijentisao, i, sasvim prirodno, u skladu s ciljevima okupacije, morao orijentisati na kontrolu gradova, važnih privrednih rejona i određenih komunikacija samim tim su od početka ustanka, odnosno i pre njega, ostala nekontrolisana ili nedovoljno kontrolisana ogromna većina sela, manjih varoši, kao i gotovo sve šume i uopšte slabije prohodni i privredno pasivniji rejoni. Većina sela, dakle, i uglavnom sve šume i uopšte razna „zabačena“ područja bili su od samog početka u pogledu kontrole prostora najslabija mesta okupatora i od samog početka predstavljali potencijalno naše prve slobodne teritorije. Odlazak aktivista revolucije u šume i na sela neposredno pred ustanak i u početku njegovom, odnosno direktiva za takav odlazak „na teren“, bila je jedna od najdalekovidnijih odluka rukovodstva ustanka. Naša revolucija nije čekala na „sukob na barikadama“, dakle, u gradovima i industrijskim rejonima gde je neprijatelj držao najjače svoje vojne garnizone, nego se pravilno orijentisala na vojnički „najslabije karike“ u lancu okupacije.

Interesantno je po ovome pitanju, tj. po pitanju odnosa revolucionarnih snaga prema teritoriji odnosno pro-

storu, uporediti našu i sovjetsku revoluciju. Oktobarska revolucija, kako je već ranije istaknuto, nije u svome početku imala protiv sebe stranu okupacionu vojnu silu, već samo domaće oružane snage i uopšte unutrašnju kontrarevoluciju i njenu državu i njene organe. Budući da se u domaćim oružanim snagama (kao uostalom i državi uopšte) nalazila izmešana živa sila kontrarevolucije i potencijalna živa sila revolucije i da su se glavne koncentracije proletarijata nalazile u gradovima i uopšte industrijskim centrima to je i najkraći put ka uspehu revolucije objektivno išao preko podizanja na ustanak gradskog proletarijata (a zatim i ostalog), kao i infiltracije u postojeće oružane snage i preuzimanja vlasti u njima. Obratna je situacija bila kod nas. Strana, i to još tada pobednička, oružana sila okupatora nije u početku, pa ni docnije, pružala uslove za infiltraciju iznutra i ovim putem razaranja protivnika. Domaće kvislinške oružane snage oslanjale su se na tada moćnu stranu vojnu silu u zemlji, i u celini ih, takođe, nije bilo moguće iznutra razbiti (osim u nekim izolovanim slučajevima). Iako su i kod nas gradovi i industrijski centri predstavljali najjače koncentracije proletarijata oni su istovremeno bili i najjače posednuti protivničkom vojnom silom. Zato smo mi „zaobilaznim putevima“, tj. preko šuma i sela morali ići ka cilju. Ovi putevi, kao jedino realni, bili su objektivno i najkraći u našim konkretnim uslovima. Uostalom poznato je da su ustanci po gradovima okupiranim od fašističke vojne sile po pravilu bili neuspešni, jer su udarali „glavom o zid“ orijentišući se na najtvrdra vojna uporišta fašizma.

Već i samo ovo kratko upoređenje sovjetske i naše socijalističke revolucije pokazuje da *neophodnost „raznih puteva u socijalizam“ ima svoj vojni aspekt čak i o takvim pitanjima kao što je odnos revolucije prema teritoriji, objektivno uslovljen različitošću u raznim zemljama (i raznim vremenskim razdobljima) onih okolnosti koje na ovaj ili onaj način utiču na odabiranje vojne strategije i taktike odnosno vojne veštine uopšte. Zajednički ciljevi borbe ne ukidaju važnost opštih društvenih, pa ni*

posebnih vojnih zakonitosti, ali ne mogu ni da zbrišu razlike čak ni u takvim konkretnim faktorima kao što je prostor i odnos prema njemu, koji u raznim objektivnim uslovima traže i različite subjektivne puteve, načine i oblike borbe.

Činjenica da je neprijatelj kod nas bio najslabiji u selima i da su ona potencijalno i odmah zatim i stvarno predstavljala prve slobodne teritorije, takođe, objašnjava vanredno veliko učešće našeg seljaštva u ustanku, i to od samog početka njegovog, zato što je seljak bio tu, na licu mesta, zajedno sa svojom porodicom i imovinom. Ovo, razume se, pored i povrh činjenice da je seljaštvo predstavljalo ogromnu većinu našeg stanovništva i da je bilo nacionalno a u najvećem broju i socijalno zainteresovano za ustanak.

Pored toga što neprijatelj nije bio u stanju da ostvari vojnu kontrolu nad većinom sela, šuma i sl., ni njegova kontrola gradova, industrijskih i drugih privrednih rejona i komunikacija nije mogla biti ravnomerna i svuda dovoljno jaka. On se i u nekim od ovih objekata morao zadovoljiti malim vojnim garnizonima, koji su zato postali i privlačni i objektivno lakše dostupni ciljevi naših vojnih dejstava, pošto se tada lakše mogla ostvariti naša taktička nadmoćnost u oružanoj živoj sili pa često i u naoružanju. S opštim porastom našeg naoružanja i oružane žive sile menjao se i kriterij u ovom pogledu, tako da su postepeno sve veći neprijateljski garnizoni i uopšte veće njegove vojne formacije postajali plen uspešnih napada naših oružanih snaga.

Okupator je bio u naročito nemogućoj situaciji u pogledu obezbeđenja komunikacija, s obzirom na njihovu prirodu, odnosno na izduženost ovih objekata. Da bi neprijatelj čvrsto obezbedio i jednu jedinu iole dužu komunikaciju bile bi mu potrebne neobično brojne oružane snage. Uzmimo samo jednu deonicu jedne od naših magistrala, na primer onu koja povezuje Beograd, Zagreb i Ljubljanu (na dužini nešto više od 500 km). Da bi je na čitavoj ovoj dužini obezbedio, recimo, jednim streljač-

kim strojem sa rastojanjem od 10 metara između vojnika bilo bi potrebno 50 000 vojnika, dakle, čitavih nekoliko divizija. Pa i ovakvo obezbeđenje predstavljalo bi veoma slab lanac koji je moguće probiti na svakom mestu čak i veoma malom vojnom jedinicom (odeljenjem, vodom, četom). Pa i kada bi na svaki pojedini metar postavio po jednog vojnika (što bi samo za ovu deonicu komunikacije progutalo pola miliona neprijateljskih vojnika) to ne bi u ovom smislu bitno izmenilo situaciju. Zato je neprijatelj morao obezbeđivati komunikacije samo pomoću razmerno manjeg broja garnizona na njima i uzduž njih, između kojih su uvek postojali manji ili veći međuprostori (koji su se samo delimično i povremeno mogli kontrolisati vatrom oružja ili patrolama i sl.). Zato nije nikakvo čudo da su neprijateljski objekti na komunikacijama predstavljali veoma dostupne ciljeve za naše jedinice, koji su relativno lako mogli biti izolovani i odsečeni jedni od drugih, opkoljeni pa i uništeni. Isto tako objektivno je bio mogućan prelaz preko neprijateljskih komunikacija (kroz međuprostore između garnizona) ne samo manjih nego i većih naših jedinica, radi pregrupisanja naših snaga i manevrisanja, prebacivanja taktičkih težišta sa jedne teritorije na drugu i sl. Preko gore navedene komunikacije, na primer, kroz međuprostore neprijateljskih garnizona prolazile su u toku revolucije i čitave naše divizije, a isto tako i čitave kolone kola koje su prebacivale hranu za armiju i narod s jedne na drugu teritoriju.

Ne samo da okupator nije mogao da fizički kontroliše većinu sela, šuma i komunikacija, nego on čak nije bio u stanju da ostvari totalnu vojnu kontrolu ni nad onim objektima (rejonima, gradovima, objektima na komunikacijama) koje je držao pod vlašću svojih vojnih garnizona (nije bio u stanju da zaposedne svaku kuću, svaku zgradu, da neprekidno kontroliše svaku ulicu itd.). Prema tome i u srcu neprijateljskih garnizona bilo je potencijalne „slobodne teritorije“, bilo je prostora za smeštaj, ishranu, odmor i pripremanje akcija. „Ilegalno“ organizovana živa sila bila je u stanju da i ovu potencijalnu

mogućnost pretvara u stvarnost. Drugim rečima naša slobodna teritorija se utkala i u same neprijateljske garnizone. Odnosno i u njima mi smo imali svoju „pozadinu“ za pripremanje i snabdevanje naših oružanih akcija, diverzije i sl. unutar samih garnizona, pa i za, putem raznih „ilegalnih“ kanala, snabdevanje i popunu naših oružanih jedinica na slobodnoj teritoriji van neprijateljskih garnizona (popunu ljudstvom, zatim hranom, lekovima, duvanom itd.). Ovo tim više važi za one teritorije koje smo nazivali „poluoslobođenom teritorijom“, koje su se najčešće karakterisale dnevnom kontrolom od strane neprijatelja, a noćnom kontrolom od strane naših jedinica i organa naše narodne vlasti (odnosno i neprekidnim taktičkim „dovlašćem“ nad ovom teritorijom između okupacionih i naših organa vlasti).

U celini uzevši može se, dakle, sa sigurnošću tvrditi da je u svakom momentu revolucije najveći deo naše državne teritorije bio na ovaj ili onaj način kontrolisan i obuhvaćen od strane oslobodilačkog revolucionarnog pokreta. Razume se da su ukupna površina, stepen, organizovanost i uopšte čvrstina naše vlasti nad teritorijom bile različite u različito vreme i da se naša kontrola nad prostorom širila i jačala progresivno s uspešnim razvojem revolucije, uspešnom vojnom delatnošću naših oružanih snaga, kao i političkim radom u narodu i razvijanjem i jačanjem organa narodne vlasti i političkih organizacija i uopšte svih drugih organa ustanka.

Iz bitno različitog međusobnog odnosa prema prostoru proističu i druge konsekvence koje su bile bitno različite za neprijatelja i za naše snage.

Iz činjenice da je neprijatelj bio okupator, u tuđoj zemlji, i da je uvek morao da kontroliše određene rejone, gradove, komunikacije — proizilazi i odgovarajuća vezanost neprijateljskih oružanih snaga. Bez obzira koje je objekte i u kome momentu držao, okupator je uvek na njihovo obezbeđenje trošio i morao trošiti najveći deo svojih oružanih snaga, svoje žive sile i ratne tehnike. Neprijatelj nije mogao uteći od ove vezanosti. (Interesantno je u vezi s tim, kao komparativno iskustvo, spo-

menuti činjenicu da i u alžirskom ratu gde su francuske snage dosezale i do 500 000 pa i 800 000 vojnika, one nikad nisu uspevale da više od nekoliko desetina hiljada pokrenu u ofanzive protiv alžirskih ustanika, dok je ogromna većina francuskih vojnika morala da obezbeđuje garnizone i stacionirane „linije“ i „pojaseve“ i da snabdeva i pothranjuje borbu, dakle, da bude, u smislu borbenih dejstava, uglavnom pasivna i u „očekujućem položaju“).

Mi, za razliku od okupatora, nismo morali svoje snage vezati za bilo koji deo teritorije, za bilo koji rejon, grad, komunikaciju. Mi smo morali trošiti samo minimum snaga za sopstveno i to manje-više neposredno obezbeđenje jedinica. *Prema tome glavnina neprijateljskih snaga bila je uvek vezana, a glavnina naših snaga manje-više uvek slobodna. Čak ni najveće neprijateljske ofanzive nisu uspevale da vežu glavninu naših snaga, jer je uvek brojno veći, pa i najveći deo snaga ostajao van domašaja ofanzive.*

I dalje. Neprijatelj je držeći stalne i u stvari sve više izolovane garnizone morao da ih i manje-više *odsudno* brani već samim tim što smo mi te stacionirane objekte dovodili u okruženje napadajući ih sa svih strana. Mi, naprotiv, načelno nismo morali *odsudno* da branimo nijedan deo teritorije.

Neprijatelj je, dakle, robovao teritoriji i morao se žrtvovati za nju. Mi smo, naprotiv, po pravilu bili „slobodni i od naše sopstvene slobodne teritorije“.

Otuda bitno drugačije mogućnosti za manevar. Neprijatelj je, pretežno, *morao* voditi pozicijski rat, mi smo, pretežno, *mogli* voditi manevarski rat. Kako je drugi svetski rat u celini uglavnom imao manevarski karakter (za razliku od pretežno pozicijskog karaktera prvog svetskog rata) interesantno je da smo mi, iako na bazi slabije ratne tehnike, objektivno bili u mogućnosti da ostvarimo manevarski rat — za razliku od neprijatelja koji je, iako je raspolagao tehnikom na nivou drugog svetskog rata, bio prisiljen na pozicijske oblike borbe inače karakteristične više za prvi nego za drugi svetski rat (pa je bio

prisiljen da se brani i u opsednutim gradovima što je čak naličilo na stare feudalne ratove). Nije, dakle, samo ratna tehnika ta koja opredeljuje karakter rata i oblike rata, iako su, istorijski uzevši i u celini gledajući, upravo manevarska sposobnost i vatrena moć tehnike bili osnovni faktor koji je doveo do razlike u ovom pogledu između prvog i drugog svetskog rata.

I dalje. Iz obostranog odnosa prema narodu i prema prostoru rezultirali su i određeni drugi oblici ratovanja. *Naša borba bila je borba bez neprekidnih (kontinuelnih) frontova. Front je bio svuda, u čitavoj zemlji, na čitavom ratištu. Front je, dakle, u suštini postojao kao i na drugim ratištima i u drugim ratovima, samo su mu oblici bili različiti. Naš „front“, bio je sveobuhvatan, isprekuran, izmešan, podvrgnut neprekidnim promenama. No, u takvoj situaciji bio je i neprijatelj na našem ratištu. Nismo se, dakle, samo mi borili u nekom neprekidnom „okruženju“ (kako se to ponekad kaže) nego i naš protivnik. Čak s obzirom na svoju vezanost za garnizone i uopšte za razne stacionirane objekte, i za potrebu da ih pozicijski brani — a s obzirom na našu nevezanost u odnosu na teritoriju i objekte i uopšte s obzirom na našu veću slobodu pokreta i manevra — više je i češće neprijatelj bio u okruženju nego što smo to bili mi. Veliki broj neprijateljskih garnizona, i to što dalje tokom borbe to sve više, nalazio se ne samo formalno okružen našim snagama nego i stvarno opsednut i izolovan. Neprijatelj je, u ovome smislu, da bi održavao vezu između garnizona gotovo neprekidno morao probijati naše blokade i u izvesnom smislu probijati se iz „okruženja“. Sve više i sve češće su njegovi pokreti bili pokreti za njega neslobodnom teritorijom, dok su se naprotiv naši pokreti što dalje tokom revolucije to sve više odvijali slobodnom ili poluslobodnom teritorijom između neprijateljskih garnizona. Zato je neprijatelj po pravilu morao pokrete vršiti uz borbu, a mi smo se najčešće mogli kretati i bez borbe, što nam je još više potenciralo mogućnosti tajnog grupisanja snaga, manevra i iznenađenja.*

Budući da je s obzirom na svoj odnos prema teritoriji (i narodu na njoj i našim oružanim snagama) neprijatelj bio prisiljen da drži garnizone i da se kreće manje-više tačno određenim komunikacijama — to su se i *glavna taktička dejstva naših oružanih snaga mogla ispoljavati i stvarno najčešće ispoljavala u napadu na neprijateljske garnizone i jedinice u pokretu na komunikacijama*. To je ujedno bila i jedna od strategijskih karakteristika naših dejstava koja se ostvarivala kroz našu vojnu taktiku. I u ovom pogledu mi smo raspolagali veoma velikim prednostima.

Mi smo (koristeći našu organizovanu vojnoobaveštajnu i izviđačku službu uključujući i podatke koje smo dobili iz neprijateljskih jedinica od naših „ilegalnih“ organa narodne vlasti i političkih organizacija i isto tako „ilegalnih“ organa obaveštajne službe) veoma često raspolagali veoma iscrpnim podacima o rasporedu, jačini, naoružanju, borbenom moralu i drugim podacima o neprijatelju u svakom garnizonu. Neprijatelj, naprotiv, po pravilu nije znao raspored naših snaga, mogao je samo više ili manje nagađati o njemu kao i o našim mogućnim pokretima. I zato je bolja mogućnost iznenađenja bila objektivno na našoj strani. Nijedan ili gotovo nijedan neprijateljski garnizon nije se nikada osećao siguran i gotovo uvek je morao biti spreman da dočeka naš napad. S obzirom da nijedna neprijateljska jedinica nije fizički bila u stanju da neprekidno čitava bdi, da bi spremna dočekala naš eventualni napad (morala je, konačno, da spava, da se odmara) — to su bile neiscrpe mogućnosti za iznenadne napade. Zadatak vojne procene naših taktičara sastojao se u ovom pogledu u oceni momenta kad neprijatelj neće biti spreman za odbranu i da izvrše napad baš u tome momentu kad ga neprijatelj najmanje očekuje i kad u slučaju umešno i brzo izvedenog napada nije u stanju da pravovremeno razvije za borbu svu svoju živu silu i ratnu tehniku napadnutog garnizona. *Sve ovo pružalo je mogućnosti da se uspešno napada i nesrazmerno brojno i tehnički jači protivnik. Dakle i brojno male i slabo naoružane naše jedinice mogle su na specifičan na-*

čin ostvariti načelo „grupisanja nadmoćne žive sile i tehnike“ već samim time što su mogle da odaberu postupke koji su im omogućavali da za borbu razviju svu svoju živu silu i tehniku protiv iznenađenog i zatečenog neprijatelja kome je mogao i veći deo žive sile i veći deo ratne tehnike ostati pasivan odnosno neiskorišćen u borbi. Ovo je još više dolazilo do izražaja kad smo pri napadu na garnizone uspevali da organizujemo i dejstvo iznutra od strane „ilegalne“ partijske organizacije, organa naše vlasti i obaveštajaca i uopšte stanovništva unutar garnizona, kao i putem infiltracije naših jedinica u napadnuti garnizon (što smo sve zaista često i ostvarivali).

Sve ovo posebno ukazuje i na veliku ulogu čak i najobičnijih naših tzv. demonstrativnih ili fiktivnih napada na garnizone, vršenih malim jedinicama, pa čak i nenaoružanim ljudstvom — koji su kao efekat imali još veću vezanost neprijatelja za garnizone, još veću njegovu razapetost, još veći osećaj ugroženosti i nesigurnosti, još veće fizičko iscrpljivanje i iznuravanje — što je sve povećavalo naš „manevarski prostor“ za postizanje iznenađenja. Neprijatelj nije mogao lako oceniti koji napad je pravi a koji fiktivni, i na fiktivne je, barem u prvom momentu i za izvesno vreme „napada“, morao reagovati kao na prave. Ako ne bi tako činio moglo mu se lako desiti da pravovremeno ne reaguje na pravi napad, misleći da se „i opet“ radi o demonstrativnom.

Slična stvar je i sa situacijom neprijatelja kad je bio u pokretu. Svaka neprijateljska jedinica je znala da se u pokretu mora obezbeđivati. Međutim neprijatelj fizički nije bio u stanju da se svuda obezbeđuje, jer bi tada sve jedinice u pokretu morale da se kreću razvijene za borbu (u streljačkom stroju) ili bi se glavnina jedinica morala kretati tempom delova za obezbeđenje koji bi morali da polako i detaljno pretražuju svaki šumarak, zaselak, kuću odnosno sva „sumnjiva mesta“. Tada nikad i nikud nijedna jedinica ne bi na vreme stigla. Zato je i u odnosu na neprijatelja u pokretu bilo veoma mnogo „manevarskog prostora“ za postizanje iznenađenja u napadu. Stvar je naših taktičara bila da i u ovom slučaju procene gde se

neprijatelj uopšte nije ili se nedovoljno obezbedio, i da upravo na tome mestu postave zasedu i izvrše napad. Kad je procena bila pravilna uspeh nije izostao ni tada kad se iznenadni napad vršio brojno manjom i tehnički inferiornijom jedinicom od neprijateljske kolone u pokretu. Kako se neprijatelj, ispočetka, poučen iskustvom, najbolje obezbeđivao u pokretu kroz šume, to su veoma često baš drske zasede vešto postavljene u selima, po šumarcima, voćnjacima, vinogradima, oranicama kao i na raznom „otvorenom terenu“ davale rezultate. Ove zasede su dovodile neprijatelja u situaciju da više ne zna da li da se više boji šume, ili sela, ili livade ispresecane brazdama, ili brda ili ravnica itd. — što je sve i opet povećavalo našu mogućnost za postizanje iznenađenja.

Razume se da mi ne bismo bili u stanju da organizujemo i razvijemo snažnu armiju i uspešno i pobedonosno svojim sopstvenim snagama završimo rat odnosno revoluciju (u tadašnjim opštim uslovima drugog svetskog rata i ovako jakim snagama neprijatelja na našem ratištu) da smo se zadržali samo na korišćenju iznenađenja i uopšte samo na napadima na neprijateljske pojedine organe vlasti, na njegove male oružane formacije, na njegove manje garnizone i manje jedinice u pokretu — odnosno da smo se zadržali samo na prepadu, zasedi i uopšte na iznenadnom napadu kao i na sličnim oblicima borbe i borbenim postupcima. *Ovi borbeni postupci samo pokazuju kako se uspešno mogao u borbi poražavati neprijatelj ne samo uprkos njegove u celini brojno jače i tehnički nerasazmerno superiorne žive sile, nego i u slučajevima njegove tehničke nadmoćnosti u živoj sili i ratnoj tehnici.*

To pokazuje kako i goloruk narod može dolaziti do cruzja i uništavati neprijatelja, ili u najmanju ruku sprečiti okupatoru pobedu i onemogućiti mu „pacifikaciju zemlje“. Upravo ovakav uspeh je nekad bila postigla „španska gerila“ protiv Napoleona, pa i razni drugi primeri narodnog otpora osvajaču. Međutim, naša borba je daleko prevazišla okvire „gerile“. Na bazi uspeha postignutih prvenstveno gerilskim oblicima ratovanja u početku, formiranje pokretnih, jačih jedinica — brigada a kasnije i

divizija, korpusa i armija — i na bazi uspeha ovih pokretnih jedinica i njihovog sve većeg broja i sve boljeg naoružanja — *stvoreni su uslovi da se neprijatelj, pored iznenadnih napada i raznih gerilskih oblika borbe, tuče i raznim „regularnim“ oblicima borbe koji se izražavaju u stvarnom i doslednom „grupisanju nadmoćne žive sile i ratne tehnike“ na „odlučujućem mestu“ i u „odlučujuće vreme“*. Tada uspeh u borbi nije više zavisio u prvome redu samo od stepena postignutog iznenađenja (iako je iznenađenje kad se postizalo uvek pružalo velike prednosti). Uspeh je tada mogao sve više bazirati i na tzv. „pozitivnim količinama“, a među njima u prvome redu na nadmoćnoj masi pa i boljem kvalitetu žive sile, pa i nadmoćnoj masi izvesnih vrsta naoružanja. Ovakvi naši napadi, gde smo mi stvarno obezbeđivali taktičku nadmoćnost u grupisanju žive sile i tehnike, ne samo da su po suštini isti kao i napadne operacije u frontalnom odnosno u „regularnom“ ratu nego se i po oblicima dejstava i taktičkim borbenim postupcima često približavaju ovima. Napad na neki neprijateljski garnizon u kome smo raspolagali s taktičkom nadmoćnošću manje-više je isti kao i napad na naseljeno mesto u tipično frontalnom ratu. Ukoliko je bilo razlika one su se najčešće ispoljavale u našoj potrebi da ostvarimo punije okruženje garnizona kao i srazmerno veću nadmoćnost u ljudstvu — i to iz razloga nedostatka težeg naoružanja — tako da smo sa svih strana garnizona sa više žive sile naoružane lakšim oružjem morali lomiti ono što bi se inače moglo činiti sa manje napadnih pravaca i sa manje žive sile naoružane težom tehnikom (da smo takvom tehnikom raspolagali u potrebnoj vrsti, masi i kvalitetu).

Iz svega ovoga proizlazi i zaključak da naše veće operacije izvođene krupnijim jedinicama nisu samo po sebi načelno bile važnije od „malih dejstava“ izvođenih „malim jedinicama“. Naprotiv. Jedno i drugo je činilo nerazdvojnu celinu i neprekidno se, s pravom održalo jedno pored drugog, sve do kraja revolucije. Kao što su „velika dejstva“ pomagala širenje i intenzitet „malih dejstava“, tako i obratno, ova poslednja su ogromno olak-

šavala ona prva. Veoma često je zbir „malih dejstava“ davao efekat „velikih operacija“. Ali, kako je već rečeno bez „velikih dejstava“ velikim jedinicama mi ne bismo bili u stanju da razvijemo ustanak do onih razmera do kojih smo to postigli.

U svemu ovome, kako se vidi, odnos prema teritoriji i različitost u tome između nas i neprijatelja igrala je značajnu ulogu, uglavnom pozitivnu po nas a negativnu za naše protivnike.

Neprijateljski i naš odnos i prema pomorskom prostoru (akvatoriji) bio je sličan odnosu prema teritoriji što se tiče uloge dimenzija prostora. Ni tu neprijatelj nije bio u stanju da fizički kontroliše čitavu akvatoriju te je bilo dovoljno prostora za dejstvo naših pomorskih jedinica, bez obzira na „primitivnost“ naših plovnih sredstava u odnosu na flotni sastav neprijatelja. Razume se da su priroda pomorskog prostora i mornaričke ratne tehnike, kao i vazduhoplovnih dejstava neprijatelja na moru, nametali i određene karakteristike i specifičnosti naših pomorskih dejstava. Ali je činjenica da su se i tu u specifičnom obliku mogli koristiti i „prepadi“ i „zasede“ i uopšte iznenadni napadi „slabijih“ plovnih sredstava protiv „jačih“, a u slučaju da smo raspolagali boljim flotnim sastavom i većom masom njegovom moglo je biti mesta i grupisanju nadmoćnih snaga na „odlučujućem mestu“ i u „odlučujuće vreme“.

Situacija u vazduhu (vazдушnom prostoru) bila je najslabija tačka našeg odnosa prema prostoru, sve do pred sam kraj revolucije. Nedostatak avijacije je bio glavni razlog koji nas je usmeravao na noćna dejstva i pokrete kao i na kratkotrajnost napada i drugih borbenih dejstava. Iz konkretne situacije u vazduhu objektivno je proizilazila potreba za određene vrste i oblike dejstava i pokreta na kopnu i na moru. Uočavajući ovo i pravilno se prilagođavajući situaciji mi smo noćnim pokretima i noćnim dejstvima dobrim delom paralisali neprijateljsku nadmoćnost u vazduhu i sprečili da se ona bitno izrazi u pogledu ishoda taktičkih borbenih dejstava a tim i borbe u celini. No i pored apsolutne nadmoćnosti u va-

zduhoplovnoj tehnici neprijateljska vlast nad vazдушnim prostorom bila je ipak relativne prirode. Ograničen uopšte kvalitetom tadašnje avijacije, kao i brojem aviona koje je mogao odvojiti za naše ratište, neprijatelj nije bio u stanju da kontrolom značajnije obuhvati čitav naš vazdušni prostor. Njegova kontrola bila je ograničena i povremena. To znači da smo mi pravilno procenjujući mogućnost i verovatnost neprijateljskih dejstava iz vazduha, i preduzimajući neophodne mere zaštite od njih, mogli, ponekad već od samog početka, pa postepeno i sve više, da prelazimo sa noćnih i na dnevna i sa kratkotrajnih i na dugotrajnija dejstva.

IX. O UTICAJU FIZIČKIH USLOVA RATIŠTA

Fizičke osobine (reljef, prohodnost, pokrivenost itd.), kao i klimatski i atmosferski uslovi naše teritorije igrali su, takođe, određenu ulogu u revoluciji u celini kao i u svakoj pojedinoj borbi. Iako je geografska osobenost teritorije ograničavala upotrebu nekih vrsta ratne tehnike na nekim delovima zemljišta neprijatelj je, u celini uzevši, bio daleko tehnički i materijalno osposobljeniji za savladavanje našeg prostora i klime nego mi. Međutim, ishod naše borbe nije zavisio samo od mase i kvaliteta ratne tehnike uopšte, pa tako ni njenih mogućnosti u odnosu na savladavanje teškoća zemljišta i klime.

Mi smo morali da pronalazimo, i u praksi smo pronalazili odgovarajuće oblike organizacije, kao i postupke u borbi, kojim smo ublažavali našu tehničku slabost u savladavanju reljefa i drugih uslova prostora (prilagođavajući našu organizaciju uslovima pokreta i borbe u planinama i na brdskom zemljištu, kao i uopšte uslovima slabe komunikativnosti; izbegavali smo veće koncentracije na otkrivenim i ravničastim predelima i tražili i pronašli organizacione oblike jedinica i za dejstva na ovakvom zemljištu itd.).

Razume se, da su se različiti uslovi prostora na raznim delovima našeg ratišta odrazili uopšte i u celini i na

naša taktička dejstva pa su sa svoje strane objektivno uslovljavali i određenu neravnomernost dejstava kao, uostalom, i tempa i oblika pa i masovnosti ustanka u pojedinim krajevima.

Različita komunikativnost zemljišta u raznim predelima, veći broj reka (kao prepreka) u jednim a manji u drugim područjima, potpuna ravnica jednih a brdski ili planinski reljef drugih, otkrivenost jednih a pošumljenost drugih, relativno blaga zima u nekim a veoma oštra u drugim krajevima itd. — sve je to uslovljavalo određenu konkretnu vrstu naših jedinica, broj i veličinu njihovu, veće ili manje mogućnosti za zasede, prepade i uopšte napade, za opkoljavanje i izolovanje neprijateljskih garnizona, za okruženje i uništavanje neprijateljskih kolona, za lakše ili teže obezbeđenje izvođenih akcija i operacija, za lakše ili teže reagovanje na neprijateljske ofanzive itd. Razume se da se ni sa ove tačke gledišta, tj. radi različitih otežavajućih ili olakšavajućih uslova prostora ne mogu svi krajevi, kao ni sve jedinice i njihova dejstva, „poravnati“. Za ustanak je i u ovom pogledu bilo bitno da nigde ne zaostaje za objektivnim uslovima svakog kraja (uključujući tu dakle, i reljef i druge osobine prostora, uslove klime itd.) i da se svugde i iz ovih objektivnih uslova izvuče mogući maksimum u svakom pogledu.

Međutim, iako su fizički uslovi našeg ratišta (teritorija, klima itd.) uticali na način i oblike pa i intenzitet naših dejstava kao i na našu vojnu organizaciju, *oni sami po sebi nisu imali neki odlučujući strategijski značaj.*

U našoj revoluciji nisu bili retki slučajevi održavanja i uspešne borbe naših jedinica u potpuno ravničastim krajevima kad su imale podršku stanovništva. I obratno, bilo je i slučajeva otežanog boravka, kretanja i borbenih dejstava u onim brdskim, pa i izričito planinskim predelima u kojima stanovništvo nije bilo, odnosno dok nije bilo, dovoljno naklonjeno našoj borbi.

X. DOVOLJNA OPŠTA MATERIJALNA BAZA ZA VOĐENJE ORUŽANE BORBE — UPRKOS PRIVREDNE NERAZVIJENOSTI ZEMLJE

Iako su privredni potencijali naše, tada ekonomski veoma nerazvijene, zemlje bili oskudni, oni su ipak bili dovoljni da obezbede najvažnije ratne potrebe i naroda i naših oružanih snaga.

Dok je otimanje od neprijatelja bilo u toku revolucije glavni vid našeg snabdevanja oružjem i opremom, dotle je oslonac na narod i naše sopstvene izvore bio glavni vid snabdevanja ishranom (pri čemu su ratni plen, a kasnije i izvesna pomoć iz inostranstva, bili dopunski, pomoćni izvori snabdevanja hranom).

Naš odnos prema imovini naroda bio je i morao je biti bitno drugačiji od odnosa neprijatelja. On se kao okupator (ili i kao domaći odnarođeni elementi) neizbežno morao orijentisati na ekonomsku eksploataciju i pljačku, mi, naprotiv, na svesno davanje naroda i dobrovoljno pomaganje narodnih oružanih snaga. Neprijatelj se služio silom, a mi političkim ubeđivanjem zasnovanim na interesima samog naroda da pomažu svoje oružane snage. Zato su i rezultati bili bitno različiti. Po pravilu, narod je davao sve od sebe za svoju armiju i istovremeno činio sve moguće da sakrije od neprijatelja svoja materijalna dobra (dovitljivost naroda kao i naših jedinica u sklapanju i sakrivanju hrane i drugih dobara bila je upravo fantastična. Čitavi podzemni magacini hrane nalazili su se ne samo po šumama nego i pod njivama zasejanim žitom. Na primer u zemunicama za koje se pretpostavljalo da će ih otkriti neprijatelj izrađivane su druge, dublje, koje su, i u slučaju da su prve otkrivene, obično ostajale netaknute itd.).

Bilo je široko organizovano međusobno ispomaganje u hrani između pojedinih krajeva kao i jedinica, čime su se ublažavale teškoće vođenja borbe u izrazito privredno pasivnim rejonima na kojima je bio otežan duži boravak većih vojnih jedinica.

I po pitanju problema ishrane stanovništva interesantna je komparacija naše i sovjetske revolucije. Ovaj problem bio je za nas objektivno lakši nego što je bio za oktobarsku revoluciju. Sovjetska revolucija najpre je oslobodila gradove što je nametnulo problem snabdevanja gradskog stanovništva i poznatu „borbu za žito i ugalj“. Gradove kod nas morao je da hrani okupator koji je u ovom pogledu bio vezan svojim sopstvenim ciljevima i interesima. On se nije jednostavno mogao otarasiti ovog problema. Gradove nije mogao napustiti, jer bi time jačao ustanak, a stanovništvo čak i da je mogao nije smeo jednostavno uništiti jer bi se time lišio ciljeva radi kojih je izvršio agresiju (da se domogne ne samo prirodnih bogatstava zemlje i sredstava za proizvodnju već i radne snage odnosno viška rada radne snage. Na ovim osnovama su kod nas za vreme okupacije, a naročito u početku ustanka, poniknula i poznata talijanska „sledovanja“ hrane i sl. usmerena na to da u interesu okupatora otrgnu od ustanka i za sebe vežu gradsko pa, ponekad, i seosko stanovništvo. Čudan apsurd i kuriozitet da se okupator, naveden svojim sopstvenim interesima i nateran borbom, mora čak da stara o narodu okupirane zemlje! Isto tako kao što je apsurdna i sama okupacija u uslovima kad je narod spreman da se protiv nje odlučno bori!).

Posebnu teškoću naše revolucije predstavljalo je sanitetsko obezbeđenje naših oružanih snaga. U oskudici sanitetskih kadrova i sredstava ovaj problem je u najnužnijoj meri rešavan majstorskom improvizacijom, koja je zaista išla do virtuoznosti (naročito u pogledu sakrivanja ranjenika u zemunice gde nisu bili retki slučajevi da neprijatelj i ne sluteći postavlja u toku svojih ofanziva mitraljesko gnezdo ili artiljerijski vatreni položaj na našu zemunicu sa ranjenicima).

Oslanjajući se na narod i njegova materijalna dobra i vršeći po potrebi i vojne akcije za otimanje od neprijatelja raznih za nas neophodnih materijalnih sredstava i pronalazeći odgovarajuća organizacijska i druga rešenja mi smo, uprkos opšte nerazvijenosti naše zemlje, bili u stanju da obezbedimo najnužnija sredstva za fizičko odr-

žanje i zbrinjavanje naše žive sile i njenu sposobnost za borbu i otpor.

Obratno, iako su glavne okupatorske zemlje bile ekonomski nesrazmerno moćnije od nas mi smo bili u stanju da im ozbiljno poremetimo snabdevanje i zbrinjavanje na našem ratištu i da tako parališemo njihovu ekonomsku nadmoćnost i ne dozvolimo da ona odlučujuće dođe do izražaja u borbi.

U celini uzevši i naša je revolucija, dakle, veoma očigledan dokaz da ni međusobni odnos u ekonomici uopšte u privrednim potencijalima ne mora biti odlučujući po ishod oružane borbe.

XI. NAŠA STRATEGIJSKA PREDNOST U POGLEDU OBJEKTIVNOG DELOVANJA FAKTORA „VREME“

Iako su glavne okupacione fašističke zemlje bile uopšte uzevši pa i vremenski vezane i razapete na više ratišta dok smo mi mogli istovremeno sa svim našim snagama raspolagati na našem ratištu, mi objektivno, s obzirom na ukupni međusobni odnos snaga između nas i naših protivnika (a naročito zbog naše velike inferiornosti u masi i kvalitetu ratne tehnike), nismo mogli da izvojimo brze odlučne strategijske pobede.

Dok je neprijatelj iz objektivnih razloga morao da teži za kratkotrajnim ratom, mi smo se, dakle, iz isto takvih razloga mogli i svesno morali orijentisati na dugotrajniju borbu. Sama činjenica, međutim, da smo mi mogli čekati na odlučujuća strategijska rešenja govori o tome da je faktor vreme strategijski objektivno pozitivno delovao za nas a negativno u odnosu na naše neprijatelje.

Iz različitog delovanja faktora vreme i različitog odnosa prema njemu rezultirale su i različite strategijske konsekvence za ratnu veštinu, našu i naših protivnika.

Svaka naša subjektivna tendencija da jednostavno zaobiđemo i preskočimo vreme koje je bilo objektivno neophodno za narastanje naših ratnih potencijala (a naročito onih u naoružanju i ostaloj ratnoj tehnici), dovela

bi nas do nepravilne strategije, tj. do nepravilnog načina ratovanja (na primer do traženja strategijski odlučujućih bitaka i grupisanja snaga za ovakve bitke — što bi, u stvari, dovelo do poturanja naših snaga udaru nadmoćne ratne tehnike neprijatelja, a to bi, upravo, njemu i pogodovalo).

Naše potrebe za određenom postepenošću u postizanju i akumuliranju strategijskih rezultata, nije, međutim, značila i potrebu za nekom manjom aktivnošću uopšte. Naprotiv. Ako smo hteli da se oslobađamo sopstvenim snagama (a ne da čekamo na oslobođenje izvana i na ishod ratnih dejstava na „velikim frontovima“) mi smo morali da neprekidno, takoreći svakodnevno, vodimo borbu protiv neprijatelja i da u toj borbi maksimalno koristimo sve vreme kojim smo raspolagali.

Svesno odgađanje definitivnog strategijskog rešenja nije, dakle, isto što i strategijska pasivnost. Naša strategija u celini je morala biti aktivna — neprekidno je tražila borbu (u pogodnim taktičkim oblicima). Nekorišćenje i „propuštanje“ vremena išlo bi u prilog našem neprijatelju, učvršćenju njegove okupacione i kontra-revolucionarne vlasti, produbljavanju jaza između naših naroda.

U sklopu potrebe da se ne žuri sa konačnim strategijskim rešenjem a da se istovremeno neprekidno bude aktivan, razni uslovi na terenu i kod raznih jedinica objektivno su uslovljavali različite taktičke mogućnosti korišćenja i savladavanja vremena, kao, uostalom, i različite potrebe za ovo korišćenje. U nekim okolnostima moglo se i moralo brže dejstvovati, u nekim drugim bilo je ipak vremena i da se sačeka. Na primer naročita žurba u pogledu maksimalnog korišćenja vremena bila je potrebna tamo gde je došlo do kolebanja kod stanovništva, ili u samoj borbi kad je neprijatelj bio izrazito jači u oružju i živoj sili, ili pri izvlačenju iz ovakve borbe, ili u borbi na ravnici i otkrivenom zemljištu gde je neprijatelj lakše mogao intervenisati avijacijom, tenkovima i sl.

Pravilno strategijsko i taktičko reagovanje i u pogledu objektivne uloge faktora vreme omogućavalo nam

je da se efikasno koristimo i ovom u celini našom strategijskom prednošću.

U celini uzevši iz objektivno različite uloge faktora vreme, odnosno objektivne potrebe okupatora da forsira odlučujuće rezultate na našem ratištu tražeći što pre konačno rešenje i, obratno, naše mogućnosti i potrebe da odgađamo definitivna strategijska rešenja i strpljivo čekamo na njih, rezultatirala je i neprijateljska tendencija da borbu vodi kampanjski, da „gasi požare“ (što se manifestovalo u neprijateljskim ofanzivama vođenim u stilu kampanja), i obratno, naša mogućnost i potreba da obezbeđujemo veću postepenost i neprekidni porast naših ofanzivnih dejstava razbuktavajući sve više požar koji smo zapalili.

XII. NEPREKIDNA BORBA ZA ORUŽJE JEDNA OD OSNOVNIH KARAKTERISTIKA NAŠE REVOLUCIJE

Nedostatak naoružanja i sopstvenih izvora ratne tehnike nametnuli su jugoslovenskom revolucionarnom pokretu posebni problem, problem neprekidne, takoreći svakodnevnne borbe za oružje i ostalu ratnu opremu. To je neosporno bio najvažniji i glavni neposredno vojni problem koji smo morali rešavati u revoluciji.

Naša vojna delatnost nije se svodila samo na „uništavanje žive sile i ratne tehnike neprijatelja“ (kako se obično u ratovima formulišu neposredni ciljevi borbe) nego je ona pored uništavanja imala i direktni cilj zadbivanja oružja i ostale ratne tehnike od neprijatelja (kao, uostalom, i zarobljavanja a ne samo uništavanja njegove žive sile). Već sama ova karakteristika ciljeva opredeljivala je u znatnoj meri i konkretno odabiranje vojnih objekata orijentišući se naročito na one putem čijeg se osvajanja najbrže i najlakše dolazilo do neophodnog oružja i municije (za razliku od nevezanosti u ovom pogledu onih armija koje raspolažu sopstvenim izvorima ratne tehnike).

Fašističke sile su, u pogledu naoružanja i ostale ratne opreme, našom borbom dovedene u Jugoslaviji u situa-

ciju da iz svojih materijalnih izvora snabdevaju ne samo svoju nego i našu armiju. Imajući u vidu da je naša armija brzo rasla i jačala se i da je već druge i treće godine borbe brojala više stotina hiljada boraca, ratna tehnika koju smo otimali od neprijatelja predstavljala je veoma znatne količine a time i posebni teret za već i inače ograničene materijalne resurse fašizma. Polazeći od značaja jugoslovenskog ratišta i opasnosti od ovog postojećeg i stvarnog „drugog fronta“ u Evropi, okupator je, hteo ne hteo, morao odvajati relativno velike količine ratne tehnike za borbu protiv našeg oslobodilačkog revolucionarnog pokreta, i neprekidno nadoknađivati svoje gubitke u oružju i ostaloj ratnoj tehnici.

Odnos u naoružanju i ostaloj ratnoj tehnici i menjanje ovog odnosa udarili su odlučujući pečat na formiranje naše strategije i taktike.

Ne samo u početku ustanka nego i dugo u toku revolucije neprijatelj je bio izrazito *tehnički superioran*, iz čega su proizilazile i određene njegove znatne prednosti o kojima smo mi strogo morali voditi računa i tražiti oblike i metode borbe i organizacije koji su u stanju da umanje pa i parališu ove prednosti neprijatelja.

Tehnička superiornost neprijatelja bila je izražena u njegovoj nadmoćnosti u pogledu ubojne moći, udara i vatre u odnosu na naše snage u borbi, kao i u njegovoj većoj pokretljivosti i uopšte boljim tehničkim mogućnostima za savladavanje i korišćenje i prostora i vremena.

Zadržimo se najpre na tehničkim prednostima u odnosu na prostor i vreme.

Savladavanje i korišćenje prostora i vremena najčešće su međusobno povezani (zato neki naučnici i tretiraju vreme kao „četvrtu dimenziju prostora“).

Nadmoćnost u tehnici, a u prvome redu u motorizaciji (kamionima, tenkovima) omogućavala je brze manevre komunikacijama i tzv. tenkoprohodnim i uopšte ravničastim i sličnim zemljištem. Avijacija, pak, omogućavala je vanredno brze manevre vazдушnim prostorom. Sve je to predstavljalo olakšano savladavanje i prostora i vremena kako u pogledu pokreta i koncentracije tako i

manevra u samoj borbi. Isto tako i tehnička sredstva veze koja su brzo prenosila naređenja i izveštaje u stvari su značila veliku prednost u savladavanju prostora i vremena.

Iz svega ovoga su proizilazile i vojne konsekvence koje su tražile odgovarajuće mere za paralisanje i ublažavanje ovih prednosti neprijatelja.

Zbog ovih razloga su rušenje komunikacija i neprijateljskih telegrafsko-telefonskih linija i uređaja i uopšte sve vrste zaprečavanja imali izvanredno važan značaj u uslovima nesrazmere koja je u ratnoj tehnici postojala između nas i neprijatelja na našem ratištu.

Rušenje i zaprečavanje komunikacija i uništavanje telegrafsko-telefonskih linija usporavalo je pokrete i ometalo dejstva neprijatelja, a to se zbog nemogućnosti okupatora da ih solidno obezbedi moglo relativno lako postići čak i sa nenaoružanom živom silom i običnim alatom.

Isto tako je i veća masa naših jedinica lociranih svuda mogla uvek na vreme da stigne na borbene i druge zadatke, što znači da se većom masom jedinica raspoređenih širom ratišta rešavao i problem savladavanja kako prostora tako i vremena (na bazi međusobne zamenljivosti žive sile i tehnike: veća masa žive sile makar naoružana i slabijom tehnikom, ako se pravilno upotrebi i locira, može u određenom odnosu da zameni nedostatak bolje tehnike kako uopšte tako i u pogledu njenih mogućnosti u savladavanju prostora i vremena).

Kako je bolja tehnika pružala neprijatelju bolje tehničke mogućnosti za korišćenje i savladavanje prostora i vremena od nas, tako je i različitost u tehnici i opremi između raznih naših jedinica uticala i na različitost njihovih mogućnosti u pokretu i manevru, a naročito u pogledu komandovanja odnosno uslova za prenošenje naređenja i izveštaja (u ovom poslednjem, na primer, u izrazito boljem položaju su bile one jedinice koje su raspolagale sa više i boljim sredstvima veze i sl.). I ovo pokazuje nemogućnost „uravnolovke“ u merenju naših jedinica i rezultata u borbi između raznih naših jedinica.

Rezultati se ogledaju ne samo u međusobnom kompariranju dejstava, nego, u prvom redu, u sagledavanju svih objektivnih uslova u kojima su dejstva vođena i rezultati postizani, a tek zatim u sravnjivanju dejstava i njihovog efekta sa tim uslovima.

Još više od prednosti koje je tehnika pružala neprijatelju u odnosu na savladavanje i korišćenje prostora i vremena bila je izražena njegova tehnička superiornost u samoj borbi, u snazi udara, vatre i uopšte ubojne moći njegovih jedinica.

Ovo se odnosi na razna sredstva ratne tehnike.

Neprijatelj je, u borbi protiv nas, raspolagao vazduhoplovstvom, u pojedinim periodima, čak i dosta osetno brojnom avijacijom. Mi ne samo da nismo imali vazduhoplovstva sve do pred kraj rata (osim pojedinih zaplenjenih ili prebeglih aviona) nego gotovo uopšte nismo raspolagali efikasnim protivavionskim oružjem. Ovo je, kako je već istaknuto, jedan od osnovnih, pa može se reći i osnovni razlog, koji nas je objektivno navodio na noćne borbe i pokrete, kao i na druge mere protivavionske zaštite (rastresitost trupa u borbi i pokretu, maskiranje, tendencija za kratkotrajnošću sukoba, neophodnost fortifikacije kad se radilo o dužoj borbi, a naročito odbrambenoj borbi na užem prostoru itd.). U težnji za paralisanjem i ograničavanjem dejstva avijacije neprijatelja za nas su njegovi aerodromi i avijacija na njima bili veoma privlačni ciljevi. U nedostatku sopstvene avijacije, vazdušno-desantnih jedinica i sl. mi smo iznenadnim napadima i prepadima kopnenim snagama na aerodrome, kao i diverzijama iznutra, do izvesne mere rešavali one probleme koje su tada savremeno opremljene armije mogle postizati bombarderskom avijacijom ili napadima vazdušno-desantnih trupa na aerodrome i sl.

Naš protivnik raspolagao je tenkovima i oklopnim automobilima. Mi smo relativno kasno došli do tenkova (osim pojedinačnih slučajeva), a tako isto i do efikasnijeg protivoklopnog oružja. Ove okolnosti objektivno su nam nametale izbegavanje otvorene borbe protiv tenkov-

skih jedinica „hvatajući“ i ovde (kako se ono Lenjin bio izrazio za „odvojene Kozake“) odvojene tenkove i manje grupe tenkova. Pored toga što nam je neprijateljska prednost u kamionima i uopšte u motorizaciji nametala potrebu za rušenje i zaprečavanje komunikacija u cilju paralisanja prednosti neprijatelja koju je on imao u pogledu savladavanja prostora i vremena, postojanje tenkova na strani protivnika iziskivalo je ove iste mere direktno radi izbegavanja ubojnog udara po našoj živoj sili i tehnici i sprečavanja iznenađenja naših jedinica od strane tenkova. Pored opšte naše potrebe za postizanjem iznenađenja u borbi protiv tehnički nadmoćnog neprijatelja nama je da bismo izbegli avio-udare i udare tenkovskih jedinica (naročito na „tenkoprolaznim“ i otkrivenim predelima) bila neophodna česta promena lokacije naših jedinica iz čega je — pored drugih razloga — rezultirala potreba za tzv. usiljenim marševima koji su gotovo bili redovni vid našeg marševanja. Fizičkom snagom ljudi morao se, dakle, i u određenoj meri mogao, nadoknaditi nedostatak odgovarajuće ratne tehnike.

Pored avijacije, tenkova i uopšte motorizacije razume se da su masa i kvalitet i pešadijskog, artiljerijskog i drugog oružja, opreme za vezu i njenih mogućnosti, inženjerijske i druge opreme, kojima je raspolagao naš protivnik, značajno uticali na način, oblike i metode naših borbenih dejstava, i to ne samo u taktičkom pogledu nego direktno i na našu strategiju.

Opšta tehnička superiornost neprijatelja koja je postojala dugo tokom rata odnosno revolucije, uslovljavala je našu potrebu da u celini izbegavamo takve otvorene sukobe u kojima bi neprijatelj mogao da ostvari dovoljne koncentracije ratne tehnike za uništenje naših jedinica ili nanošenje im ozbiljnih gubitaka.

Ove činjenice su se direktno odrazile na odnos napada (ofanzive) i odbrane (defanzive) u našoj strategiji, pa shodno tome i u taktici.

Neprijatelju bi upravo konveniralo da mu mi u odbrani podmećemo našu živu silu i tehniku pod udar njegove nadmoćne ratne tehnike. Zaključak za nas morao je,

dakle biti: *izbegavati odbrambene borbe (naročito dnevne) i forsirati ofanzivna dejstva (naročito noćna, kao i kratkotrajne dnevne napade), sve dotle dok se ne izmeni naš nepovoljni odnos u ratnoj tehnici. Drugim rečima, mi smo da bi se odbranili od neprijatelja morali da pribegnemo napadima, tražeći pri tome najpovoljnije oblike napada s obzirom na odnos snaga.*

Zaključak, dakle, za našu vojnu veštinu u celini bio je: strategijska ofanziva — a ne strategijska defanziva.

Za one koji šablonski i dogmatski prilaze vojnoj praksi (kao i vojnoj teoriji) ovo bi izgledalo apsurdno, da onaj ko je slabiji u ratnoj tehnici prelazi u ofanzivu umesto u defanzivu.

U našim uslovima je superiornost u ratnoj tehnici (pa dugo vremena i u broju oružane žive sile) pružala prednost neprijatelju u pogledu mogućnosti slamanja naše odbrane. On je najčešće mogao vatrom i udarom tehnike da nakon kraćeg ili dužeg vremena probije našu odbranu (pored ostalog posebno i zbog naše nestašice u municiji, kao i u sredstvima fortifikacije), a mogao je, ako bismo mi suviše dugo istrajali u odbrani, i da nas svojom živom silom i tehnikom zaobiđe sa krila i bokova i dovede u okruženje.

Stvar se, međutim, iz osnova menja ako mi umesto „mirovanja“ prihvatimo „kretanje“, umesto pasivnog čekanja i pasivnosti u odbrani, preuzmemo inicijativu i neprekidno je održavamo. Razume se da ovo kretanje i inicijativa nisu smeli biti „po svaku cenu“. Ako bismo mi, na primer, u slučaju kad smo pred sobom imali tehnički ili i brojno jačeg neprijatelja (koji uz to još raspolaze dobrim borbenim moralom i umešan je u vođenje borbe) jednostavno prešli u napad, lupali bismo glavom o zid i u stvari omogućili neprijatelju da se pored prednosti u ratnoj tehnici koristi i prednošću zemljišta odnosno onom prednošću odbrane koju mi nismo mogli slomiti samo našom živom silom i oskudnom ratnom tehnikom.

Naša inicijativa i naši napadi morali su, dakle, gotovo po pravilu, da budu usmereni na tehnički slabije tačke neprijatelja, i pri tome smo morali obezbediti ili taktičku

nadmoćnost u tehnici i živoj sili, ili barem određenu veću nadmoćnost u jednom od ovih faktora, ili pak postići iznenađenje — u grupisanju snaga, vremena napada, napadnim pravcima i uopšte manevrom — koje bi sprečilo neprijatelja da pravovremeno uvede u borbu i angažuje svu ili veći deo žive sile i tehnike (ili smo pak, morali da biramo i da napadamo one neprijateljske garnizone i kolone i sl. koji su imali izrazito slab borbeni moral).

Potreba naše strategijske ofanzive i povezano s time, strategijske inicijative, bila je, dakle, u prvome redu objektivno uzrokovana našom slabošću u ratnoj tehnici, a omogućena našim drugim povoljnim strategijskim uslovima (kao što su ukupna nadmoćnost u živoj sili na našem ratištu i njena svestrana aktivnost u borbi, naš visoki borbeni moral, naš odnos prema prostoru i vremenu i sl.). U stvari, baš ovi drugi povoljni uslovi bili su objektivno takve prirode da su pri odabiranju oblika borbe mogli imati isti efekat koji inače ima nadmoćnost u tehnici (koja onome ko je ima objektivno pruža tehničke uslove za ofanzivna dejstva).

U pogledu ofanzivnog karaktera naše strategije suštinski ništa ne menja činjenica da smo mi naše ofanzive izvodili na našoj teritoriji, na našem ratištu. Naša se revolucija, od samog početka pa do kraja, upravo i karakteriše našom strategijskom ofanzivom izvođenom na svojoj sopstvenoj teritoriji. Naša strategijska ofanziva nije se izvodila, i nije se objektivno ni mogla izvoditi, putem čvršćeg kontinuelnog fronta s dubokim prodorima, klinovima i obuhvatima i sličnim oblicima. Ona se izvodila neprekidnim napadima na bezbrojnim i neprekidno više ili manje promenljivim frontovima na neprijateljsku živu silu i ratnu tehniku, manje-više na čitavom našem ratištu. No, bez obzira na oblike fronta naša ofanziva postizala je iste ciljeve, kao i drugi oblici ofanziva, tj. uništavanje i zarobljavanje žive sile i ratne tehnike protivnika.

Ako bi se sumirala sva neprijateljska i sva naša po svome karakteru ofanzivna dejstva u toku četvorogodišnje borbe (uključujući tu i poznatih tzv. sedam neprija-

teljskih ofanziva) onda bi se sva neprijateljska ofanzivna dejstva mogla sažeti u vremenski period po svoj prilici ne veći od nekoliko meseci. Čitavo ostalo vreme pripada nama. Pa čak i onda kad je neprijatelj preuzimao inicijativu i prelazio u ofanzive (kojih je svakako bilo više od sedam) one su po prostoru obuhvatale samo pojedine manje delove zemlje, dok je na čitavom preostalom ratištu inicijativa i dalje pretežno ostajala na našoj strani.

Mogućnost za naša ofanzivna dejstva, pored naše opšte brojne nadmoćnosti žive sile koja se na ovaj ili onaj način mogla aktivirati i suprotstavljati neprijatelju, i pored neprijateljske prostorne i vremenske vezanosti i naše slobode u ovom pogledu, proizilazila je i iz izvesnih *cgraničenosti i neizbežnih slabosti i same neprijateljske ratne tehnike*. Ne samo da je tadašnja neprijateljska avijacija bila ograničena u pogledu noćnih dejstava i da je noć gotovo eliminisala ovaj elemenat neprijateljske nadmoćnosti, nego su i artiljerija, minobacači i slična oruđa bili manje precizni noću zbog otežanog osmatranja i kontrole vatre i pogodaka. Ovde je noć ublažavala neprijateljsku prednost u tehnici. Isto tako su i razni drugi „nepogodni“ klimatski i atmosferski uslovi (oluja, kiša, magla i sl.) ispoljavali sličan učinak. Sva motorizacija neprijatelja zavisila je od komunikativnosti zemljišta. Bez dobrih komunikacija dejstvo je bilo nemoguće ili veoma ograničeno. Zato je rušenje komunikacija moglo da ukoči motorizaciju i da je pretvori u „mrtvo železo“, pa čak i u balast za one trupe čija je organizacija i oprema unapred sračunata i postavljena samo na motornu vuču. Tenk kad mu se približi u „mrtvi ugao“ njegovog oružja nesposoban je za odbranu i može se uništiti ili oštetiti običnom benzinskom flašom, ručnom bombom i sl. Avion je bespomoćan na zemlji odnosno na aerodromu, a kad se nisko spusti osetljiv je i na vatru običnog lakog pogotovu automatskog oružja itd.

Sve su ovo bile slabe strane neprijateljske ratne tehnike koje su se mogle koristiti u borbi birajući upravo one oblike dejstava i postupaka koji omogućavaju korišćenje ovih slabosti.

Naša strategijska ofanziva, kao i bilo čija druga, nije, razume se, isključivala nego je upravo pretpostavljala potrebu za odbranom.

Prvo, mi smo ponekad tokom borbe bili prisiljeni na defanzivu, pa čak i na veoma upornu i odsudnu odbranu. Ovo naročito onda kad smo se zatekli u okruženju i kad smo odbranom morali stvarati uslove za proboj iz okruženja, kao i onda kada smo odbranom nekih jedinica sprečavali zaobilaženje i dolazak u okruženje drugih snaga i sl.

Drugo, nekada su i izvesni važni ciljevi i zadaci tražili da se neke jedinice planski i svesno stave u odbranu, ponekad čak i po cenu žrtvovanja, na primer u cilju zaštite ranjenika i bolnica, evakuacije naroda i važnog materijala, obezbeđenja određenih snaga i viših komandi i sl. (Kod nas se tu, kad je reč o žrtvovanju, moglo raditi samo o relativno malim jedinicama).

Treće, odbrana, i to veoma uporna odbrana, bila je potpuno na mestu onda kad je neprijatelj srazmerno slabijim snagama vršio ispade i napade na naše slobodne teritorije i kad je međusobni odnos snaga u živoj sili i ratnoj tehnici dozvoljavao da se korišćenjem zemljišnih i drugih prednosti zaista odbrani teritorija.

I, konačno, četvrto i najosnovnije i najmasovnije, odbrana se gotovo redovno javljala kao pomoćni vid dejstava prilikom izvođenja manje-više svih naših napadnih akcija i operacija. Ovde se obično radilo o obezbeđenju napada (ili kako smo mi to nazivali o „osiguranju“). Odbrana na osiguranjima morala je po pravilu biti veoma uporna da bi se obezbedio uspeh napada. Razume se da je naš napad, kao glavni cilj, morao voditi računa o mogućnosti odbrane na obezbeđenjima koje su obično dozvoljavale kratkotrajniju odbranu što je sa svoje strane moralo uticati i na potrebu za kratkotrajnošću napada (naročito onda kad se obezbeđenje vršilo na komunikacijama koje je teško bilo zarušiti i onesposobiti i uopšte na tenkoprolaznom zemljištu, na otkrivenom zemljištu ili na terenu gde se teško moglo utvrđivati, kad su u blizini bili jaki neprijateljski garnizoni i sl. U ovom smislu su

često jače snage morale biti određivane za obezbeđenje odnosno odbranu a manje za napad, iako je napad i u tim slučajevima bio i ostao glavni a odbrana pomoćni vid dejstva — s obzirom na cilj koji su takva dejstva imala, i sl.).

Posebno naša poznata odbrana na sremskom frontu krajem rata bila je direktno uslovljena strategijskim vojno-političkim ciljevima i potrebama, jer je ona produžavala front savezničke Crvene armije, obezbeđivala njeno levo krilo i bok i štitila prilaze oslobođenom Beogradu koji je već fungirao kao centar nove državne vlasti. I pored svih teškoća koje su proizilazile iz naših slabosti u ratnoj tehnici i opremi (a naročito u početku uspostavljanja ovog fronta u pogledu nedostatka za ovakav oblik borbe protivoklopnog oružja, i uopšte municije kao i artiljerije, inžinjerijske opreme, pa i sredstava veze i nedovoljne obučenosti trupa za ovakvu pozicijsku odbranu — što se sve i osećalo tokom odbrane i za vreme nekih neprijateljskih protivnapada) ova odbrana je veoma uspešno izvedena i kasnije se završila vanrednim probojem fronta i prelaskom u završne opšte ofanzivne operacije. I za vreme sremskog fronta najveći deo naših snaga na ostalom delu ratišta nalazio se pretežno u ofanzivnim dejstvima.

Iako je odbrana kao vid dejstva bila objektivno neizbežna i korisna, borba se u našim uslovima ne samo ne bi mogla dobiti nekom tipičnom defanzivnom strategijom i taktikom nego, ni tzv. *aktivnom odbranom*. „Aktivna odbrana“ je vid odbrane u kojoj branilac samo povremeno, protivnapadima i protivudarima, preuzima inicijativu. Protivnapadi i protivudari, na frontu na kojem protivnik u celini drži inicijativu i nalazi se u nastupanju, mogu da se kreću ipak više ili manje samo u određenim granicama opšte protivničke inicijative, ukoliko se ne bi obezbedila sopstvena stvarna opšta nadmoćnost u ratnoj tehnici i oružanoj živoj sili (kada protivudar može da preraste u protivofanzivu odnosno u ofanzivu). Budući da mi baš sa takvom nadmoćnošću dugo tokom revolucije nismo raspolagali to bi „aktivna odbrana“, kao glavni

vid naših dejstava, samo uzaludno trošila naše snage. Ovo ne znači da u taktičkim razmerama aktivna odbrana često nije bila korisna. Naprotiv, ali i opet samo onda kad su se aktivna dejstva u odbrani usmeravala na slabija mesta u neprijateljskom rasporedu protiv kojih se mogla ostvariti stvarna nadmoć u živoj sili ili ratnoj tehnici, ili u jednom i drugom, ili kad se na neki način moglo postići iznenađenje, ili kad se pred sobom imao po borbenom moralu ili veštini ratovanja slab protivnik, i sl.

Zato je u celini uzevši, strategijska ofanziva u kojoj smo mi birali objekte, mesto i vreme vojnih dejstava i u kojoj smo mi imali inicijativu u odabiranju manevra i grupisanju snaga i stvaranju taktičke nadmoćnosti i iznenađenja, predstavljala izlaz iz tehničke inferiornosti u naoružanju i drugoj opremi i inferiornosti u broju oružane žive sile i, u osloncu na sve naše objektivne prednosti, bila put ka pobedi.

Zasede, prepadi i uopšte iznenadni napadi (naročito noćni) protiv neprijatelja na mestu ili u pokretu, pokazali su se kao vanredni taktički postupci i oblici za sprovođenje ofanzivne strategije u uslovima sopstvene tehničke inferiornosti. Ovo su u početku revolucije bili dominirajućii oblici borbe, a s pravom su se i kasnije kao paralelni vidovi dejstva održali sve do njenog kraja.

Opšte naše prednosti u međusobnom odnosu snaga dozvoljavale su takođe od samog početka (uprkos strategijske neprijateljske nadmoćnosti u ratnoj tehnici) i stvaranje naše taktičke nadmoćnosti u oružanoj živoj sili i ratnoj tehnici (a naročito u većoj masi žive sile naoružane lakšim oružjem) *baš zato što se nismo orijentisali na vezivanje i trošenje snaga na odbranu nego smo imali kurs na ofanzivnu strategiju iz koje je rezultirala i ofanzivna taktika kao glavni vid naših taktičkih dejstava.*

Naše operacije ne samo da su se ozbiljno razlikovale od operacija drugih armija, nego su se one znatno razlikovale i na našem ratištu, u raznim krajevima, kod raznih jedinica i u raznim vremenskim periodima. Operacije u slavonskoj ili vojvođanskoj ravnici, na primer, bile su

po svojim oblicima bitno drugačije od onih u bosanskim planinama.

Ova razlika po veličini i oblicima operacija ne implicira sama po sebi veći ili manji značaj ove ili one operacije. Veličine i oblici operacija bili su uvek više ili manje pogođeni izraz konkretnih uslova u kojima su operacije izvođene, što znači konkretnog ukupnog međusobnog odnosa snaga (na određenom prostoru i u određenom vremenu).

Uspješno sprovodeći našu ofanzivnu strategiju putem ofanzivnih taktičkih dejstava odnosno ofanzivnih operacija raznih vrsta, uz neophodno korišćenje i odbrane (odnosno defanzivnih operacija) kao u celini pomoćnog vida dejstva, mi smo uspeli da postepeno ali sve više nateramo neprijatelja ne samo na strategijsku defanzivu nego i na izrazitiji odbrambeni pozicijski rat. Neprijatelj je sve više sabijan u garnizone i utvrde i sve manje je snaga mogao odvajati za ofanzivna dejstva. Od velikih i ambicioznih apetita da uništi naš oslobodilački revolucionarni pokret i njegove oružane snage, bio je prisiljen da se odsudno brani u sve manjem broju sve jače izolovanih i opkoljenih garnizona i utvrđenih gradova.

Neprijatelj je, dakle, kako je i ranije već istaknuto, uprkos svoje nadmoćnosti u tehnici, bio prisiljen da velikim delom vodi pozicijski rat a mi smo sebi obezbedili mogućnost da primenimo izrazito manevarske oblike ratovanja. I ova suprotnost načina ratovanja jedna je od interesantnih karakteristika naše oružane borbe.

Jugoslovenska revolucija je i kad je reč o ratnoj tehnici veoma značajan dokaz da je tehnika samo jedan od faktora koji dejstvuje u ratu odnosno revoluciji, čak bez obzira na to kolika je njena moć i ubojna snaga. Ona bitno utiče na oblike i metode dejstava i organizaciju, ali, kao što ni fizički uslovi prostora tako ni odnos u ratnoj tehnici nije odnosno ne mora biti presudan za pobedu i poraz u oružanoj borbi.

XIII. O NAŠOJ STRATEGIJI I TAKTICI KAO PRAVILNOM I ADEKVATNOM IZRAZU ODNOSA SNAGA I KAO ELEMENTU NAŠE VOJNE MOĆI

Kako se iz dosadašnjih razmatranja vidi opšti odnos vojnih snaga na našem ratištu bio je izražen u zbiru svih objektivnih i subjektivnih faktora relevantnih za rat i uopšte borbu, posmatranih u njihovoj međusobnoj dijalektičkoj uslovljenosti, vezi, zamenljivosti i kretanju, i to sve obostrano, odnosno baš u suprotstavljanju svih objektivnih i subjektivnih faktora jednog faktorima drugog protivnika u borbi.

Ovaj ukupni odnos snaga nije moguće izraziti matematički, tabelarno, grafički i slično, osim samo neke elemente (broj žive sile, broj, vrsta i vatrena moć tehnike, brojni odnos žive sile i tehničkih mogućnosti prema površini prostora i sl.). No, iako je teško do kraja precizno formulisati i izraziti ukupni odnos snaga, naročito u strategijskom smislu, ipak je moguće doći do manje-više nedvosmislenih zaključaka o prednostima i slabostima jedne i druge strane u borbi i do izvesne rezultante koja pokazuje ko se u celini objektivno javio kao jači, a ko i u čemu kao slabiji.

Prethodna razmatranja međusobnog odnosa po pojedinim faktorima i elementima pokazuju da je naš neprijatelj ušao u borbu protiv našeg oslobodilačkog revolucionarnog pokreta s izrazitom prednošću u pogledu vrste, količine i kvaliteta ratne tehnike i u pogledu broja naoružane žive sile, dakle, uopšte u pogledu brojnosti i jačine oružanih snaga.

Oružane snage, i živa sila i tehnika u njima, bile su, dakle, glavni faktor vojne moći naših protivnika na našem ratištu.

Pored ovog faktora neprijatelj se objektivno u borbi protiv nas mogao oslanjati uglavnom na sledeće činjenice:

prvo, na svoj sistem okupacione vlasti i organizovanu državnu prisilu koju je okupator nametnuo u našoj zemlji;

drugo, na nerešeno nacionalno pitanje u našoj zemlji i izvesne objektivne mogućnosti da u ovom pogledu produbljuje jaz među našim narodima, slabi homogenost i čvrstinu našeg ljudskog faktora i izvesnim delom ga regrutuje za sebe ili pasivizira, kao i na unutrašnju klasnu kontrarevoluciju, dakle, na reakcionarne domaće snage kao i uopšte na razne anacionalne, apolitičke i deklarirane elemente (koji se uvek mogu naći u svakoj zemlji) koje je silom, novcem i propagandom mogao da zastraši, vrbuje, demoralizuje i potkupi;

treće, na deo svojih ljudskih i materijalnih resursa koje je mogao da odvoji za jačanje, snabdevanje i popunu svojih snaga na jugoslovenskom ratištu, kao i na izvesne mogućnosti da putem prisile i pljačkom otima i deo naših nacionalnih resursa.

Razume se, da se pored ovoga, okupator mogao koristiti i našim subjektivnim greškama — ukoliko i kada smo ih mi činili.

I ovi, međutim, faktori i elementi vojne sile okupatora imali su slabe strane.

Jedan deo oružane žive sile okupatora i njegovih pomagača raspolagao je slabim borbenim moralom.

Ratna tehnika je pored prednosti i dobrih strana imala i svoje slabosti, naročito u pogledu njene vezanosti za dobre i bolje komunikacije, nedovoljne preciznosti u noćnim dejstvima, velike zavisnosti od organizacije snabdevanja i servisa i raznih stacionarnih postrojenja (radio-nica, aerodroma, lučkih postrojenja), atmosferskih uslova itd.

Okupacioni sistem vlasti bio je, u uslovima borbe, efikasan dotle dokle se mogao podržati oružanom silom.

Popuna ljudstvom, a, takođe, i municijom, gorivom i drugima artiklima iz okupacionih zemalja, tj. iz okupatorske pozadine bila je ograničena potrebama drugih ratišta i, konačno, zavisila je od uslova i mogućnosti dotura do našeg ratišta i na njemu do vojnih okupacionih i kvislinških jedinica.

Nerešenost nacionalnog pitanja unutar naše zemlje pogodovala je okupatoru dotle dok je ovo pitanje bilo

izrazito akutno i aktuelno. Onog momenta čim se ono počelo rešavati kroz borbu mogućnosti korišćenja ovog problema počele su se za okupatora sužavati da bi tokom revolucije manje-više i sasvim prestale da igraju značajniju strategijsku ulogu.

Kontrarevolucionarne unutrašnje snage predstavljale su u krajnjoj liniji i u celini ipak relativno mali deo naših ljudskih potencijala.

Propaganda okupatora nije mogla dati neke ozbiljnije i trajnije rezultate, jer su njeni ciljevi bili u oštroj suprotnosti sa stvarnim interesima ogromne većine svih naših naroda. Potkupljivanje, zastrašivanje i slična sredstva i metodi mogli su da vežu samo neznatan broj raznih defetista, karijerista i sličnog ološa.

U celini uzevši vojna sila okupatora u osnovi i u svome težištu svodila se, dakle, i opet na njegove oružane snage i to na moć njegove ratne tehnike i na onu oružanu živu silu u sastavu oružanih snaga koja je raspolagala sa dovoljno volje i morala za borbu, kao i na one domaće reakcionarne snage koje su po svojim klasnim i birokratskim interesima životno bile vezane za kapitalistički društveni poredak.

Nasuprot ovako društveno uskim (iako tehnički jakim) faktorima i elementima vojne sile okupatora vojna moć našeg oslobodilačkog revolucionarnog pokreta počivala je na daleko širim objektivnim osnovama.

Pored naših novih oružanih snaga, koje su se tek rađale i formirale kroz borbu i tek postajale faktor naše vojne moći, mi smo se od samog početka ustanka oslanjali na niz naših prednosti i objektivnih slabosti našeg neprijatelja, na kojima smo i mogli stvoriti i razviti i našu revolucionarnu narodnu armiju, odnosno koje su formiranjem naše armije i njenim uspešnim borbenim dejstvima i jačanjem i same sve više dobivale na ulozi, snazi i značaju.

Prvi oslonac i elemenat naše vojne sile bili su naši narodi koji su na osnovu istorijskog materijalnog razvoja društva objektivno bili zreli za odlučujuću borbu za nacionalno oslobođenje, kao i za socijalizam, i koji su na

našem ratištu brojno bili ogromno nadmoćni nad fašističkom oružanom živom silom i raspolagali visokom svešću i sa dovoljno borbenog morala koji je u opštem proseku prevazilazio borbeni moral naših protivnika. Istorijska mogućnost pokretanja u oružanu borbu i razne moguće oblike otpora ove naše strategijski nadmoćne žive sile bila je prvi i osnovni potencijalni izvor naše vojne snage.

Drugo, *organizovana i sposobna rukovodeća subjektivna snaga oličena u čvrstoj i prekaljenoj Komunističkoj partiji Jugoslavije, i iznad svega u Titovom političkom i vojnom geniju*, sposobna da dade pravilnu političku platformu i orijentaciju i da stvaralački otkrije i pronade situaciji adekvatnu veštinu, bila je posebni i za naše uslove nezamenljivi elemenat vojne snage koji je od početka obezbedio organizovanost, opštenarodni karakter i jedinstvo oslobodilačke revolucionarne borbe i najefikasnije korišćenje u njoj svih narodnih energija i potencijalnih i drugih kapaciteta.

Treće, mi smo se mogli osloniti *na objektivnu nemogućnost okupatora da fizički vojnom silom kontroliše čitav naš državni prostor i na činjenicu da, vodeći borbe u svojoj zemlji naseljenoj našim stanovništvom, mi nismo morali da svojom oružanom silom težimo za totalnom kontrolom čitavog prostora na što je okupator bio prisiljen vodeći rat u tuđoj zemlji naseljenoj prema njemu neprijateljski raspoloženim stanovništvom.*

Četvrto, mi smo oslonjeni na narod i njegov rad i materijalna dobra *bili u stanju da i u uslovima nedovoljno razvijene privrede obezbedimo minimum životnih potreba za našu armiju kao i naš narod u celini.*

Peto, mi smo bili u stanju da relativno lako *dezorganizujemo okupatorski sistem snabdevanja i veza i da vanredno otežamo i usporavamo pokrete njegovih jedinica i dotur materijalnih sredstava kako uopšte na naše ratište tako i, naročito, na samom ratištu.*

Šesto, mi smo mogli koristiti *veliku razapetost i vezanost okupacionih oružanih snaga, koje su, u uslovima borbe naše armije i otpora naših naroda u celini, neizbe-*

žno bile ograničene i sputane sopstvenim ciljevima okupacije iz kojih razloga su, u težnji da obezbede političku i vojnu kontrolu i ekonomsku eksploataciju naše zemlje i naroda — a u nemogućnosti da fizički kontrolišu čitavu zemlju — morale da drže stalne garnizone i čuvaju razne stacionarne objekte na određenim rejonima, u gradovima i na komunikacijama. U vezi sa svim ovim mi smo se mogli koristiti *objektivno daleko boljim i širim uslovima za prikupljanje podataka o neprijatelju nego što je to on mogao u odnosu na nas*. Isto tako objektivno uslovljena potreba neprijatelja da troši velike snage na obezbeđenje i druge mere zaštite, *ogromno je proširivala naše a sužavala neprijateljske mogućnosti za manevar i iznenađenje u borbi*.

Sedmo, mi smo se mogli koristiti *slabim stranama neprijateljske ratne tehnike* i njenom zavisnošću od dobrih komunikacija i uopšte prohodnosti zemljišta i od dotura goriva i municije, od njene zavisnosti od servisa i raznih tehničkih postrojenja, doba dana i atmosferskih uslova itd.

Osmo, mi smo se mogli koristiti i *suprotnostima i suprotnim interesima između raznih okupacionih snaga kao i između njih i raznih kvisinga i unutar ovih poslednjih*.

Deveto, u sklopu čitave situacije mi smo mogli računati sa činjenicom da je *vreme „radilo“ za nas a protiv okupatora* i da je u strategijskom pogledu proticanjem vremena bez odlučujućih strategijskih rezultata okupator sve više gubio i dolazio u sve težu i težu situaciju.

I, konačno, mi smo *koristeći se svim navedenim prednostima bili u stanju da borbom otimamo oružje i ostalu ratnu tehniku od neprijatelja i tako formiramo sopstvenu armiju i neprekidno jačamo njenu veličinu i udarnu snagu*.

Razume se da smo se i mi takođe mogli koristiti i protivnikovim političkim i vojnim subjektivnim greškama ukoliko ih je i kada ih je činio.

Ako bismo pokušali da izvedemo neku rezultantu iz opšteg odnosa snaga na našem ratištu mogli bismo konstatovati da se *naša ozbiljna slabost objektivno sastojala*

u stvari jedino u nedostatku naoružanja i municije i ostale ratne tehnike (i u vezi s tim u ograničenosti broja oružane žive sile), s jedne strane, i u realnoj mogućnosti da se okupator koristi nasleđenom nerešenošću nacionalnog pitanja u našoj zemlji i mobilise za sebe unutrašnje kontrarevolucionarne snage, s druge strane. (Pored ovoga može se još jedino govoriti o problemu vojne naobrazbe naših boraca i kadrova što je, naročito u počecima borbe, bila slabost u odnosu na vojnički izvežbane jedinice okupacione vojske). Svi drugi faktori i elementi vojne sile bili su izrazito jači i bolji na našoj strani i predstavljali u međusobnom kompariranju odnosa snaga manje-više neizbežne slabosti našeg protivnika.

Karakteristično je da okupator nije mogao izbeći svoje objektivne slabosti, ni paralisati i ukinuti naše prednosti — ukoliko mi pravilno djelujemo tj. ukoliko pravilno subjektivno reagujemo na konkretnu situaciju — što je upravo i bio slučaj.

Baš u ovim i ovakvim objektivnim i neizbežnim slabostima okupatora i objektivnim nemogućnostima da ih otkloni (ukoliko okupirani narod pravilno politički i vojno deluje) i leži, kako je već više puta naglašeno, istorijska neizbežnost sloma imperijalizma, kolonijalizma i hegemonizma i uopšte vladavine nad drugim narodima i zemljama, kao uostalom i vladavine nad progresivnim društvenim klasama.

Odnos snaga na jugoslovenskom ratištu u prošlom ratu bio je, u ovom smislu, zakonita i logična posledica društveno zakonitog sloma imperijalizma koji se u novije vreme izražava u svetskim razmerama u opštem oslobađanju kolonija i drugih zavisnih naroda.

Vojna veština nije u stvari ništa drugo nego više ili manje adekvatni i više ili manje stvaralački subjektivni izraz objektivnog odnosa snaga i korišćenje, aktiviranje i dalje razvijanje sopstvenih prednosti odnosno i korišćenje i produbljanje slabosti svoga protivnika. Tek kao posledica objektivnog odnosa snaga vojna veština, odnosno njena primena u borbi, se javlja kao moguće sredstvo

daljnih izmena ovog odnosa, u svoju korist a na štetu neprijatelja.

Ako je vojna veština oslobodilačkog pokreta zaista adekvatan i pravilan odraz i izraz objektivnog odnosa snaga, odnosno ako se pravilno i stvaralački koristi objektivnim prednostima koje joj stoje na raspolaganju i neizbežnim objektivnim slabostima svojih protivnika, ona neminovno vodi pobedi.

Naša strategija i taktika, odnosno naša vojna veština uopšte, bila je baš ovakav pravilan, adekvatan i stvaralački subjektivni izraz objektivnog stanja stvari, objektivnog odnosa snaga. Ona je gotovo maksimalno koristila sve naše prednosti i sve slabosti okupatora, kao i raznih naših domaćih okupatorovih trabanata, satelita, kvislinga i uopšte unutrašnje kontrarevolucije.

Vojna veština okupacionih sila u Jugoslaviji izrasla je iz faktora i elemenata vojne moći okupatora i njegovih pomagača i iz obostranog objektivnog odnosa snaga na našem ratištu (odnosno iz subjektivne procene neprijateljske komande o ovim faktorima vojne moći i odnosu snaga) te je zato i nosila u sebi karakteristike i protivrečnosti koje je nametnuo međusobni odnos snaga.

Polazeći od elemenata svoje vojne sile i objektivnog međusobnog odnosa snaga strategija i taktika našeg protivnika karakterisala se uglavnom sledećim:

prvo, težnjom da delom oružanih snaga forsira ofanzivna dejstva — sa tendencijom da nam nametne odlučujuće sukobe u otvorenoj borbi, da nas natera na odbrambene, dugotrajnije i naročito na dnevne borbe, u kojima bi došla do izražaja sva njegova superiornost u ratnoj tehnici (kao i u početku rata njegova osetna brojna nadmoćnost u oružanoj živoj sili), da bi putem proboja, rasecanja, natkrivljavanja i opkoljavanja, udarnim kopnom i iz vazduha uništavao naše jedinice i obezbedio kontrolu nad teritorijom i stanovništvom i dobrima na njoj;

drugo, istovremeno s ofanzivnim dejstvima, okupator je, vezan i ograničen svojim sopstvenim ciljevima okupacije, delom snaga neprekidno morao držati, čuvati i bra-

nuti garnizone i druge objekte na određenim rejonima, u gradovima i na komunikacijama.

Okupator je, dakle, od samog početka ustanka bio prisiljen da na velikim delovima ratišta bude u defanzivi i pasivnom iščekivanju da bi na drugim delovima mogao organizovati svoje ofanzive, čišćenje terena, osvajanje slobodnih teritorija i sl.

Drugim rečima okupator takoreći od samog početka, bez obzira koliko su male i kako slabo bile naoružane naše jedinice, nije mogao preći u opštu strategijsku ofanzivu ne samo svim nego ni glavninom svojih snaga.

To je logika i neizbežna zakonitost okupacije u slučaju kada se potlačeni narod svesno, organizovano i masovno na čitavoj svojoj teritoriji diže na ustanak. Da bi se suprotstavio ovakvom ustanku okupator se mora suprotstavljati ustaničkim oružanim snagama i istovremeno se suprotstavljati otporu i mogućnosti otpora čitavog naroda i zato obezbeđivati kontrolu nad za njega važnim rejonima, gradovima, komunikacijama i uopšte kontrolu nad narodom. Ovo drugo po pravilu mu već od samog početka guta više oružanih snaga nego sama borba protiv ustaničkih oružanih formacija.

To znači da gotovo od samog početka ustanka postoji potencijalna mogućnost da se glavnina okupacionih snaga natera na strategijsku defanzivu, na odbranu garnizona i stacionarnih objekata. Drugim rečima, okupator je u uslovima odlučne borbe protiv njega, od samog početka neizbežno opterećen strategijskom defanzivom.

Upravo iz ovih razloga vojna veština i uopšte politika okupatora bile su usmerene na traženje saveznika u našoj zemlji i na pokušaj da političkim potezima i mahinacijama svih vrsta i vojnim dejstvima razbije jedinstvo naših naroda i odvoji ih od revolucionarnih oslobodilačkih oružanih snaga, kao, uostalom, i da kompromituje oslobodilački pokret pred njegovim spoljnim saveznicima.

Obratno, naša ratna veština, polazeći od istog objektivnog odnosa snaga i naših prednosti i slabosti neprijatelja u njemu, trebala je doći i došla je u celini do —

u odnosu na neprijateljsku strategiju i taktiku — sasvim suprotnih zaključaka i karakteristika:

Prvo, *izbegavati otvorene bitke odnosno izrazite frontalne borbe a naročito odbrambene borbe, pogotovu dnevne i dugotrajnije — sve dotle dok se ne stvore uslovi za potrebno nadmoćno grupisanje žive sile ili tehnike (ili i jednog i drugog).*

Drugo, *povezано s prvim, forsirati neprekidne napade na živu silu i ratnu tehniku neprijatelja na čitavom našem ratištu, vodeći pri tome računa naročito o sledećem:*

— *da se u maksimalno mogućoj meri postigne iznenađenje u borbi, bilo odabiranjem objekta i mesta ili vremena napada, bilo grupisanjem snaga, pravcima udara i uopšte načinom dejstva i izborom manevra;*

— *da se, kad god je to moguće, stvori taktička nadmoćnost u živoj sili i u ratnoj tehnici „na odlučujućem mestu“ i u „odlučujuće vreme“, pri čemu je strategijsko narastanje naših oružanih snaga kroz borbu dozvoljavalo i iziskivalo sve veću primenu doslovnog grupisanja nadmoćne žive sile pa i tehnike (naročito veće mase lakog oružja) i to u odnosu na sve veće grupacije neprijatelja na mestu i u pokretu — što je iziskivalo i razvijanje pogodnih odgovarajućih organizacionih oblika (veće pokretne jedinice — brigade, divizije korpuse);*

— *da se bespoštedno uništava sistem okupacione vlasti i svi njegovi eksponenti;*

— *da se naročito koriste neprijateljske slabosti u odnosu na obezbeđenje komunikacija i da se pored napada na neprijatelja koji se kreće komunikacijama posebno maksimalno vrši zarušavanje i zaprečavanje komunikacija, kao i rušenje i uništavanje saobraćaja i uopšte saobraćajnih sredstava i sredstava veze, i oštećenje industrijskih i drugih objekata koje bi neprijatelj mogao koristiti ;*

— *da se vodi neprekidna borba za slobodne teritorije i materijalna dobra na njima kao i za širenje, međusobno spajanje i učvršćenje slobodnih teritorija;*

— da se maksimalno, pored oružane žive sile, angažuje u borbi i u raznim oblicima otpora i nenaoružano stanovništvo;

— da se uvek i neprestano vodi računa o zaštiti celokupnog naroda;

— da se uopšte, i u celini uzevši, sva kako politička i propagandna, tako i vojna dejstva usmeravaju u cilju što masovnije aktivne podrške naroda i sužavanja pa i paralisanja mogućnosti oslonca neprijatelja na našu nacionalnu živu silu.

Iz ovakvih i sličnih osnova izrasla je naša svojevrsna ofanzivna strategija i taktika koje su postepeno dovele naše protivnike do pune strategijske defanzive na našem ratištu.

U ovom smislu naša ofanzivna dejstva pretvarala su se u pravilo dok, naprotiv, neprijateljske ofanzive sve više su svedene na iznimke, pa i tada, uglavnom i pretežno, taktičkog značaja bez širih i ozbiljnijih strategijskih posledica (ovo pokazuje koliko je nepravilno našu oružanu borbu gledati samo kroz prizmu „sedam neprijateljskih ofanziva“).

Dosadašnje razmatranje pojedinih faktora i elemenata vojne moći i upoređenje ovih na strani jednog i drugog protivnika navodi na veoma značajne zaključke.

Prvo, postaje očigledno da se ne samo naša revolucija u celini nego ni njen vojni aspekt ne može shvatiti i objasniti jedino putem analize vojnih dejstava, dakle, „vojne faktografije“ odnosno razmatranjem samo sukoba oružanih snaga. Bilo bi to razmatranje posledica bez sagledavanja uzroka njihovih i tretiranje uskih vojnih elemenata bez veze s društvenim i drugim uslovima u kojima su oni došli do izražaja.

Drugo, dovoljno jasno se vidi da se naša oružana borba ne može objasniti samo rasvetljavanjem odnosa u oružanim snagama. Ovakvo razmatranje ne bi dalo pravu sliku odnosa snaga. Kad bi se odnos snaga svodio samo na odnos oružanih snaga onda bi naš neprijatelj dobio rat — odnosno naš ustanak bi bio ugušen u samom njegovom začetku.

I treće, uspeh naše revolucije nije moguće objasniti samo komparacijom naše i neprijateljske vojne veštine. I to bi bilo samo razmatranje i upoređivanje posledica bez rasvetljavanja uzroka.

Ono što objašnjava našu revoluciju i uopšte naš uspeh to je opšti odnos snaga na našem ratištu kako između oružanih snaga, tako i svih drugih faktora koji, pored i izvan oružanih snaga, deluju u ratu odnosno revoluciji, i istovremeno, naša vojna veština koja se znala koristiti ovim odnosom snaga.

Naša vojna veština kao pravilan subjektivni izraz objektivnog odnosa snaga postala je i sama element naše vojne moći i odnosa snaga.

Mi smo otkrili i pronašli upravo onu strategiju i taktiku koja je gotovo maksimalno — s obzirom na objektivni odnos snaga — pružala izgled na uspeh.

Naš uspeh ne može se, razume se, objasniti samo našom većom pameti i glupošću neprijatelja, samo našom boljom veštinom i neumešnošću neprijatelja, našim znanjem a neznanjem neprijatelja i sl. Neprijatelj je bio dosta pametan, dosta umešan i dosta vojnički obrazovan. Međutim opšti međusobni odnos snaga bio je objektivno takav da neprijatelj nije mogao iskoristiti svoju pamet, umešnost i znanje — pod uslovom da mi pravilno i stvaralački reagujemo na situaciju, kako smo u praksi stvarno i činili.

Naša ratna veština baš kao pravilan izraz objektivnih uslova javila se kao objektivni faktor za okupatora, faktor koji je bio van njegove moći i s kojim je on kao takvim morao računati. Naš način ratovanja je od početka neprekidno od okupatora tražio sve veće snage. Istovremeno, naš način ratovanja je pokazivao okupatoru da on nije u stanju da se ni sa povećanjem broja jedinica obračuna s nama. I naša, dakle, ratna veština razapela je okupatora u njegovim subjektivnim delatnostima i subjektivnim procenama. Fakta su bila toliko očigledna da je sve više moralo dolaziti do zaključka da čak i dovlačenje u Jugoslaviju koje stotine hiljada vojnika više (i

kad bi ih mogao smoći) ne bi bitno izmenilo situaciju i ne bi okupatoru donelo željeno strategijsko rešenje.

Koristeći se, dakle, objektivnom situacijom mi smo uspjeli da nametnemo protivniku naš način ratovanja, pri čemu smo mi mogli i da prevazilazimo i savladavamo eventualne naše slabosti, dok su se slabosti neprijatelja za njega javljale objektivno nesavladivim.

Naša vojna veština, baš zato što je polazila od objektivnih istorijskih uslova, kao i od konkretnih uslova na našem ratištu, dala je bogate rezultate, postajući i sama faktor pobeđe u revoluciji.

XIV. VANREDNI REZULTATI BORBE I STRATEGIJSKA IZMENA ODNOSA ORUŽANIH SNAGA NA NAŠEM RATIŠTU

Neprekidno narastanje naših snaga može se pratiti po više pokazatelja.

Broj *ukupne oružane žive sile* (naoružanog ljudstva) kretao se tokom revolucije približno po sledećem.²²

	Naša oružana živa sila:	Neprijateljska oružana živa sila:	Međusobni odnos:
U početku ustanka (jul 1941. g.):	oko 25 000—30 000	oko 400 000—500 000	1 : oko 20
Krajem 1941. g.:	oko 70 000—80 000	oko 619 000	1 : oko 8
U toku 1942. g.:	oko 150 000	oko 829 000	1 : oko 5,2
U toku 1943. g.:	oko 300 000	oko 629 000	1 : oko 2
Krajem 1944. g.:	oko 500 000	oko 540 000	oko 1 : 1
Krajem rata odnosno revolu- cije (maj 1945. g.):	oko 800 000	oko 433 000	oko 2 : 1

U neprijateljsku oružanu živu silu uračunate su sve neprijateljske oružane formacije na našem ratištu, kako okupacione tako i domaće kvislinške.

²² Cifre pokazane u toku 1942. i 1943. god. odnose se na period kad su snage u toku ovih godina bile najjače.

Strategijski odnos snaga u ukupnoj oružanoj živoj sili menjao se, dakle, postepeno kroz borbu i od dvadesetostruke prednosti neprijatelja u početku ustanka izjednačio se u trećoj godini da bi se konačno pretvorio u dvostruku našu nadmoćnost na kraju oružane borbe.

Ako bismo posmatrali naš odnos, samo prema oružanoj živoj sili okupatora (tj. bez domaćih kontrarevolucionarnih snaga) dobili bismo približno sledeću sliku:

	Naša oružana živa sila:	Okupaciona oružana živa sila:	Međusob- ni odnos:
Krajem 1941. god.:	oko 70 000—80 000	oko 503 000	1 : oko 6,7
U toku 1942. god.:	oko 150 000	oko 609 000	1 : oko 4
U toku 1943. god.:	oko 300 000	oko 409 000	1 : oko 1,3
U toku 1944. god.:	oko 500 000	oko 360 000	oko 1,4 : 1
Krajem rata:	oko 800 000	oko 263 000	oko 3 : 1

Ovo pokazuje da smo se mi već 1943. god., dakle, posle nepune dve godine borbe, gotovo izjednačili po broju oružane žive sile sa snagama okupatora i da smo konačno iz revolucije izišli sa trostrukom nadmoćnošću u ovom pogledu nad okupacionim oružanim snagama.

Koliko smo imali teškoća s unutrašnjom kontrarevolucijom i kakve smo imali štete od nasleđenog nerešenog nacionalnog pitanja i kolike smo u ovom pogledu ogromne teškoće morali da prebrodimo i savladamo i kakav smo vanredan uspeh postigli u rešavanju nasleđenih i okupacijom novostvorenih unutrašnjih problema pokazuje odnos naše oružane žive sile prema raznim kontrarevolucionarnim domaćim snagama, što se vidi iz sledećeg:

	Naša oružana živa sila:	Oružana živa sila domaće kontrarevolu- cije:	Međusob- ni odnos:
U toku 1941. god.:	oko 70 000—80 000	oko 116 000	1 : oko 1,6
U toku 1942. god.:	oko 150 000	oko 220 000	1 : oko 1,5
U toku 1943. god.:	oko 300 000	oko 220 000	oko 1,2 : 1
U toku 1944. god.:	oko 500 000	oko 180 000	oko 2,7 : 1
Krajem revolucije:	oko 800 000	oko 170 000	oko 4,5 : 1

Porast naše oružane žive sile odražava istovremeno i porast naše moći u naoružanju i ostaloj ratnoj tehnici od čijih količina je i zavisio broj ljudstva koji smo mogli cpremiti, naoružati i svrstati u oružane formacije.

Naša vojna organizacija pratila je u korak brojčano i drugo jačanje naših snaga prerastajući od manjih na sve veće i sve više vojnih jedinica u koje je na kraju rata bio obuhvaćen gotovo čitav milion naoružanih ljudi.

U početku ustanka bili smo razvili masu raznih vrsta partizanskih i diverzantskih odreda i grupa formiranih na lokalnoj osnovi (koji su nosili i nazive prema selima, šumama i sličnim teritorijalnim kriterijima).

Ova organizacija je, međutim, brzo prerasla seoske i slične lokalne okvire, spajanjem raznih manjih odreda i grupa u veće odrede, tako da su krajem 1941. god., posle nepune polugodišnje borbe, postojala 43 odreda a u decembru je formirana i prva brigada naše nove revolucionarne armije (22. decembar — Dan Jugoslovenske narodne armije).

Krajem 1942. god. mi već raspolažemo sa: 2 korpusa, 9 divizija, 37 brigada, 45 odreda, kao i sa više samostalnih bataljona i raznih drugih manjih jedinica.

Na kraju 1943. god. naša nova armija se već sastoji od: 9 korpusa, 27 divizija, 109 brigada, 108 odreda i takođe niza drugih manjih jedinica.

1944. god. ovaj broj je dostigao: 1 armijsku grupu, 17 korpusa, 51 diviziju, 258 brigada, 107 odreda i niz drugih manjih jedinica.

Jugoslovenska narodna armija je imala u svom sastavu kada se završila revolucija 4 armije, 10 korpusa (samostalnih van sastava armija) 61 diviziju (uključujući tu 2 vazduhoplovne i 7 divizija narodne odbrane), 274 brigade, i masu odreda, samostalnih bataljona i drugih manjih jedinica.

Tokom četvorogodišnje revolucije poginulo je oko 305 000 a ranjeno oko 400 000 boraca Jugoslovenske narodne revolucionarne armije (pored gubitaka stanovništva koje je palo kao žrtva fašističkog terora. Ukupno je Jugoslavija izgubila u prošlom ratu preko 1 700 000 sta-

novnika), što samo po sebi govori o veličini i razmerama borbe. Ne raspolaže se preciznijim podacima o ukupnim gubicima neprijatelja ali je provereno da je samo u završnim operacijama 1945. god. ubijeno oko 100 000 a zarobljeno oko 300 000 neprijateljskih vojnika. Imajući u vidu činjenicu da su po pravilu naši gubici u borbama bili manji od neprijateljskih bez preterivanja se može govoriti o milionskim gubicima koje su fašističke snage pretrpele na jugoslovenskom ratištu.

Naši uspesi u oslobođenju naše zemlje i stvaranju slobodnih (i poluslobodnih) teritorija tokom revolucije kretali su se približno kako je pokazano na skicama priloženim na kraju knjige.²³

U čitavom navedenom kretanju odnosa snaga i izmeni ovog odnosa u našu korist treba imati u vidu da su ovde izneseni samo *merljivi elementi* i to samo oni za koje se raspolaže nešto preciznijim podacima.²⁴

Međutim, upravo ono od čega je u osnovi zavisio uspeh u narastanju naših snaga ne može se iskazati nikakvim ciframa. To je *neprekidno jačanje i širenje u toku revolucije aktivne podrške naših naroda svojoj narodnoj revolucionarnoj armiji i svestrano neposredno i posredno učešće naroda u raznim oblicima borbe i otpora.*

XV. O NEKIM NAŠIM GREŠKAMA

Kao na svakom velikom delu i uopšte pri svakoj delatnosti ljudi, tako su se i kod nas tu i tamo pojavljivale i razne subjektivne greške u toku borbe.

Kao greške mogu se smatrati svi oni ispadi pojedinaца koji su se ovim ili onim postupkom ogrešili o poli-

²³ Skice su radene prema „Istorijskom atlasu oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije“, izdanje „Jugoslavije“ (pripremljeno od Vojnoistorijskog instituta JNA 1957. god.). Treba reći da su podaci na skicama orijentacione prirode i da je, na primer, poluoslobodena teritorija verovatno bila šira nego što to skice pokazuju.

²⁴ Svi ovi podaci bazirani su na još uvek nedovoljno obrađenim materijalima Vojnoistorijskog instituta JNA.

tiku pune ravnopravnosti, slobode i bratstva i jedinstva naših naroda (i nacionalnih manjina), o ravnopravnost muškaraca i žena, o prava omladine, o poštovanje lokalnih i svih drugih osebnosti i specifičnosti pojedinih naših krajeva i uopšte o prava, slobodu i dostojanstvo ličnosti. Iako su greške ove vrste bile retke i minimalne, ne može se reći da ih ipak nije tu i tamo bilo.

Dobro poznate greške kod nas, protiv kojih se u toku revolucije vodila uporna borba, ispoljavale su se u pojedinim krajevima i pojedinim vremenskim periodima — naročito prve godine revolucije pa ponegde i kasnije — u izvesnim istrčavanjima i isturanjima socijalističkih ciljeva ispred ciljeva opštenarodne nacionalnooslobodilačke borbe. Greške ove vrste obično su se javljale kao posledica neshvatanja naših konkretnih uslova i pokušaj da se oni natežu na iskustva i postupke sovjetske oktobarske revolucije koja je, kako je poznato, imala i morala imati klasne ciljeve u prvom planu borbe. U ovom smislu bilo je kod nas shvatanja i tendencija, iako izolovanih, o potrebi stvaranja „sovjetskih republika“ još u toku revolucije (pa i u samim njenim počecima), u zapostavljanju uloge seljaštva i pokušaja da se vrši takva njegova diferencijacija koja nije odgovarala ni uslovima naše borbe ni samom materijalnom faktoru našeg sela pa i naše društvene strukture uopšte. Tu i tamo javljala su se i mišljenja o potrebi forsiranja ustanka u gradovima i nerealne želje da se „na barikadama“ reši problem oslobođenja zemlje i smene klasne vlasti.

Greške ove vrste nisu se, dakle, sastojale u tome što se smatralo da mi od početka borbe vodimo socijalističku revoluciju (ili kako se to ponekad formulisalo „antifašističku revoluciju“ i sl.), nego u tome što se pokušavalo da se u ime ove revolucije odmah na delu sprovodi „eksproprijacija eksproprijatora“, nacionalizacija zemlje, obračun s kulacima i sl., ne shvatajući da će već samo preuzimanje vlasti od strane revolucionarnih snaga zemlje i izvojevanje podrške naroda novoj vlasti obezbediti i puno zadovoljenje klasnih ciljeva revolucije.

Među političkim greškama bilo je u pojedinim krajevima i takvih koje su bazirale na nepravilnom pokušaju da se nekim „igranjem na suprotnostima“ koje su postojale među raznim vrstama naših neprijatelja postignu neki odlučujući i značajniji rezultati. Ovo se, na primer, ispoljavalo u izvesnoj pasivizaciji u odnosu na talijanske okupatore u nekim predelima i za izvesno vreme pod parolom „odgađanja obračuna“ s njima dok se ne savladaju ustaše i sl.

Među političke i vojničke greške i slabosti svakako spadaju i tendencije, koje su se tu i tamo javljale, da se suviše dugo ostane samo na organizaciji teritorijalnih partizanskih odreda i zapostavi formiranje manevarskih, pokretnih jedinica (brigada), kao i, obratno, da se sve naoružano ljudstvo svrsta u brigade i potpuno ogoli teren i zapostavi kontrola teritorije i zaštita stanovništva na njoj.

Kao izrazita vojnička greška javljalo se ponekad suviše dugo istrajavanje u frontalnoj odbrani tj. i onda kad to međusobni odnos snaga (a naročito u pogledu ratne tehnike) nije dozvoljavao i, u ovom smislu, ponekad i izvesno zakašnjavanje u reagovanju na pokušaje neprijatelja da nas dovodi u uža taktička okruženja.

Možda je najčešća i najtipičnija greška vojne prirode bila izražena u precenjivanju elementa iznenađenja i očekivanju od iznenađena većih rezultata i onda kada to u konkretnom sukobu uslovi nisu dozvoljavali. Preveliko oslanjanje na momenat iznenađenja znalo je uticati i na nepravilno odabiranje objekata napada kao i na nepravilno formiranje borbenog poretka što se obično manifestovalo u nedovoljnim rezervama, u suviše ravnomernom rasporedu snaga i sredstava, tj. u nedovoljnom ispoljavanju težišta borbe, u suviše udaljenim polaznim rejonima rezervi i dubljih ešelona od mesta predviđene njihove upotrebe itd.

Nedovoljno vođenje računa o konkretnom objektivnom odnosu snaga dovodilo je ponekad do nereálnih naređenja potčinjenim jedinicama. Isto tako to se javljalo i kao uzrok zadržavanja partizanskih oblika dejstava

onda kad je situacija omogućavala i tražila direktnije frontalne sukobe, i, obratno, kao uzrok precenjivanja frontalnih a zapostavljanje partizanskih oblika borbe koji su uvek, pored frontalnih, imali dragocen značaj sve do kraja revolucije.

Nedovoljno poklanjanje pažnje vezi, pa i obaveštajno-izviđačkoj službi (naročito onoj sa dugoročnijim ciljevima), takođe se ne tako retko javljalo kao slabost pojedinih vojnih jedinica i komandi.

Razume se da je pasivnost uopšte kao i zanemarivanje onih oblika borbe koji su u svakoj konkretnoj situaciji pružali najviše mogućnosti za inicijativu i aktivnost, kad god je do ovakvih pojava dolazilo, predstavljala uvek grešku i slabost, jer je ometalo neprekidno i najefikasnije korišćenje svih naših efektivna i potencijala u borbi.

No, treba konstatovati da sve ovakve i razne druge greške i slabosti nisu uopšte imale ni šire osnove ni nekog bitnog značaja za borbu i uspeh u borbi u našoj revoluciji. Sve su se one javljale kao manje ili više neminovne propratne pojave u izrastanju, formiranju i razradi i naše politike i naše vojne veštine, i predstavljale pojedinačna neshvatanja, i često pa i najčešće bile su rezultat neiskustva i nedovoljnog razumevanja pojedinih u jeku borbe izrastajućih kadrova i komandi za koje je sama revolucija predstavljala i političku i vojničku školu.

Komunistička partija je i u ovom pitanju odigrala vanrednu ulogu kao nosilac uočavanja grešaka i slabosti i neprekidne uporne borbe za njihovo savladavanje i prevazilaženje, prenoseći iskustvo s jednih krajeva na druge i iz jednih na druge vojne jedinice širom čitave naše zemlje, čime su i razne greške dobivale samo lokalni i privremeni karakter i nisu urodile nikakvim ozbiljnim negativnim posledicama. Naprotiv, čak su i same iskorišćavane u cilju sprečavanja njihovog širenja i ponavljanja postajući sredstvo u borbi protiv njih samih.

XVI. O KARAKTERU NAŠE ORUŽANE BORBE

U težnji da se uopšti i izrazi karakter naše borbe kod nas su se pojavila razna shvatanja i ocene pa i različiti nazivi za nju.

Po nekima naša oružana borba smatra se i naziva samo „narodnooslobodilačkom borbom“ ili „oslobodilačkim ratom naroda Jugoslavije“ ili samo „oslobodilačkim ratom“, „oslobodilačkom borbom“ i sl.

Iako je naša borba bila narodnooslobodilačka odnosno oslobodilačka u ovakvoj oceni njenog karaktera i u ovakvom nazivu gubi se jedna od bitnih i ključnih njenih karakteristika, tj. da je ona pored nacionalnooslobodilačkog imala istovremeno i klasnorevolucionarni karakter.

Narodnooslobodilački rat vodile su i sve one zemlje koje su se borile za nacionalno oslobođenje a da pri tome nisu istovremeno vodile i borbu za smenu klasa na vlasti, za novi društveni sistem — bilo zato što iz raznih objektivnih ili subjektivnih razloga nisu bile zrele za ovakvu borbu (kao na primer neke zemlje koje su se odupirale agresiji u prvom i drugom svetskom ratu, kao i one zemlje koje su se borile i danas se bore samo za nacionalno oslobođenje od kolonijalnog ropstva i sl.), bilo da je već pre rata bila izvršena smena klasne vlasti (kao na primer oslobodilački rat Sovjetskog Saveza protiv fašističke agresije u drugom svetskom ratu).

Međutim, borba u Jugoslaviji imala je pored ovog nacionalnooslobodilačkog i klasni, dakle, socijalnooslobodilački karakter (i to ne u smislu odbrane već stečenih socijalnih pozicija, nego baš u punom smislu borbe za revolucionarnu smenu društvenih sistema, starog — kapitalističkog — sa novim — socijalističkim).

U ovom pogledu je, dakle, očigledno nedovoljno tretirati našu borbu samo kao „narodnooslobodilački“, „nacionalnooslobodilački“, „oslobodilački“ rat i sl., jer se time ne izražava, barem ne u dovoljnoj meri, kompleksna društvena suština naše oružane borbe.

Isto je i s ocenama koje našu borbu tretiraju kao „narodni rat“.

Termin „narodni rat“ iako pokazuje da se radi o ratu koji je vodio narod, ne osvetljava kakav je taj rat bio, kakve je društvene ciljeve imao i zašto se vodio. Bilo je u istoriji i takvih ratova koji su čitave narode pokretali čak i u agresiju i pohode na tuđe zemlje. Iako bi se za ovakve slučajeve moglo još sporiti da li su imali „narodni“ karakter po svojim društvenim ciljevima, svakako bi se moglo smatrati da su imali takav karakter po učešću naroda u ratu, dakle, po svome obimu i shodno tome u izvesnom smislu i po načinu ratovanja. Imajući ovo u vidu očigledno je nedovoljno našu oružanu borbu svesti samo na pojam i termin „narodni rat“, jer time koliko i može da se izrazi obim, forma pa delimično i sadržina, ostaje ipak nedovoljno jasna puna sadržina naše borbe koja je nesumnjivo bila i nacionalnooslobodilačka i klasnoprogresivna.

Kod nas je u toku borbe bio raširen i uobičajen termin „partizanski rat“, koji je po nekim istoričarima i teoretičarima prihvaćen i posle odnosno i danas kao termin koji bi trebalo da izražava i karakter i oblik naše borbe.

Međutim, i ova ocena i naziv za našu borbu imaju izvesnih slabosti.

Prvo, termin „partizanski“ obično se u vojnoj istoriji, pa i drugde, koristi kao sinonim za „gerilski“. U ovom pogledu se ovaj termin javlja kao nesumnjivo preuzak da izrazi način, oblike i metode našeg ratovanja koji su — iako su u počecima bili uglavnom gerilski a kao paralelan vid borbe održali se sve do kraja — ipak su bili daleko prevaziđeni takvim manevrima i uopšte takvim oblicima borbe koji više nemaju gotovo ništa zajedničkog s pojmom i terminom „gerila“, „gerilski“ i sl.

Isto tako ako bi se pojam i naziv „partizanski“ pokušalo da pretvori u sinonim za „narodni“ i „narodnooslobodilački“ pa i „revolucionarni“ (kakvih pokušaja ima kod nas i koji se oslanjaju na činjenicu da je „ge-

rilski“ oblik ratovanja po pravilu do sada bio izraz narodnog otpora protiv stranog zavojevača) ipak bi i to bilo nedovoljno već iz napred navedenih razloga, naime zato što i sam pojam i termin „narodni“ i „narodno-oslobodilački“ ako bi još mogli da izraze nacionalnorevolucionarni ne izražavaju, odnosno ne moraju da izražavaju, i klasnorevolucionarni karakter borbe (na primer tipični i u vojnoj istoriji poznati primer gerilskog rata bio je španski otpor Napoleonu koji iako je imao narodni i narodnooslobodilački nije uopšte imao klasnorevolucionarni karakter).

Osim toga prihvatanje naziva „partizanski“ za našu borbu pogoduje upravo onima koji žele da potcene uspehe naše borbe i svedu našu revoluciju samo na neki „gerilski“ otpor i sl. (čak je i kod nas — iako, razume se, iz sasvim drugih razloga — dosta raširena pojava, naročito kod raznih književnih, filmskih i drugih umetničkih obrada naše borbe, pa i kod raznih istorijskih obrada i memoara i sl., da se pored legendarnih i uzbudljivih i zaista za ove vrste obrade privlačnih gerilskih akcija naših partizanskih odreda i drugih manjih jedinica izgube iz vida stotine i stotine hiljada boraca svrstanih u brigade, divizije, korpuse i armije, što u celini zapostavlja masovnu borbu naroda pokrenutog u revoluciju).

Kod nas se pojavila i ocena da je naš rat imao „teritorijalni karakter“ što je i dovelo do pojma i naziva „*teritorijalni rat*“.

Ovo shvatanje bazira na činjenici da se naša borba vodila istovremeno na čitavoj državnoj teritoriji, odnosno na čitavom ratištu, za razliku od klasičnih frontalnih ratova u kojima se borbena dejstva odvijaju na više ili manje kontinuelnoj liniji fronta.

Iako je ovo svakako jedna od karakteristika naše borbe bilo bi preusko i jednostrano njenu suštinu, pa i naziv, svesti samo na pojam „teritorijalnosti“, jer se time ispušta iz vida uloga naroda u borbi koja je, u prvom redu, baš i dovela do ove „teritorijalnosti“.

Slično je i sa ocenama po kojima se naša borba tretira kao „kombinovani rat“ (u smislu istovremenih dejstava pokretnih, manevarskih jedinica — brigada, divizija itd. — i partizanskih pretežno teritorijalnih jedinica ili uopšte kombinovanih dejstava većih i manjih jedinica). Iako je ovaj kombinovani karakter naše borbe zaista po ispoljenom obliku bio takav (dok je po suštini i to novi kvalitet a ne samo mehaničko kombinovanje raznih oblika borbe) ovi oblici bili su posledica objektivnih uslova ali ne i suština same borbe.

Isto tako ocena da je naša borba „manevarski rat“, iako je takođe sama po sebi tačna, ipak ne samo da ne ukazuje na društvene razlike naše borbe od raznih drugih „manevarskih ratova“ nego posebno ne ukazuje ni na specifičnost po kojoj je naša borba u izvesnom smislu bila jednostrano manevarska, tj. izrazito manevarska s naše strane, a dobrim delom pozicijska za neprijatelja.

Konačno se pojavilo shvatanje po kome se naša borba tretira kao rat „partizansko-frontalnog“ i, kao takav, „kinesko-jugoslovenskog tipa“.

Društveno-politički uzevši i kineska i jugoslovenska oružana borba predstavljaju borbu za nacionalno oslobođenje i socijalizam. Po formi izvođenja i jedna i druga imaju u izvesnom smislu kombinovan karakter u pogledu korišćenja i partizanskih (odnosno gerilskih) i frontalnih oblika dejstva (iako su se i ti oblici veoma razlikovali zbog znatnih razlika uslova u kojima su nastajali, kao na primer, ogromne razlike u broju i strukturi žive sile, u veličini i reljefu prostora, karakteristikama protivnika, uslovima klime itd.).

Ako se u oceni borbe želi da izrazi i njen društveno-politički karakter onda je još više nedovoljno okarakterisati je samo kao rat „kinesko-jugoslovenskog tipa“. Suština borbe za nacionalno oslobođenje i za socijalizam je toliko bogata i raznovrsna da svako njeno „tipiziranje“ može da suzi pa i promaši samu suštinu.

Svaka od ovih borbi ima pored određene zajedničke i društveno zakonite suštine i niz takvih specifičnosti da, uprkos toga što se jedne među njima po izvesnim

uslovima i oblicima izvođenja više približavaju od drugih to ipak nije dovoljno da bi se makar i dve revolucije ili i dva oslobodilačka rata sveli na isti „tip“.

Po svojim oblicima oružana borba za nacionalno-oslobođenje i za socijalizam može se izvoditi više ili manje „frontalno“, više ili manje „gerilski“ („partizanski“), dakle, više ili manje „kombinovano“, više ili manje „manevarski“ i više ili manje „teritorijalno“ i sl.

Svaki kriterij koji bi u ovom pogledu pošao samo od ovih oblika borbe i želeo da meri obim i stepen ovog ili onog načina i oblika borbenih dejstava i svodi ih na neke zajedničke kategorije, tipove i pokazatelje, nužno bi i neizbežno bio i ostao jednostran.

Zato je, čini nam se, i pri oceni naše borbe i njenog naziva, bolje i sigurnije ostati pri društveno istorijskoj suštini borbe, bez pretenzija da se ona definitivno izrazi po oblicima njenog izvođenja.

A društvena istorijska suština naše borbe jeste socijalistička revolucija (koja je istovremeno rešavala zatečena, tj. iz prošlosti nasleđena nerešena pitanja, u prvom redu pitanje isterivanja okupatora iz zemlje, kao i unutrašnje nacionalno pitanje).

U ovom pogledu čak je i naziv „nacionalnooslobodilački revolucionarni rat“ za našu borbu suviše uzak, jer, iako ističe i njenu nacionalnooslobodilačku i revolucionarnu komponentu, ipak zapostavlja osnovnu istorijsku karakteristiku naše borbe koja je u ovom pogledu bila borba za smenu društvenih sistema — dakle, socijalistička revolucija.

XVII. MEĐUNARODNI USLOVI U KOJIMA JE VOĐEN DRUGI SVETSKI RAT I NJIHOV UTICAJ NA ODNOS SNAGA NA JUGOSLOVENSKOM RATIŠTU

U uslovima svetske međuzavisnosti u kojima je vođen drugi svetski rat, fašističke države i njihove oružane snage bile su razapete između svih svojih stvarnih, ak-

tivnih i potencijalnih protivnika i neizbežno su morale biti podeljene i vezane za razne frontove i uopšte prema raznim zemljama, a prema konkretnim procenama rukovodećih fašističkih faktora o značaju i važnosti svakog pojedinog fronta, ratišta i zemlje, ciljevima koje su želeli postići i opasnostima koje su im stajale na putu ili su mogle iskrsnuti kao prepreke postizanju njihovih hegemonističkih ciljeva. Pri tome glavne snage svakako su morale biti orijentisane prema glavnom i najopasnijem protivniku fašizma, na istočni front, prema Sovjetskom Savezu.

U ovom smislu, a naročito s obzirom na opštu nadmoćnost antifašističkih snaga u ljudstvu i u ekonomskim potencijalima, bili su ograničeni i nedovoljni i opšti ljudski i ekonomski resursi fašističkih zemalja. Fašizam je patio od hronične nestašice, ne samo u pitanju popune oružanih snaga živom silom nego i radne snage u pozadini, kao i u pogledu raznih materijalnih proizvoda i sirovina. Ovo je ograničavalo i ukupne količine oružja i druge ratne tehnike fašističkih država što je opet sa svoje strane ograničavalo i broj žive sile koja se mogla naoružati, dakle, broj oružane žive sile uopšte pa tako i za borbu u Jugoslaviji.

Materijalna ograničenost fašizma bila je izražena do te mere da je okupator u Jugoslaviji zavisio čak i od naših materijalnih resursa (što se na primer očigledno pokazalo u borbi Nemaca za područja bogata boksitom što je uticalo i na njihovo planiranje operacije „Švarc“ odnosno poznate tzv. pete neprijateljske ofanzive kao i pre toga četvrte ofanzive).

Slično kao sa pitanjem žive sile i ekonomike bilo je i s problemom prostora i odnosa prema prostoru. Da bi postigao ciljeve svetske hegemonije fašizam je morao da osvoji, kontroliše i održi čitavu teritoriju svih antifašističkih snaga sveta (odnosno onih koje su zaista branile svoju teritoriju kao i onih koje su bile spremne da je brane i da se odupru fašizmu u slučaju njegove agresije). Fašizam je, dakle, i u ovom pogledu osećao

opštu nestašicu snaga i sredstava ne samo za savladavanje čitavog prostora svojih protivnika nego i za držanje onoga koga je već bio osvojio.

Isto tako stvar stoji i s pitanjem vremena kao vojnog faktora. Okupatoru se žurilo u svetskim razmerama, pa mu se žurilo i na našem ratištu u želji da nas što brže likvidira i da što pre oslobodi svoje snage i sredstva za korišćenje na drugim frontovima.

U odnosu na sve ove faktore mi smo, vodeći oslobodilačku i revolucionarnu borbu zasnovanu na našoj unutrašnjoj snazi, u stvari vodili samo „jedan jedini rat“.

Naprotiv u uslovima opšte svetske međuzavisnosti i svetske polarizacije fašističkih i antifašističkih snaga fašizam je bio prisiljen da de fakto istovremeno vodi „više ratova“, da na sve strane bude angažovan, što mu je vezivalo i razapinjalo snage i ograničavalo njihovu upotrebu na svakom ratištu, pa i na našem.

Međutim, treba konstatovati da bez naše sopstvene unutrašnje snage ove slabosti neprijatelja uopšte ne bi došle do izražaja (kao što nisu došle u mnogim od fašizma okupiranim zemljama u kojima unutrašnje snage nisu bile na potrebnoj visini).

Zato se o ovim ograničenjima, koja je fašizmu nametnuo proces svetske međuzavisnosti i svetske angažovanosti, može govoriti samo kao o našim spoljnim saveznicima a ne kao o osnovnim izvorima naše sopstvene snage. Drugim rečima, ove slabosti neprijatelja su nam olakšale vođenje revolucije, ali one nisu same po sebi bile presudne za naš uspeh.

Slabosti imperijalizma, kolonijalizma, hegemonizma dolaze u prvom redu do izražaja pod udarom i pritiskom unutrašnje snage kolonija i uopšte zavisnih i ugroženih zemalja, kao i uopšte progresivnih pokreta. Upravo nastanak ovih dovelo je i do sloma imperijalizma, a proces svetske međuzavisnosti olakšao je, proširio i pojačao sazrevanje unutrašnjih snaga i omogućio im lakše manifestovanje.

Iz objektivne međuzavisnosti interesa svih antifašističkih snaga, kao i iz naše objektivno postojeće unutrašnje snage rezultirale su izvesne značajne konsekvence.

Zajednica interesa svih antifašističkih snaga gotovo je unapred opredelila i rešila pitanje savezništva u borbi.

Polazeći od antifašističkog karaktera našeg pokreta i ustanka, kao naši saveznici su se, objektivno i od samog početka ustanka, javile sve one snage koje su se na bilo koji način suprotstavile, kao u krajnjoj liniji i sve one koje su pretile da se suprotstave i koje su se potencijalno mogle suprotstaviti fašizmu. Konkretno, kao naši saveznici u borbi javili su se Sovjetski Savez sa Crvenom armijom i svim ljudskim i materijalnim resursom SSSR-a, zapadni saveznici sa svojim oružanim snagama i materijalnim i ljudskim izvorima, kao i svi narodi okupirani od fašizma (odnosno sve njihove forme borbe i otpora kao i sama mogućnost jačanja ovog otpora i podizanje novog), kao, konačno, i svi oni neokupirani narodi koji su svojim materijalnim mogućnostima ili na bilo koji drugi način bili angažovani u ratu na strani antifašističke koalicije ili su predstavljali ljudske i materijalne rezerve antifašističkih snaga. Isto tako kao naš saveznik u borbi de fakto je fungirala i sveukupnost prostora antifašističkih snaga koje je fašizam osvojio i morao da drži i kontroliše, kao i onaj koga je pretendovao da osvoji. Isto tako je i vreme kao „svetski“ faktor radilo za nas jer je uopšte svaki gubitak vremena za fašizam u celini ujedno predstavljao dobitak vremena za daljnju mobilizaciju već i inače u celini nadmoćnih antifašističkih snaga. I, konačno, kao naš spoljni saveznik javila se i ratna veština svih antifašističkih zemalja, kako sovjetska na istočnom frontu tako i drugih snaga na drugim frontovima, a tako i veština ratovanja svih pokreta otpora u okupiranim zemljama (razume se — sve onde, u onoj meri i tada, gde, u kojoj meri i kada je ova veština bila dorasla situaciji).

U istom je ovom smislu, razume se, i jugoslovenski revolucionarni pokret sa svojim oružanim snagama i njihovim dejstvima i sa svim svojim u borbi i otporu anga-

žovanim ljudskim i materijalnim potencijalima, svojim prostorom i svojom borbom za vreme, svojom veštinom ratovanja i uopšte uspesima u borbi — od svoga početka predstavljao prirodnog saveznika svima antifašističkim snagama u svetu, dajući ne mali prilog zajedničkoj borbi protiv tada najreakcionarnijih društvenih snaga.

Drugim rečima ovo znači da je savezništvo, odnosno međusobno korišćenje uspeha u borbi između svih antifašističkih snaga, delovalo objektivno, nezavisno od subjektivnih shvatanja i od formalnog priznavanja ili nepriznavanja našeg pokreta za ratujući faktor i za saveznika od strane antifašističke koalicije i zemalja koje su je predstavljale.

Svaka antifašistička zemlja i pokret boreći se za svoje sopstvene interese protiv fašizma već samim time pomagala je druge antifašističke zemlje i pokrete.

Zato naša borba, iako neko vreme nije bila formalno priznata od antifašističkih sila i ako je dugo vremena naše ratište bilo prostorno izolovano i udaljeno od velikih frontova, ipak od samog svog početka nije bila neka izolovana borba već sastavni deo šire celine svih antifašističkih i slobodoljubivih snaga i njihovih zajedničkih napora u borbi protiv fašizma.

Priznavanje ili nepriznavanje naše revolucije za nas je moglo da predstavlja olakšavajuću ili otežavajuću okolnost, ali nepriznavanje samo po sebi nije moglo ukinuti činjenično stanje, tj. objektivno postojeću zajednicu interesa i međusobnu korist od ovog jedinstva interesa svih antifašističkih snaga, kao što nije moglo ukinuti ni našu unutrašnju snagu koja takođe nije zavisila od njenog priznavanja ili nepriznavanja, tj. od spoljne politike i spoljnopolitičkih kombinacija velikih sila antifašističke koalicije.

Vodeći borbu za nacionalno oslobođenje i protiv fašizma, kao i borbu za socijalizam, jugoslovenski oslobodilački revolucionarni pokret je nesumnjivo predstavljao prilog internacionalizmu, već samim time što je narod jedne zemlje doveo do nacionalne slobode i socijalizma

i tako ne samo služio kao primer nego i stvarno, objektivno, u praksi ojačao svetske progresivne oslobodilačke i socijalističke snage.

Iz svih ovih razloga, a naročito iz razloga naše sopstvene unutrašnje snage, savezništvo našeg pokreta s antifašističkim svetskim snagama i pripadnost antifašističkoj koaliciji nisu se sveli na podčinjavanje velikim antifašističkim silama. Naprotiv, *nova Jugoslavija koja je nicala iz revolucionarne borbe obezbedila je od samog početka svoj samostalni put razvitka i samostalnost svoje borbe usmerene na puno nacionalno oslobođenje i socijalistički društveni preobražaj.*

Shodno tome, polazeći od objektivno povoljnih spoljnih i unutrašnjih uslova i uopšte u celini povoljnog odnosa snaga, jugoslovenski revolucionarni pokret, vodeći oružanu borbu protiv fašističke okupacije, istovremeno je uspeo da se osamostali od užih interesa svojih zapadnih ratnih saveznika (a naročito Velike Britanije i Francuske čiji je kapital pre rata uglavnom dominirao u staroj Jugoslaviji) i tako spreči povratak uticaja i hegemonije ovih i drugih kapitalističkih snaga u našu zemlju.

Isto tako, iako je Komunistička partija Jugoslavije, kao rukovodeća snaga ustanka, ideološki bila na istim pozicijama kao naš veliki ratni saveznik socijalistički Sovjetski Savez, ona je ipak i u odnosu na njega potpuno samostalno rukovodila oružanom borbom jugoslovenskih naroda i njihovih progresivnih društvenih klasa, obezbeđujući tako maksimalno korišćenje unutrašnjih jugoslovenskih snaga i ne potčinjavajući ih ni nekim užim i momentanim državnim interesima našeg socijalističkog saveznika.

Razume se da ova jugoslovenska samostalnost u okviru antifašističke koalicije nije bila izraz niti je predstavljala politiku „igranja na suprotnostima“ između velikih svetskih sila unutar same antifašističke koalicije. Naprotiv, *naša politika u revoluciji bila je izraz opšte objektivne povezanosti sveta koja je olakšavala i tako*

relativno maloj zemlji, kao što je Jugoslavija, da se, oslanjajući se na svoje sopstvene unutrašnje snage, izdigne na nivo ravnopravnog partnera u antifašističkoj svetskoj koaliciji.

Pomoć koju je kasnije tokom borbe počeo da prima jugoslovenski revolucionarni pokret — bilo u obliku pomoći u oružju i drugom materijalu bilo učestvovanjem izvesnih savezničkih jedinica u borbi na jugoslovenskoj teritoriji — predstavlja zaista pomoć našoj borbi a ne neki odlučujući faktor naše unutrašnje snage i naših uspeha u revoluciji.

U vreme kad je počela da pristiže prva pomoć u materijalu iz inostranstva (krajem 1943. i početkom 1944. god. — dakle, pune dve i po godine posle otpočinjanja borbe) jugoslovenski pokret za nacionalno i socijalno oslobođenje raspomagao je na svom ratištu već sa *ni više ni manje nego oko 300 000 naoružanih boraca svrstanih u 9 korpusa odnosno 27 divizija odnosno 109 brigada, pored velikog broja partizanskih odreda i raznih samostalnih bataljona i drugih jedinica izvan korpusa, divizija i brigada.*

U to isto vreme, dakle, pre nego što smo dobili i jednu jedinu pušku iz inostranstva, raspomagali smo već i sa *veoma velikom slobodnom teritorijom (što se može videti iz priložene skice slobodne i poluslobodne teritorije na kraju 1943. god.)*

Isto tako u vreme izbijanja Crvene armije na istočne jugoslovenske granice (septembra 1944. godine) jugoslovenska revolucionarna armija brojala je *oko pola miliona vojnika, svrstanih u 17 korpusa odnosno 51 diviziju odnosno 258 brigada, pored odreda i drugih jedinica van ove velike operativne vojske.*

U to isto vreme *oko dve trećine, ako ne i više, jugoslovenske državne teritorije bilo je oslobođeno našim sopstvenim snagama i naporima (što se vidi iz priložene skice slobodne i poluslobodne teritorije krajem 1944. god.)*

Očigledno, dakle, da jugoslovenska nacionalnooslobodilačka borba odnosno jugoslovenska socijalistička revolucija, nije slučajno postala legendarna i popularna u svetskim razmerama kao izvanredni dokaz snage naroda i proletarijata kad su narodi i progresivne klase istorijski sazreli za borbu za nacionalno oslobođenje i socijalizam i kad raspoložu sposobnim rukovodećim snagama kakvim je raspolagala Jugoslavija u vidu svoje Komunističke partije i legendarnog političara i vojskovođe — Tita.

DEO PETI

**VOJNI ASPEKTI
NACIONALNOG OSLOBOĐENJA I KLASNE
BORBE MIRNIM SREDSTVIMA**

I. MESTO I ULOGA VOJNE SILE U NACIONALNOM OSLOBOĐENJU MIRNIM SREDSTVIMA

Da bismo upotpunili teoretsko razjašnjenje vojnih problema o kojima je reč u ovoj raspravi, korisno je zadržati se i na nekim primerima nacionalnog oslobođenja izvojevanog mirnim putem, odnosno mirnim oblicima, sredstvima, metodima.

Poznato je da su u novijim uslovima, pored zemalja koje su stekle nezavisnost oružanom borbom, mnoge zemlje izborile samostalnost odnosno državnost raznim parlamentarnim i drugim mirnim putevima (pobedom nacionalnih snaga na izborima, sticanjem državnosti bivših kolonija putem raznih ugovora s vladajućom silom, prečutnim sporazumom i de facto priznavanjem samostalnosti bivših zavisnih zemalja, manje-više mirnom nacionalnom revolucijom „odozgo“ itd.). Tako, na primer, ovo se odnosi uglavnom na sve bivše britanske dominione pa u većem ili manjem stepenu i na mnoge druge danas postojeće države u svetu.

U ovom pogledu da bi se uočili neposredni unutrašnji faktori koji su delovali u ovom pravcu, dovoljno je zadržati se na bilo kom primeru.

Uzećemo ovde, na primer, nacionalno oslobođenje Indije, čiji su konkretni i specifični uslovi bili takvi da se na njima razvila čak neka vrsta ideologije „nenasilja“ i to do te mere da bi — ako bi se bukvalno primenjivala na druge uslove — mogla da vodi šablonskom zapostavljanju i nerazumevanju konkretnih uslova drugih zemalja

a ne bi odgovarala čak ni samoj Indiji u nekim drugim uslovima (što se već pokazalo, na primer, na neefikasnosti mirnih sredstava pri oslobođenju Goe, gde je portugalska kolonijalna upornost morala biti slomljena silom).

Indija je zemlja koja ima ogromnu teritoriju (3 288 325 km²) i druga je u svetu po broju stanovništva (blizu 400 000 000). Velika Britanija, koja je kao kolonijalna sila oko tri veka vladala Indijom, oko 8 puta je po broju stanovništva manja od nje.

Oružane snage koje je Britanija mogla držati u Indiji bile su efikasne samo tada i dotle dok se nije razvila nacionalna politička svest naroda ove mnogomilionske zemlje. *Onoga momenta čim je indijski ljudski faktor, na bazi opšteg društveno-istorijskog razvitka, postao svestan sebe i svoje snage, bila je zapečaćena sudbina strane imperijalističke vlasti nad Indijom.* Takav novi ljudski faktor Indije predstavljao je objektivnu snagu prema kojoj su britanske oružane snage (sa svojom živom silom i ratnom tehnikom koja se mogla odvojiti za kontrolu Indije) postale neizmerno male i nemoćne za ove nove uslove. To isto važi i u pogledu uloge ukupne velike površine indijske teritorije gde se vojna okupaciona sila naprosto gubila u odnosu na suprotstavljanje nacionalno probuđenom ljudskom faktoru Indije. To je još više pojačano činjenicom da je okupaciona oružana sila u isto vreme mogla da svojom fizičkom kontrolom obuhvati samo neznatni deo ove velike teritorije i obezbedi istovremenu vojnu kontrolu samo nad relativno veoma malim delom indijskog stanovništva, što znači da je, u sklopu celokupne situacije, i faktor vreme počeo da deluje negativno po okupatora, a sve više pozitivno za nacionalnooslobodilački pokret Indije.

Dakle, *izrazito apsolutno nadmoćan broj ukupne žive sile Indije (u odnosu na oružanu silu koju je Britanija mogla odvojiti za ovu koloniju kasnije dominion), u uslovima novog kvaliteta ove žive sile (u pogledu razvijene svesti, borbenog morala i volje orijentisanih na borbu za nacionalno oslobođenje), zajedno sa potencijalnom mogućnosti da se ugrozi materijalno snabdevanje okupacionih*

oružanih snaga, zajedno sa ogromnom veličinom indijskog prostora i objektivno pozitivnom ulogom faktora vreme — stvorili su takvu potencijalnu objektivnu nadmoćnost nad protivnikom nacionalnog oslobođenja Indije (Britanijom kao kolonijalnom silom) koja je, ako bi se radikalno realizovala kroz borbu, mogla dovesti i do otimanja oružja od okupacione armije i formiranja sopstvenih oružanih snaga. Sve su ovo postali očigledni faktori potencijalne vojne moći indijskog naroda koji su delovali kao takvi, uprkos nepostojanja njegovih samostalnih nacionalnih oružanih snaga.

U ovom procesu postepenog narastanja nacionalne svesti naroda Indije i jačanja volje za nacionalno oslobođenje, obe strane su cenile svoj međusobni ne samo politički, nego, povezano s njime, i vojni odnos snaga. Krajnji rezultat ove procene odnosa snaga bila je mirna kapitulacija slabijeg. Kao vojnički slabiji ispao je onaj ko je raspolagao oružanom silom, a ne onaj koji je nije imao. Došlo je, dakle, do doslovne primene ranije citirane Klauzevicove izreke o kapitulaciji slabijeg i „bez boja“. Specifičnost je bila u tome da je procena izvukla odgovarajuće zaključke direktno iz osnovnih faktora koji čine vojnu moć, a ne posredno iz međusobnog odnosa oružanih snaga kao organizacije vojne moći.

U ovom pogledu može se, čak, reći da se na ovom primeru Indije vojna moć gotovo nije ni odvojila od političke, odnosno da je snaga političke sile i politike i političke organizacije indijskog naroda (i njegovih rukovodećih političkih faktora), više ili manje neposredno odigrala i vojnu ulogu. Politički pritisak probuđenog naroda i njegove političke organizacije dao je u stvari vojni efekat i bez organizovanja oružanih snaga i uopšte bez posebne organizacije vojne sile kao sredstva u službi politike. Odnosno politička sredstva borbe bila su u ovom slučaju dovoljna da se postignu ciljevi koji su se u mnogim drugim slučajevima mogli postići samo direktno vojnim putevima, tj. oružanom borbom i stvaranjem oružanih snaga. Dakle, politička sredstva neposredno su odigrala ovde i ulogu vojnih sredstava. Odnosno i politički odnos snaga.

istovremeno je direktno izražavao i odnos vojnih snaga. I, konačno, politika je neposredno odigrala ulogu vojne veštine, bez potrebe da se vojna veština odvoji u zasebnu manifestaciju politike. Ono, dakle, što se u jugoslovenskoj nacionalnooslobodilačkoj borbi odnosno revoluciji javilo kao privremeno i prelazno stanje — u periodu stvaranja jugoslovenskih revolucionarnih oružanih snaga, kao i organa nove vlasti, direktno od strane KP kao političke organizacije — to se na indijskom primeru nacionalne revolucije javilo kao pravilo, jer su konkretni indijski uslovi i odnos snaga prema okupatoru dozvoljavali da se bez posebne vojne organizacije izvojuje nacionalno oslobođenje.

Ogromna brojčana nadmoćnost indijskog stanovništva nad oružanom silom okupatora i veliko prostranstvo indijske teritorije (kao i velika geografska udaljenost Britanije od Indije, i, iz ovoga razloga, otežano održavanje i pothranjivanje britanskih oružanih snaga u slučaju eventualne oružane intervencije protiv oslobodilačkog pokreta koji je rastao u Indiji), i u vezi sa svim ovim za indijski pokret pojačana objektivno pozitivna uloga faktora vreme, bili su takvi specifični uslovi da je rešenje sukoba bilo unapred dovoljno očigledno i bez primene oružane sile. Baš iz ovih razloga nisu slučajno upravo na tlu Indije u svoje vreme bile nastale teorije kao što su Gandijeve teorije o „mirnom suprotstavljanju“, „o nenasilju“, „o masovnoj neposlušnosti“ i sl. Indija je u konkretnoj svojoj tadašnjoj situaciji i odnosu snaga prema Velikoj Britaniji raspolagala uslovima da baš takvim putem dođe do nacionalnog oslobođenja (pod uslovima, razume se, da i kolonijalna sila izvuče odgovarajuće konsekvence iz odnosa snaga). Ovakve subjektivne teorije bile su manje-više adekvatni odraz konkretne situacije, a u sklopu nje, i konkretnog vojnog odnosa snaga. Sve ovo pokazuje da, iako u Indiji u momentu oslobođenja nije bila izražena oružana borba, to ne znači da nije bilo borbe i odmeravanja snaga uopšte. Bila je i te kako teška i dugotrajna borba, samo su metodi te borbe, zahvaljujući konkretnim objektivnim uslovima, bili bezbolniji u komparaciji sa onim poroblje-

nim zemljama gde je međusobni odnos snaga bio manje ubedljiv u korist nacionalno probuđenih potlačenih naroda (odnosno i gde su se vladajuće zemlje, precenjujući svoje a potcenjujući oslobodilačke snage, oružanom silom i uopšte vojnim pritiskom nerazumno suprotstavile neizbežnom toku istorije).

Oslobođenje Indije mirnim putem i uopšte nacionalna borba mirnim sredstvima pokazuju da i tada neposredno deluju faktori vojne moći, tj. ljudski faktor, materijalni uslovi i uopšte materijalni faktor, kao i uslovi i karakteristike prostora i vremena i uzajamni odnosi među njima — bez obzira što se ovi faktori spolja ne manifestuju kao vojni nego direktno kao „politički“ (kao što je ljudski faktor i njegova politička organizacija) ili samo kao „prirodni“ faktori (kao što su prostor i vreme) odnosno kao „materijalni“ faktori (u smislu materijalnih uslova).

Sve ovo potvrđuje konstataciju da je suština faktora vojne moći, pa prema tome i same vojne moći i vojnog odnosa snaga, ista ne samo u svim oblicima oružane borbe, nego čak i u svim oblicima međunacionalnih sukoba bez obzira da li se oni odvijali oružanom borbom ili mirnim putevima. Razlika je samo u tome što se u raznim slučajevima vojna moć i vojni odnos snaga izražavaju na razne načine i što su u raznim konkretnim međusobnim odnosima vojne moći mogućni i različiti putevi, oblici i metodi njenog korišćenja.

Na međunarodne uslove koji su olakšavali mirno oslobođenje ne samo Indije nego i drugih zemalja, pa i izrazito malih zemalja (čak i tako malih kao što je, na primer, Kipar) vratićemo se kasnije u ovoj raspravi (iako je o njima delimično već bilo reči kod obrade jugoslovenske revolucije).

II. O VOJNOM ASPEKTU KLASNE BORBE MIRNIM SREDSTVIMA

Da bi se prešlo na razmatranje vojne strane mirnog socijalnog preobražaja, neophodno je prethodno se zadržati na nekim pitanjima.

Prvo, treba se podsetiti da iako je sila neprekidno prisutni faktor u klasnom društvu to ne znači da je pojam sile uopšte kao ni pojam vojne sile identičan s pojmom oružane borbe. Vojna sila je širi pojam od oružane borbe odnosno oružana borba je samo jedan od načina upotrebe vojne sile.

To smo, uostalom, videli i na primeru nacionalnog oslobođenja mirnim putem. Tu je međusobni odnos političkih snaga, u koji je bio integriran i odnos u vojnoj sili, doveo do kapitulacije slabijeg i bez oružane borbe. Nova politička i u njoj integrirana vojna sila društveno sazrelih potlačenih nacija nadvladale su staru političku i vojnu silu, kao i državnu i ekonomsku silu, vladajućih nacija. Na tim primerima se potvrđuje teza da je pojam vojne sile širi od pojma oružane snage, kao i da je primena oružane borbe samo jedan od načina upotrebe vojne sile koji kao takav u određenim uslovima može i da izostane.

Drugo pitanje koje je od značaja za našu temu je pitanje države i državne sile. Bez razumevanja toga pitanja teško se može shvatiti mogućnost borbe protiv države unutar društva, zamena jedne države drugom i odnos države i klasne vojne moći.

Država je društvena kategorija, dakle, kategorija nastala u društvu. Marksizam je nedvosmisleno objasnio da je država kategorija klasnog društva i da kao takva ima svoj početak i svoj kraj, da je ona privremena organizacija nastala na određenom stupnju razvitka društva i da će i nestati, „odumreti“ kad se za to stvore uslovi. To je i jedna od suštinskih teza učenja marksizma o državi.

Prema tome, kad klasici marksizma govore o „osamostaljavanju države“ ili o „odvajanju države od društva“ ili o pretvaranju državne sile „iz sluge u gospodara društva“ i sl., onda se pod svim tim može podrazumevati samo izvesno odvajanje države od klasa, kao i od pojedinaca i uopšte od fizičkih, odnosno i od pravnih ličnosti — kao takvih — i osamostaljavanja države kao posebne sile unutar društva, a ne ni izvan ni iznad njega.

Država se prema klasama, kao i prema svakom pojedincu, i prema skupu raznih kao i svih pojedinaca (uključujući čak i one koji su u državnom aparatu) javlja, odnosno može javiti kao samostalna sila koja nameće određene obaveze, traži njihovo poštovanje i sprovodi sankcije prilikom njihovog kršenja. Ako ne bi tako bilo, ako bi se država odvajala od društva kao celine, onda država ne bi bila društvena, nego neka čisto prirodna, odnosno čak „natprirodna“ tvorevina — a to je upravo ono što marksizam s pravom negira.

Pri tome, kad se govori o „odvajanju“, odnosno „osamostaljavanju“ države od klasa treba imati u vidu da je država proizvod klasnog društva, da je ona klasna tvorevina.

Klasična klasna država predstavlja u ovom pogledu izrazitu organizaciju vlasti vladajućih klasa, dok potlačene klase predstavljaju objekt državne vlasti, pasivnu, nezrelu masu. Klasična klasna država je, dakle, izraz takvog odnosa klasnih snaga u kome vladajuća klasa ima apsolutnu nadmoćnost i prema tome i mogućnost da manje-više potpuno pretvori državu u instrumenat svoje klasne vlasti.

Međutim, opšti razvitak društva, koji je doveo do formiranja nacija, doveo je do novog kvaliteta potlačenih klasa, vojnički rečeno do novog kvaliteta ljudskog faktora odnosno žive sile novih klasa i do novog klasnog odnosa snaga (uključujući tu i odnos vojne moći).

Kako nacija nije jednostavno mehanički žbir klasa (jedne pored druge), nego i za određeno vreme određena društvena istorijski nastala podela rada, dakle, određena društvena celina (bez obzira na unutrašnju klasnu borbu) i kako se sad radi o istorijski novom kvalitetu potlačenih klasa, to se sve neminovno moralo odraziti i na državu kao klasni instrumenat. Država je u izvesnom smislu izrazitije postala rezultanta novog klasnog odnosa snaga, a ne samo manje-više isključivi instrumenat u rukama jedne, tj. vladajuće klase (dok je i snaga te klase bila gotovo apsolutno nadmoćna, dakle dok nije ni bilo potrebe za nekom „rezultantom“). Država, prema tome, u

klasnom društvu može postojati ne samo kao klasna, nego u izvesnom smislu i kao „međuklasna“ tvorevina. Samo u ovom smislu država se može javljati „natklasnom“, tj. ne u smislu izvan klasa nego kao rezultanta odnosa između klasa. Drugim rečima i tzv. natklasna uloga države je u suštini klasne prirode. Ako ne bi tako bilo onda bi se došlo do zaključka da država nije kategorija koja načelno pripada samo klasnom društvu, nego društvu uopšte, dakle, i besklasnom i da je trajne prirode, a to je i opet upravo ono što marksizam s pravom pobija.

Ono što je trajno u društvu to je čovek, materijalna sredstva i prostor i vreme u kome se ljudski i materijalni faktor nalaze i deluju, kao i usklađivanje ljudskog i materijalnog faktora međusobno (i prema prostoru i vremenu) i, konačno, unutrašnje usklađivanje samog ljudskog faktora. Činjenica da ovo poslednje, tj. pitanje usklađivanja ljudskog i materijalnog faktora kao i usklađivanje odnosa među ljudima u određenoj fazi razvitka ljudskog društva, manje ili više može da vrši (pa u novije vreme u mnogim zemljama zaista i sve izrazitije vrši) država to ne ukazuje na trajnost države nego samo na trajnost neophodnosti ovog usklađivanja. Država je, istorijski uzevši, u krajnjoj liniji samo jedan od organizacijskih oblika ovog ili ovakvog usklađivanja (bilo da ga vrši samom svojom ulogom čuvara klasne vlasti vladajućih klasa bilo i direktnom intervencijom u privredi i sl.). Osnovni elementi proizvodnih snaga jesu i ostaju uvek čovek i sredstva za proizvodnju i, konačno, određeni odnos među njima, njihovo usklađivanje.

Ponekad se ovo usklađivanje, koje se odnosi na proces rada, naziva „radnim navikama“ i sl., što je nesumnjivo neadekvatno i suviše usko. U novije vreme ono se tretira pod pojmom „organizacija rada“ (ili nekim sličnim terminima). I „organizacija rada“ svakako je preuzak termin da izrazi kompleksnost, svestranost i sve veću složenost usklađivanja odnosa između ljudi i materijalnih sredstava odnosno ljudi međusobno, u odnosu na rad (a još manje u nekom širem smislu), u određenom prostoru i vremenu. Ali je sigurno — kao trajan faktor — suštin-

ski bliži istini nego termin „radne navike“ i sl. U istom smislu kad se ponekad govori — u novije vreme — o „urastanju države u proizvodne snage“ treba imati u vidu da to „urastanje“ može biti samo utoliko ukoliko i kada država interveniše u odnose u proizvodnji i uopšte u privredi i da ono može biti samo privremeno, odnosno najduže istog veka kao i sama država. O trajnom „urastanju“ u proizvodne snage, pored čoveka i sredstava za proizvodnju (odnosno uopšte materijalnih sredstava) može se govoriti samo o „urastanju“ onog što predstavlja „organizaciju rada“ kao uvek neophodnu za usklađivanje njihovih međusobnih odnosa. U ovom smislu „organizacija rada“ postojala je od početka ljudskog društva i pre države (razume se na primitivnom stupnju) i ostaće i posle odumiranja države (ona već danas iziskuje veoma visoki stepen „organizovanosti“ i potreba za ovom organizovanošću upravo sve više raste s razvitkom proizvodnih snaga, dok, naprotiv, potreba za državom će sve više opadati).

Ako se, dakle, shvati da je država društvena kategorija, da je ona kategorija klasnog društva i kao takva privremena, i ako se shvati da je politička sila širi pojam od države i državne sile i da je vojna sila širi pojam od oružanih snaga i oružane borbe, i, konačno, ako se „vojna“, „ekonomska“ i „politička“ sila shvate kao razni aspekti odnosno razni oblici jedne iste društvene sile i kao takvi apsolutizirajuće ne suprotstavljaju jedni drugima — onda je moguće otkriti i objasniti zajedničke crte i karakteristike koje postoje ne samo između ratova i revolucija, nego i između oružane borbe uopšte, s jedne i nacionalnog i socijalnog oslobođenja mirnim putem, s druge strane. Oružanu borbu i mirne puteve ne treba teoretski i pojmovno apsolutno suprotstavljati jedno drugome. I jedno i drugo se zasniva na istoj društvenoj podlozi, na međusobnom odnosu društvenih snaga, snaga unutar društva (koji se formira na određenom stepenu razvika materijalne društvene baze).

Sve ovo važi i za socijalni, odnosno, u savremenim uslovima, po sadržaju sve više socijalistički preobražaj

mirnim putem. Taj „mirni put“ nije negiranje klasne borbe niti njeno ukidanje. On je samo konkretni izraz konkretnog odnosa klasnih snaga, gledanih istovremeno s ekonomskog, političkog i vojnog aspekta, i u vojnom pogledu svedenih na kvantitet i kvalitet ljudskog i materijalnog faktora (upotrebljivih za borbu) i njihove međusobne odnose (uzeto obostrano tj. na strani oba protivnika), i njihove obostrane odnose prema prostoru i vremenu. Na bazi ovog objektivnog odnosa snaga nastaje i odabiranje sredstava u klasnoj borbi, kao i primena raznih metoda borbe („ekonomskih“, „političkih“, „vojnih“). Gde je taj ukupni odnos povoljniji i izrazitiji u korist jedne klase (bilo vladajuće ili potlačene) tamo i metodi borbe mogu biti „mirniji“ i bezbolniji, i obratno. U svakom slučaju bez obzira da li se radilo o oružanoj klasnoj borbi (revoluciji) ili o klasnoj borbi mirnim sredstvima činilac sile je neprekidno prisutan (sve dok postoji klasno društvo i prema tome i objektivni ustovi neravnopravnosti klasa i ljudi), a prema tome deluje i vojna sila, klasni odnos vojnih snaga i odmeravanje i subjektivna procena ovog odnosa. I ovde, dakle, može da važi ona Klauzevicova da procena odnosa snaga može i „bez boja“ dovesti do kapitulacije slabijeg.

Iz ovog rezultira da i radnička klasa, naročito onda kad je izrazito jača od buržoazije, može i mirnim putevima i sredstvima obezbedivati postizanje svojih klasnih ciljeva.

Za shvatanje vojnog aspekta klasne borbe mirnim sredstvima značajno je još jedno pitanje o kome je pisao Lenjin razmatrajući odnos klasnih snaga u sovjetskoj revoluciji i izvesne konsekvence koje su iz njega rezultirale. On je doslovce u vezi s ovim rekao:

„Osobito značajna specifičnost naše revolucije sastoji se u tome što je ona stvorila dvovlašće. Ta činjenica treba da nam bude jasna u prvome redu; dok nju ne shvatimo, ne možemo ići napred. Stare „formule, na primer boljševizma treba znati dopuniti i ispraviti, jer one su kao što se pokazalo, bile tačne uopšte, ali kon-

kretno ostvarenje ispalo je drukčije. O dvovlašću niko ranije nije mislio niti je mogao misliti.

U čemu se sastoji dvovlašće? U tome što se pored Privremene vlade, vlade buržoazije, formirala druga vlada koja je još slaba, koja je u zametku, ali koja ipak nesumnjivo postoji u stvarnosti i koja raste: Sovjeti radničkih i vojničkih deputata“.

Govoreći dalje o tome da nova vlast ima karakteristike vlasti pariske komune Lenjin u odnosu na činovnički državni aparat ističe:

„Činovnici, birokratija, ili se opet, zamenjuju neposrednom vlašću samog naroda ili se u najmanju ruku stavljaju pod naročitu kontrolu, pretvaraju ne samo u izborne, nego i na prvi zahtev naroda smenljive, svode se na položaj prostih punomoćnika...“

I dalje, kritikujući Plehanova i Kauckog, i neke druge, dodaje:

„i oni neće da razmisle o tome, šta su sovjeti radničkih i vojničkih deputata. Oni neće da vide očiglednu istinu da ukoliko ti sovjeti postoje, ukoliko su oni vlast, utoliko u Rusiji postoji država tipa pariske komune“.

Svoje razmatranje o problemima dvovlašća Lenjin završava konstatacijom da je „buržoazija za jednovlašće buržoazije“ i da su „svesni radnici za jednovlašće sovjeta radničkih, nadničarskih, seljačkih i vojničkih deputata...“, i na kraju zaključuje: „To je faktički, klasni, odnos snaga koji određuje naše zadatke“²⁵.

Lenjin, dakle, nedvosmisleno formuliše da su u određenom periodu sovjetske revolucije u Rusiji postojale *dve države i dve vlade, jedna pored druge i jedna nasuprot druge*.

Od razumevanja ovoga pa do teoretskog shvatanja vojnog aspekta klasne borbe mirnim sredstvima i uopšte mirnog socijalnog preobražaja i mirnog puta u socijalizam samo je jedan korak.

²⁵ Lenjin, O dvovlašću, Izabrana dela, tom II, knjiga prva, str. 12, 13. i 14., Kultura, Beograd 1950. god.

Ako se država mogla razdvojiti na dve države i ako su dve vlade mogle da postoje jedna pored druge, i ako je klasna borba u jednom momentu mogla dobiti vid međusobne borbe dveju država (i dveju vlada) na istom prostoru — onda je teoretski sasvim pojmljivo da, pod određenim uslovima, *klasna borba može imati i vid borbe kroz jednu te istu državu, pa čak i kroz jednu te istu vladu.*

Ono što se u sovjetskoj revoluciji javilo kao relativno kratkotrajno stanje, može se u drugim uslovima javiti *kao proces*, kao relativno dugotrajnije stanje. Ono što se u oktobarskoj revoluciji javilo u obliku borbe dveju država, može se u drugim uslovima javiti *u obliku borbe unutar jedne države, preko nje i kroz nju.*

Revolucionarno rušenje stare države nije i ne mora biti jedini put smene klasne vlasti (iako se to u oktobarskoj revoluciji, pa i u drugim revolucionarnim pokretima izvođenim u sličnim društvenim uslovima, javljalo kao pravilo). Smena klasne vlasti može se vršiti i *više ili manje postepenim preuzimanjem stare države i njenom transformacijom.*

I sam Lenjin u gornjim citatima kad govori o činovničkom aparatu države kaže da se on može ili zameniti ili „stavljati pod kontrolu“.

Kao što je moguće „stavljati pod kontrolu“ činovništvo tako je to moguće i u odnosu na čitav državni aparat odnosno i manje ili više čitavu državu, pa konačno, dakle, i u odnosu na oružane snage države. Stepenn ovakvog „stavljanja pod kontrolu“ u svakom konkretnom slučaju objektivno zavisi od onoga što Lenjin naziva „*klasni odnos snaga*“.

U relativno još uvek zaostalim društvenim uslovima u kojima se odvijala oktobarska revolucija klasni odnos snaga, iako je već nesumnjivo bio izražen u korist proletarijata (u najširem smislu ove reči) — jer bez toga ne bi revolucija mogla ni pobediti — ipak je još bio na tome nivou da nije bilo omogućeno drugačije razrešavanje klasnih suprotnosti nego oružanom borbom, revolucijom. „Dvovlašće“ o kome govori Lenjin u tom periodu

moglo se ispoljiti samo putem sukoba dve države, stvaranja nove protiv stare, i moglo je imati samo kratkotrajni karakter. Problem je bio na oštrici: „ili — ili“, „ko će koga“, i zato se tražilo gotovo trenutno rešenje.

U uslovima, međutim, izrazito drugojačijeg odnosa klasnih snaga moguće je i razrešavanje klasnih suprotnosti drugim putevima i oblicima. I to, kako savremena društvena praksa pokazuje, moguće je dolaziti do istih ili sličnih rezultata u ovom pogledu polazeći sa dve sasvim suprotne materijalne osnovice (*upravo zato što se sve materijalne osnove pojedinih zemalja u savremenim uslovima u krajnjoj liniji sve više svode na jednu materijalnu bazu tj. bazu društva kao celine*).

U jednom slučaju — u razvijenim zemljama — radi se o pritisku *visoko razvijenih proizvodnih snaga*, posebno visokog stepena razvitka sredstava za proizvodnju, i u vezi sa time i visokog stepena razvitka radničke klase, njene političke svesti i političke snage uopšte i, konačno, i njene vojne moći kao neposredne posledice baš ove visoke razvijenosti proizvodnih snaga i na njima izrastajuće političke snage.

U drugom slučaju — u nerazvijenim zemljama — radi se o nerazvijenim proizvodnim snagama, ali zato o već dosta *razvijenoj svesti eksploatisanih klasa* (i njihovom pritisku u pravcu izmene starog sistema raspodele društvenog dohotka) zasnovanoj manje ili više posredno na opštem visokom razvitku proizvodnih snaga čitavog ljudskog društva (iako ne baš neposredno visokom u ovim nerazvijenim zemljama — nego baš obratno).

I jedan i drugi pritisak može da dovodi kako do revolucionarnih eksplozija tako i do raznih oblika i raznih stepena „*dovlašća*“ u državi odnosno i do raznih oblika mirnog socijalnog preobražaja. Čak se može reći da su nerazvijene proizvodne snage načelno objektivno više opterećene traženjem rešenja nasilnim putem nego visoko razvijena materijalna baza. Razlozi su očigledni. U nerazvijenim zemljama nastala je u praksi veća pauperizacija masa nego li u razvijenim — i to u prvome redu iz razloga kolonijalne eksploatacije i stranih osvajanja i izrabljiva-

nja raznih vrsta, tako da su se radne mase našle pod udarom dvostrukog izrabljivanja, spoljnog i unutrašnjeg. Na spoljne faktore vratićemo se kasnije u ovoj raspravi. Ovde je dovoljno konstatovati da su radne mase zaostalih zemalja više od radničkih klasa visoko razvijenih zemalja danas objektivno u situaciji da „nemaju šta izgubiti sem okova“ i zato su više sklone revolucionarnom pritisku i oštrijim metodima borbe od ovih poslednjih. Zato se kod razvijenih kapitalističkih zemalja u odnosu na mirni socijalni preobražaj više može raditi o *stvarnom dvovlašću klasa više ili manje odozdo do gore*, a kod nerazvijenih kapitalističkih zemalja više o „*pritisku odozdo*“ koji nameće neophodnu potrebu društvenih reformi i koji više ili manje postepeno i opet može da dovodi do „*dvovlašća*“. U prvom slučaju više su izraženi borba klasa i klasni odnosi *kroz državu* (u stepenu koji manje ili više odražava klasni odnos snaga), a u drugom slučaju više „*klasni pritisak*“ radnih i porobljenih klasa *na državu* (čiji intenzitet opet zavisi od klasnog odnosa snaga).

Kao tipičan primer izvesnog „*dvovlašća*“ u savremenim uslovima na bazi visoko razvijenih proizvodnih snaga može se uzeti recimo Švedska (iako se problem više ili manje može sagledati i na primeru bilo koje privredno visoko razvijene zemlje).

Ovde se nećemo zadržavati na specijalnim uzrocima koji su doveli do veoma visokog stepena razvitka proizvodnih snaga Švedske. Za naše razmatranje dovoljno je poći od činjenice *razvijenosti* da bi se došlo do određenih zaključaka. Nas ovde u prvome redu interesuje baš uloga ljudskog faktora u međuklasnom odnosu snaga u uslovima visoke privredne razvijenosti zemlje i, dalje, uloga ovog faktora u odnosu na druge faktore i elemente relevantne po klasni odnos snaga uopšte, pa tako i odnos vojnih snaga.

Objektivna snaga ljudskog faktora može se najbolje sagledati kroz njegovu socijalnu strukturu. U ovom smislu se i uloga ljudskog faktora Švedske, u pogledu formiranja klasnog odnosa snaga, može lako ilustrovati (pored uticaja na ovo pitanje nacionalnog dohotka po glavi sta-

novnika koji u ovoj zemlji spada među najveće u svetu) baš sa socijalnom strukturom stanovništva ove zemlje (koja je i sama povezana s pitanjem nacionalnog dohotka u celini).

Podela stanovništva Švedske prema glavnim grupama zanimanja od 1900—1945. godine kretala se (izraženo u hiljadama i procentima stanovnika) prema sledećem:

	1900 god.	1910 god.	1920 god.	1930 god.	1940 god.	1945 god.
I Poljoprivreda						
apsolutni broj	2354	2319	2267	2135	2033	1867
u pr. centima	45,8	42,0	34,4	34,7	31,9	28,0
II Industrija i zanatstvo						
apsolutni broj	1121	1513	1851	1947	2276	2510
u procentima	21,8	27,4	31,4	31,7	35,7	37,6
III Trgovina i saobraćaj						
apsolutni broj	372	576	758	952	1158	1306
u procentima	7,3	10,4	12,8	15,5	18,2	19,6
IV Javne službe i slobodne profesije						
apsolutni broj	242	226	271	352	485	593
u procentima	4,7	4,1	4,6	5,3	7,6	8,9
V Kućni rad						
apsolutni broj	188	191	219	238	197	161
u procentima	3,7	3,5	3,7	3,9	3,1	2,4
VI Nespecificirana delatnost						
apsolutni broj	859	697	538	545	222	237
u procentima	16,7	12,6	9,1	8,9	3,5	3,5

Ovakva raspodela stanovništva po granama privrede daje već sama po sebi približnu sliku klasne strukture stanovništva. Ova se još više može uočiti ako se poslu-

žimo podacima koji grupišu stanovništvo Švedske prema socijalnom položaju u tri glavne grupe aktivnog stanovništva (radnici, činovnici, preduzetnici), što približno izgleda po sledećem²⁶:

	U apsolutnim ciframa		U procentima	
	1945. god.	1950. god.	1945. god.	1950. god.
M u š k a r c i				
Preduzetnici	513494	515453	22,9	22,5
Činovnici	395201	466176	17,6	20,4
Radnici	1332329	1304057	59,5	57,1
Ukupno	2241024	2285686	100,0	100,0
Ž e n e				
Preduzetnici	89712	85150	12,0	10,4
Činovnici	303748	376938	40,7	46,0
Radnici	353406	356982	47,3	43,6
Ukupno	746866	819070	100,0	100,0
Sve ukupno				
Preduzetnici	603206	600603	20,2	19,3
Činovnici	698949	843114	23,4	27,2
Radnici	1685735	1661039	56,4	53,5
Ukupno:	2987890	3104756	100,0	100,0

Iz podataka u gornjim tabelama odmah postaje uočljivo da Švedska ima *veoma brojnu i uopšte razvijenu radničku klasu, relativno po broju manje seljaštvo i osetno velike razne tzv. srednje slojeve.*

Razume se da već sama ta činjenica mora da objektivno deluje na formiranje klasnog odnosa snaga i mnoge stvari objektivno postavlja drugačije nego u zemljama koje su privredno nerazvijene.

²⁶ Statistisk Aarbok for Sverige 1957. Statistisk Centralbyraan, Stockholm, 1957. Tab. No 27, str. 29. — U preduzetnike su ovde uračunata kako ona lica tzv. slobodnih privrednih profesija koja rade sama, tako i ona koja iznajmljuju tuđu radnu snagu.

Ove karakteristike klasne strukture mogu se sagledati i na primeru Velike Britanije (ne zalazeći ni ovde u razloge koji su uticali na brži privredni razvoj ove zemlje — gde je u ovom slučaju svakako u prvome redu došla do izražaja britanska kolonijalna vlast i njena eksploatacija drugih naroda i zemalja — o čemu će kasnije biti reči).

Ni u pogledu socijalne strukture stanovništva Velike Britanije ne raspolažemo nekim podacima koji bi davali neki tačan presek i sliku klasa u Britaniji, ali i podaci koji se iznose mogu da korisno posluže.

Od ukupnog broja britanskog stanovništva, po podacima iz 1957. god., zaposleno je 23 026 000, što iznosi oko 48% od ukupnog stanovništva ove države.

Od toga je na poljoprivredno stanovništvo (zajedno sa ribarstvom) dolazilo svega 1 027 000 ili svega oko 4,5% od tada ukupno zaposlenog stanovništva zemlje. Kad se ima u vidu karakter zemljišnog poseda i način njegove obrade u Britaniji onda se može reći da u ovoj zemlji još izrazitije nego u Švedskoj *više ne postoji seljaštvo u klasičnom smislu ove reči.*

To je prva karakteristika klasne strukture britanskog stanovništva.

Druga karakteristika, kao i u Švedskoj, jeste *jačina i razvijenost same radničke klase.* Oko 44% zaposlenog stanovništva u 1957. god. radilo je u industriji i rudarstvu. Od toga preko polovine u metalnoj, mašinskoj, motornoj i hemijskoj industriji (u odnosu na pre 20 godina ovaj broj je podvostručen). Pored ovog u transportu i komunikacijskim službama bilo je zaposleno oko 1 725 000 ljudi, u građevinskoj industriji i uopšte u građevinarstvu 1 509 000 ljudi itd. Oko 48% radno sposobnih žena bilo je zaposleno van domaćinstva, dakle, nalazilo se u radnom odnosu. U celini gledano radi se, dakle, o visoko razvijenoj radničkoj klasi.

Treća karakteristika, i opet kao u Švedskoj, ogleda se u *velikom broju „srednjih klasa“* odnosno slojeva. Na primer u državnoj i lokalnoj administraciji bilo je zaposleno 1 298 000 ljudi, u komunalnim službama (gas, elek-

trika, vodovod) 377 000, u finansijskoj službi i raznim vrstama drugih službi („servisa“) 4 197 000 itd.

Na poslodavce, zajedno sa raznim slobodnim profesijama, farmerima i sličnim koji iskorišćavaju tuđu radnu snagu ili se izdržavaju svojim zanatskim i sličnim radom („self — employed“) otpadalo je ukupno 1 500 000—1 750 000²⁷.

Sve gornje cifre same su po sebi dovoljne da ukažu na klasnu strukturu ljudskog faktora u Švedskoj i Velikoj Britaniji.

Sasvim je očigledno da odnos klasnih snaga, pa prema tome i klasna borba, u ovakvim uslovima *objektivno* moraju imati svoje posebne specifičnosti i karakteristike različite od odnosa klasa i klasne borbe u privredno nerazvijenim zemljama.

Radi se, prvo, o brojno veoma jakoj radničkoj klasi. *Ovaj broj mora se neminovno više ili manje odražavati na odnos klasnih snaga.*

Zatim, o visokoj klasnoj i uopšte političkoj svesti koju bi — bez obzira do koje mere ona kao i svaka svest može zaostajati za materijalnim razvitkom — bilo apsurdno poricati ovako razvijenim radničkim klasama, gde veliki procenat, pored ostalog, otpada na visokokvalifikovano radništvo. *I ovaj kvalitet radničke klase mora se neminovno na ovaj ili onaj način odraziti na odnos klasnih snaga u zemlji.*

Za ovakvu klasnu strukturu i klasni odnos snaga mnoge stvari se postavljaju i moraju postavljati drugačije nego na primer 1917. god. u oktobarskoj revoluciji u uslovima nerazvijene carske Rusije. Ovde, na primer, nije aktuelno pitanje saveza radnika i seljaka onako kao što je bilo u tada pretežno seljačkoj Rusiji. Ovde, unutar zemlje, ni nacionalno pitanje nije onakav problem kakav je ono predstavljalo za oktobarsku revoluciju (iako se, na primer, za Britaniju ne bi moglo tvrditi da je do kraja rešila problem nacionalnog pitanja u pogledu odnosa između Engleza i Škotlandana). Ovde se i odnos radničke

²⁷ Gornji podaci uzeti iz „Britain — An Official Handbook“, strana 271—274, London, 1958. god.

klase i srednjih slojeva kao i, posebno, inteligencije a takođe i pitanje borbe za ravnopravnost žena i sl. objektivno javljaju u novom svetlu.

I ono što nas posebno interesuje, pitanje „dovlašća“ ovde se ne postavlja onako kao u Rusiji pre više od četrdeset godina.

„Klasni kompromis“ karakterističan danas za zemlje kao što su Švedska ili Velika Britanija nije baš sasvim isto što i kompromisi koje su pojedine radničke vođe, pa ponekad i čitave političke partije, vršile i sklapale s buržoazijom tokom prošlog stoleća ili i u ovom stoleću u privredno nerazvijenim zemljama, u uslovima tek početnog formiranja radničke klase. Dok se u ovim slučajevima radi o slabosti još nerazvijenih radničkih klasa i njihovih rukovodstava (odnosno dela njihovog), u uslovima razvijenosti Švedske ili Velike Britanije i uopšte svih razvijenih zemalja radi se dobrim delom obratno, o *snazi radničke klase*. Zato „kompromis“ u ovim uslovima često (*razume se ne uvek*) može da znači prisiljavanje buržoazije na ustupke, na podelu vlasti i samim time više ili manje postepeno i na gubitak vlasti. „Kompromis“ koji u ovakvim situacijama čini radnička klasa može da se u izvesnom smislu javlja kao *klasno dovlašće koje se ispoljava u relativno dužem procesu*. Radnička klasa postepeno stiče poziciju za pozicijom. Njoj se u tome ne žuri toliko koliko 1917. god. u Rusiji baš zato što sada raspolaže takvom snagom i takvim izmenjenim odnosom klasnih snaga da buržoazija nije više u stanju da ozbiljno okrene točak unazad (iako može da ga koči i usporava, pa i privremeno povuče unazad) i to se javlja kao *jedan od osnovnih razloga orijentacije radničke klase na bezbolnije puteve borbe nego što su oni koje sobom neumoljivo donosi oružana revolucija*.

U pogledu vojne sile i ovde se, dakle, ona, između buržoazije i proletarijata, ogleda u većoj masi i politički solidnom kvalitetu ljudskog faktora radničke klase (njenove žive sile), u potencijalnoj mogućnosti ove nadmoćne žive sile da ovlada kako materijalnim faktorom tako i prostorom države, i u potencijalnoj mogućnosti žive sile

proletarijata da istovremeno bude jača na čitavom prostoru nad buržoazijom.

Ove političke i vojne prednosti visoko razvijene radničke klase diktiraju buržoaziji da i bez oružane borbe pravi ustupke na ekonomskom planu, u bojazni da se radnička klasa ne orijentiše na korišćenje svoje potencijalne nadmoćnosti u pravcu nasilnog preuzimanja vlasti.

Ovo se, u prvom redu, očituje u raspodeli ukupnog nacionalnog dohotka.

Pored prava na nadnice i plate radnička klasa osvaja pravo na socijalno i zdravstveno osiguranje, na određenu zaštitu u radu, na plaćeni godišnji odmor; država je prisiljena da vodi računa o radničkoj klasi u stambenoj izgradnji; uvodi se progresivni porez koji ograničava kapitaliste u sticanju bogatstva itd. Sve ove i slične mere prevazilaze odnos klasičnog kapitalizma i buržoaske države prema radničkoj klasi i više ili manje predstavljaju *prohibiranje socijalističkih elemenata u buržoasku ekonomiku i odnose uopšte.*

Time postepeno proletarijat stiče mirnim putem i određene ekonomske pozicije što sa svoje strane postaje izvor njegove nove snage i polazna osnova za nove uspehe u klasnoj borbi.

Sve u svemu, visoki stepen materijalnog razvitka dovodi postepeno do izmene odnosa u sili, dakle, do izmene kako političkog tako i vojnog odnosa snaga, u korist radnog naroda — što sa svoje strane dovodi i do raznih *prpratnih pojava u klasnoj borbi.*

U ovakvim visoko razvijenim uslovima i „eksproprijacija eksproprijatora“ ima svoje posebne karakteristike. Ovo se, na primer, ogleda i na pitanju nacionalizacije koje nije više kulminaciono i ključno pitanje u onom smislu u kome se javilo u Rusiji (pa i kod nas neposredno posle revolucije).

Jasno je da se pri ovakvom odnosu klasnih snaga ni država, pa čak ni oružane snage, ne mogu više javljati kao isključivi instrumenti jedne vladajuće klase, iako, razume se, vladajuće klase čine maksimalne napore da

što više održe u svojoj vlasti državne organe odnosno državu uopšte, a naročito baš oružane snage.

Isto tako u ovakvim uslovima i međupartijska borba dobiva posebne karakteristike.

Klasna borba ovde *daleko prevazilazi okvire partija i međupartijske borbe*. Ne samo da bi bilo apsurdno identificirati snagu, na primer, britanske radničke klase sa snagom Komunističke partije Velike Britanije (koja sada nema čak ni jednog poslanika u parlamentu) nego bi bilo netačno identificirati je i sa Laburističkom partijom (koja je jedna od dve najjače partije u zemlji).

Klasna borba u ovako razvijenim zemljama očituje se sve više u konkretnoj borbi koja se neprekidno vodi, ne samo kroz partije nego i pored njih, i to baš o takvim pitanjima kao što su socijalna zaštita, visina plata i nadnica, izgradnja radničkih stanova, porezi, cene na tržištu, i uopšte pitanje životnog standarda i raspodele društvenog dohotka. Sredstva u ovoj borbi su štrajkovi (najčešće ekonomski štrajkovi), razni parlamentarni metodi borbe, štampa, javni zborovi i mitinzi i uopšte javno mnjenje i druga sredstva mirnog pritiska. Veoma veliki broj birača opredeljuje se na izborima reagujući na konkretne programe po ovim i sličnim problemima i po svojoj oceni o izgledu za njihovo rešavanje, a ne po političkim partijama kao takvim. U ovom smislu novi sadržaj prevazilazi stare oblike i od buržoazije toliko hvaljeni „dvopartijski“ ili „višepartijski“ sistem samim time izgubio je već dobrim delom svoj sadržaj kao neka tobožnja „demokratska“ antiteza „jednopartijskim“ sistemima, a još manje sistemu neposrednog socijalističkog društvenog upravljanja koji predstavlja istorijski nov kvalitet demokratije koji daleko prevazilazi sve oblike buržoaskog demokratizma.

U klasnoj borbi, kao ni u bilo kojoj drugoj borbi, nisu bitni oblici i metodi, nego suština koja se postiže. Svi oni putevi, oblici i metodi koji realno postižu klasne ciljeve su dobri i svrsishodni u ovoj borbi (razume se ne u nekom makijavelističkom smislu). Ako se stvari ne bi tako tretirale onda bi se moglo doći do zaključka da zato što nema revolucije u nekim razvijenim zemljama nema u

njima ni klasne borbe, da je ona prestala, da se manje-više čitava radnička klasa prodala, izdala radničke interese, pretvorila se u radničku aristokratiju itd.

Sa svim gornjim povezano je i pitanje diktature proletarijata u uslovima privredno visoko razvijenih zemalja. *Diktatura proletarijata jedan je od oblika klasne vlasti proletarijata.* Natezati ovaj oblik na sve uslove bilo bi suštinski suprotno marksizmu.

I oblik državne vlasti takođe je zasnovan na odnosu klasnih snaga i manje-više predstavlja njegov izraz. To važi za vlast svake klase. Buržoaske diktature po pravilu su izraz i odraz slabosti buržoazije a ne njene snage. Proleterske diktature, tamo gde se javljaju i gde su neophodne, su takođe više odraz još uvek postojeće nedovoljne zrelosti proletarijata nego li njegove snage.

Ne zalazeći za sada ovde u iskustva koja u ovom pogledu pruža savremena praksa u Jugoslaviji može se konstatovati da je već jugoslovenska socijalistička revolucija u praksi oružane borbe oعتala nove puteve u oblicima vlasti radnog naroda. Nova vlast stvarana i formirana u jeku oružane borbe u Jugoslaviji nije više ni izdaleka imala attribute diktature u onom smislu u kome su oni neizbežno bili svojstveni sovjetskoj revoluciji. Jugoslovenski socijalistički pokret objektivno je, da bi uspeo, u toku četvorogodišnje revolucije morao voditi borbu za najšire narodne mase, kako za radničku klasu, tako i radno seljaštvo i narodnu inteligenciju, dakle, za većinu naroda i to ne samo za njegovu podršku novoj vlasti nego i za njegovo svestrano aktiviranje u borbi za tu novu vlast. Pravilno uočavajući ovu potrebu Komunistička partija Jugoslavije je već u toku oružane borbe tražila i pronašla demokratske oblike vlasti radnog naroda i sve ih više učvršćivala i razvijala, svesna da izgrađuje vlast većine nad manjinom. Zato je već u revoluciji, maksimalno, koliko je to bilo moguće u uslovima oružane borbe, razvijana izbornost narodnih odbora, njihova smenljivost i reizbornost i uopšte odgovornost pred biračima, demokratski sistem sudstva i uopšte sistem demokratske zakonitosti na slobodnim teritorijama. Sve u svemu, jugoslovenska revo-

lucija pokazala je da je i u samoj oružanoj borbi i to čak u uslovima relativno malobrojne i mlade radničke klase, kakva je tada bila jugoslovenska, bilo moguće stvaranje demokratske vlasti radnog naroda, dakle, demokratskog oblika vlasti proletarijata.

Tim više u savremenim uslovima visokorazvijenih zemalja i visokorazvijenih radničkih klasa ne mora biti potrebno ukidati postojeće demokratske oblike vladavine nego se, naprotiv, mogu dalje jačati i razvijati i transformirati u instrument vlasti proletarijata. Ako bi se radilo obratno to bi bilo vraćanje unazad. Zašto bi se buržoaziji priznavalo da ona u određenim uslovima može vladati demokratskim putem a to isto osporavalo radničkoj klasi i uopšte radnom narodu u celini? Ako bi se zadržali na nekim starim postavkama da je „svaka klasna vlast diktatura“ onda bi samim tim zbrisali razliku između diktature i demokratije, iako očigledno među njima — u odnosu na način i oblik vladavine — postoji suštinska razlika a ne samo razlike formalno-pravne prirode. Ovo se posebno, i to u novom kvalitetu, potvrđuje savremenim razvitkom vlasti u Jugoslaviji.

Učešće radničke klase u vlasti i uopšte „dovlašće“ radničke klase i buržoazije, karakteristično za niz visoko razvijenih zemalja, razume se nije isto što i neke oportunističke teze o „urastanju radničke klase u državu“, koje u ime toga „urastanja“ žele da otupe oštricu borbe radničke klase za svoje klasne interese i sankcionišu i produže život ne samo buržoaske države nego i države uopšte i onih njenih oblika i sredstava koji su društveno-ekonomski već prevaziđeni. U stvari baš i sam već postignuti stepen „dovlašća“ sa svoje strane traži i iziskuje prevaziđanje državne prisile kao instrumenta u rukama jedne klase i kao regulatora ekonomike i nameće potrebu za manje ili više neposredni prelaz na razne oblike društvenog samoupravljanja.

Jačanje socijalizma i približavanje besklasnom društvu neminovno će dovesti do postepenog nestajanja, odumiranja države. Ne bi bilo suviše smelo ako se tvrdi da i država može odumirati i bez prethodne oružane revolu-

cije, dakle, mirnim putem i mirnim sredstvima, postepenim njenim zamenjivanjem raznim oblicima društvenog samoupravljanja i uopšte novim oblicima „organizacije rada“, odnosno sve više mirnog i nenasilnog usklađivanja čoveka i materijalnog faktora i odnosa među ljudima.

Razume se da se sve ovo što se ovde iznosi o snazi radničke klase visokorazvijenih zemalja i o posledicama ove snage na klasnu borbu, ne odnosi automatski i bukvalno na političke partije u ovima zemljama, pa ni na one koje se u većoj meri zaista javljaju kao političke organizacije radničke klase.

Očigledno je, naime, da se veliki broj radničkih partija u kapitalističkim zemljama nalazi u akutnoj, idejnoj i ideološkoj krizi, uključujući tu i one u Velikoj Britaniji, pa, donekle, i u Švedskoj.

Ova kriza se ne ispoljava samo, pa ni u prvome redu, u njihovoj politici kompromisa kao takvoj.

Treba imati u vidu da je kompromis, karakterističan za socijaldemokratske i razne socijalističke partije u visokorazvijenim kapitalističkim zemljama, dobrim delom nastao kao posledica objektivnih uslova koji su — baš iz razloga visoke razvijenosti proizvodnih snaga i snaga radničke klase — omogućili da radnička klasa, putem raznih oblika kompromisa, odnosno dvovlašća i uopšte evolutivnim, dakle, mirnijim putevima, stiže postepeno ekonomske pa i druge pozicije. To je i jedan od osnovnih razloga jačanja socijaldemokratskih pokreta u ovim zemljama, odnosno i izvesne oseke i neuspeha onih partija i pokreta koji su za ove uslove tražili smenu klasne vlasti oružanom revolucijom i koji su, dakle, išli neadekvatnim subjektivnim putevima u odnosu na konkretne objektivne uslove i mogućnosti.

Kriza socijaldemokratskih partija ispoljava se u prvome redu u činjenici da su one stale, da stagniraju, da ne znaju šta dalje i kojim putevima treba razrešavati protivrečnosti nagomilane u uslovima visokorazvijenih kapitalističkih zemalja. Baš u ovom pogledu njihovo daljnje insistiranje na izvesnim već prevaziđenim ciljevima pa i oblicima borbe javlja se kao oportunistički, konformistički

i sl. Oportunizam se, dakle, ne sastoji u tome što se u ovim uslovima ustrajava na mirnim oblicima i mirnim sredstvima klasne borbe nego u tome što se u toj mirnoj borbi ne pronalaze novi oblici i sredstva, odnosno, još više, novi ciljevi borbe.

Upravo u ovom smislu u privredno razvijenim zemljama sazrevaju uslovi za borbu za razne oblike radničkog i uopšte društvenog samoupravljanja, za prelaz na razne oblike neposredne demokratije, za borbu za postizanje pune suštine vlasti radnog naroda i prevazilaženje buržoaskog demokratizma koji je kao sistem došao u krizu i koga već sama praksa sve više demantuje kao oblik vlasti uopšte a posebno vlasti radnog naroda. Ovakve radničke partije i pokreti ne vide da se već i sama snaga radničke klase sve više direktno probija i deluje i mimo njihovih političkih platformi, programa i parola, vršeći sve više pritisak u pravcu sužavanja klasnih kompromisa i tražeći sve više skraćenje procesa „dovlašća“ i novim mirnim putevima i sredstvima nametanje pune vlasti radnog naroda zasnovane na društvenom samoupravljanju, odnosno na pravu proletarijata i uopšte radnog čoveka u radnom odnosu da neposredno upravlja društvom u uslovima društvene a ne kapitalističke (pa ni državno-kapitalističke) svojine nad sredstvima za proizvodnju. Ne uviđajući ovo ovakve partije vode bitku na sporednom, pa i prevaziđenom koloseku, razmećući se zahtevima o „nacionalizaciji“ i „podržavljenju“ sredstava za proizvodnju, o učvršćenju „dvopartijskog“ ili „višepartijskog“ sistema i sl., čime u stvari upravo pogoduju produženju klasnog „dovlašća“ i jačanju klasne države (odnosno države uopšte) usporavajući tako smenu kapitalističkog sistema socijalističkim. Zato ovakve partije, umesto da vuku napred, u stvari koče društveni razvoj u svojim zemljama, otežavajući da snaga radničke klase dođe do punog izražaja, jer probijanje snage radničke klase kad se vrši bez pravilnog usmeravanja ima više-manje stihijan karakter, a samim tim je osuđeno i na dugotrajniji proces.

Razume se da se svim ovim što je rečeno o snazi radničke klase i mogućnostima mirnih puteva ne želi pred-

skazivati kako će se stvari dalje razvijati u Švedskoj ili Velikoj Britaniji ili u bilo kojoj drugoj zemlji. Moguće su i razne okolnosti spoljne i unutrašnje prirode koje mogu nametnuti potrebu za drugačijim putevima, oblicima, metodima i sredstvima klasne borbe. *Isto tako, razume se, da sve rečeno ne ukida činjenicu da su i Švedska i Velika Britanija kapitalističke a ne socijalističke zemlje i biće to sve dotle dok se u njima kao dominantni ne uspostave socijalistički odnosi u proizvodnji i raspodeli i ne ukine buržoazija kao klasa.*

Cilj nam je bio da samo ukažemo na ulogu društvene sile i posebno vojne sile u visokorazvijenim državama i razlike i sličnosti u ovom pogledu od uslova nerazvijenih zemalja.

Kad se ovde ističe politička i s'hodno tome i vojna snaga radničke klase industrijski i uopšte privredno visoko razvijenih zemalja i mogućnost ovakve klase da više ili manje nameće „dovlašće“ i slične oblike vlasti buržoaziji, i uopšte njene mogućnosti da oslanjajući se na svoju snagu koja neposredno izrasta iz visoko razvijene materijalne baze, a idući za svojim interesima utiče mirnim putevima i mirnim sredstvima na izmene odnosa u društvu i usaglašavanje njihovo s potrebama proizvodnih snaga — to, razume se, ne znači da ne samo razne socijaldemokratske partije nego i razne radničke klase ne prave po drugim pitanjima i tipične oportunističke kompromise sa svojom buržoazijom (u starom tj. klasičnom smislu ove reči, dakle, baš iz izrazito konformističkih i sličnih razloga). *Ovo se u prvom redu može da ispolji i stvarno ispoljava u odnosu kako nekih radničkih partija tako i samih radničkih klasa nekih visoko razvijenih zemalja prema oslobodilačkim pokretima kolonija i zavisnih zemalja i njihovog proletarijata. Tako, na primer, dok je radnička klasa Velike Britanije manje ili više ipak dovoljno energična u borbi protiv buržoazije kad se radi o zadovoljavanju njenih sopstvenih klasnih interesa, ne može se reći da je ni izdaleka tako odlučna kad se radi o interesima drugih naroda odnosno i proletarijata drugih zemalja (a naročito onih za koje je zainteresovana Britanija kao kolonijalna*

sila). Ona, dakle, ide u borbu za svojim užim klasnim interesima u svojoj zemlji, ali nije toliko dalekovidna da se odlučno pridruži zahtevima kolonija za njihovo oslobođenje (što se u perspektivi može odraziti negativno na mesto i ulogu upravo onih koji to sada ne shvataju i svoje kratkoročne interese stavljaju ispred dugoročnih i opštih interesa sveta kao celine). Ovo je upravo eklatantno bilo došlo do izražaja, na primer, kod belgijske radničke klase koja je gotovo podigla revoluciju kad se dirnulo u njene interese (pa u tome i prevazišla socijalističke političke partije i njihove vođe) ali je ostala gotovo nema kad se radilo o pitanju oslobođenja Konga i prava ove zemlje na samostalnost i suverenitet.

U napred navedenim razlozima, tj. u činjenici da su mirni putevi bili *do sada* u prvome redu objektivno mogućni i svrsishodni uglavnom samo u uslovima visoke privredne razvijenosti i snage radničkih klasa industrijski razvijenih zemalja, kao i u činjenici da se buržoasko-demokratski sistem vlasti sve više pokazuje kao istorijski prevaziđen, i, konačno, u činjenici oportunističkog odnosa ne samo socijaldemokratskih i sličnih pokreta i partija nego čak i radničkih klasa kolonijalnih sila prema oslobodilačkim nacionalnim i socijalnim pokretima drugih zemalja, treba i tražiti osnovne objektivne pa i subjektivne uzroke neuspeha socijaldemokratije u zemljama Azije, Afrike, Latinske Amerike, odnosno uopšte u zemljama čiji se narodi i klase bore za nacionalnu i socijalnu slobodu.

U celini posmatrano, po svojoj masi i po kvalitetu, politički novi ljudski faktor u nerazvijenim zemljama vrši pritisak, tražeći pored nacionalne slobode takođe i socijalne promene i svoje učešće u raspodeli društvenih sredstava i društvenog dohotka. Ukoliko vladajuće klase i vladajući krugovi budu više u stanju da shvate ovu novu pojavu utoliko će se i socijalistički preobražaji vršiti bezbolnije i mirnijim sredstvima. *U obratnom slučaju ne treba isključiti revolucionarne eksplozije (naročito baš u uslovima nerazvijenih zemalja).* Treba imati u vidu da je još mladi i relativno nerazvijeni proletarijat carske Rusije 1917. god. imao snage da se uhvati u koštac i oružanu borbu s bur-

žoazijom. Nema razloga da se smatra da i u savremenim uslovima u nerazvijenim zemljama radne mase ne bi mogle postići isti, sličan ili i veći stepen zrelosti, ili da ga u mnogima nisu već dosegle, pa i prevazišle. Ako se ove činjenice shvate onda se otvaraju i šire perspektive klasne borbe mirnim oblicima.

Pitanje mirnih puteva i mirnih sredstava u klasnoj borbi nije samo po sebi istorijski nova pojava.

Smjena klasa mirnim putem vršila se u nekim zemljama već u toku prelaza iz feudalizma u kapitalizam, putem raznih „revolucija odozgo“, reformi kao i raznih oblika „dovovlašća“ plemstva s buržoazijom. Nema razloga da se sumnja da su u ovom pogledu uslovi istorijski više zreli sada nego pre stotinu ili više godina, kao i da je proletarijat u celini jači od buržoazije nego što je to nekada buržoazija bila prema plemstvu. Odavno su prošla vremena kada je relativno mali broj robovlasnika, plemstva, pa konačno i buržoazije, mogao apsolutno i neograničeno vladati nad radnim masama i većinom stanovništva.

Kao što je za nacionalno oslobođenje mirnim putem, tako je još više za mirni socijalni preobražaj karakteristično izvesno poistovećivanje politike i vojne veštine i političke i vojne sile. I kako se iz prethodnih izlaganja vidi ne samo da politička organizacija radničke klase, nego i sama njena politička svest i politički pritisak zasnovan na njoj mogu da daju izvesni vojni efekat u smislu sticanja određenih društvenih pozicija putem političke sile i političkog pritiska koji istovremeno mirnim putem rešava ona pitanja koja se inače u drugim uslovima mogu rešavati samo oružanom borbom.

Sve ovo pokazuje da vojna snaga, ne samo nacija nego i naprednih klasa, leži neposredno u njima samima, u njihovoj borbenosti i svesti, volji i organizaciji i njihovoj potencijalnoj mogućnosti da raznim putevima i oblicima, u zavisnosti od konkretnih uslova i konkretnog odnosa snaga, svojom aktivnošću izbore svoje socijalno oslobođenje.